

Карим НАЗАРОВ

МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ

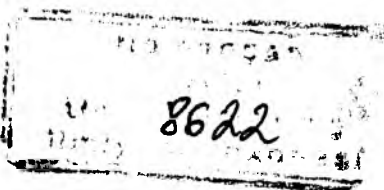
Карим Назаров

МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ

(Умумий қисм)

(Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошидаги олий ўқув юртлариаро илмий-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгаш қарори билан ҳуқуқшунос мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма сифатида тавсия этилган.)

Ўқув қўлланма

Тошкент-2004
«Янги аср авлоди»

Ўқув қўлланма Ўзбекистон Республикасининг Давлат таълим стандартига мувофиқ юриспруденция йўналиши бўйича бакалавр даражасидаги мутахассислар тайёрлашга хизмат қилади. Унда Ўзбекистон Республикаси Маъмурий ҳуқуқи фани умумий қисмининг асосий масалалари баён қилинган.

Қўлланма ҳуқуқшунослик мутахассислар тайёрлайдиган таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабаларига мўлжалланган.

Учебное пособие подготовлено в соответствии с Государственным образовательным стандартом Республики Узбекистан для подготовки бакалавров по юриспруденции. В нём освещаются основные темы программы общей части административного права.

Yurisprudence.

Abstract.

According to the governmental formational standart of the Republik of Uzbekistan for the training of the bachelor degree on the jurisprudence.

There are the basic topics of the program of the jeneral part of the administratine law.

For teachers and students of the jurisprudencial educational institutions.

МАСЪУЛ МУҲАРРИР: И.Ҳ. Маманов,

1-даражали Адлия маслаҳатчиси, юридик фанлари номзоди.

ТАҚРИЗЧИЛАР: А.А. Раҳимова,

юридик фанлари номзоди, доцент;

Э.Т. Ҳожиёв.

ISBN 5-633-0025-3

КИРИШ

Маъмурий ҳуқуқ ҳар қандай давлат, жумладан, Ўзбекистон Республикаси миллий ҳуқуқ тизимининг асосий тармоқларидан бири бўлиб, давлатни бошқариш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни тартибга солади.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини қўлга киритгандан кейин ўтган йиллар ичида унинг миллий ҳуқуқи, қонунчилиги, бошқарув тизими шаклланди, янги ҳўжалик механизми таркиб топди. Бинобарин, эндиликда Республикамиз таълим муассасаларида тамомила янги ғоялар ва тамойилларга асосланган, мустақил давлатимиз қонунчилиги асосида баён қилинган янги фан, янги ўқув курси Ўзбекистон Республикасининг маъмурий ҳуқуқи ўқитиладиган бўлди.

Ҳозирги вақтда маъмурий ҳуқуқни ўрганиш билан боғлиқ муаммолардан бири бу соҳадаги адабиётлар масаласидир. Шўролар даврида фойдаланиб келинган дарслик ва ўқув қўлланмалари (асосан рус тилида нашр қилинган)нинг бугунги кун талабларига мутлақо жавоб бермай қолганлиги, янги ўқув адабиётларининг етарли эмаслиги фанни ўрганишда жиддий қийинчиликларни туғдирмоқда. Янгича ижтимоий фикрлаш, шаклланаётган миллий ғоя, миллий мафкура илгари назарий манба ҳисобланиб келинган марксизм-ленинизм классикларининг асарларида баён қилинган қоидалардан, КПСС ҳужжатларидан асосий раҳбарий адабиёт сифатида воз кечишликни тақозо қилди.

Ўзбекистон Республикасининг маъмурий ҳуқуқи фанини ўрганишда Республика Конституциясининг аҳамияти жуда катта эканлигини таъкидлаш лозим. Кейинги йилларда қабул қилинган Ўзбекистоннинг мустақиллигини таъминлашга фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлашга ва ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларини тартибга солишга қаратилган қонунлар бу фанни ўрганиш учун манба сифатида тавсия этилади.

Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини

таъминлаш, демократик ҳуқуқий давлат ва миллий ҳуқуқ тизимини шакллантириш, республикамизда иқтисодий ислоҳотни амалга ошириш, аҳолини ижтимоий жиҳатдан таъминлашни яхшилашга оид Ўзбекистон Президентининг китоблари ва нутқларида баён қилинган тамойилдар ва қоидалар ҳам маъмурий ҳуқуқ масалаларини ўрганишда дастурий манбалар бўлиб хизмат қилади.

Маъмурий ҳуқуқни ўрганишда эътиборга лойиқ ҳолат яна шундаки, бу соҳадаги қонунчилик тез-тез ўзгариб туришга мойил. Шунинг учун даврий нашрларни, жумладан, газета ва журналларни мунтазам кузатиб боришга тўғри келади ва биринчи навбатда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, Республика ҳукуматининг қарорлари тўплами, вазирликлар ва давлат қўмиталари, бошқа марказий идораларнинг меъёрий ҳужжатлари эълон қилинадиган нашрлардан самарали фойдаланиш зарур бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий ҳуқуқининг Умумий қисми бўйича ушбу қўлланма юқоридаги ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг В 380100 - ҳуқуқ йўналиши бўйича бакалавр тайёрлаш Давлат стандарти асосида тузилган ўқув режасига мувофиқ тайёрланди.

Қўлланманинг охирида курс бўйича энг асосий манбалар рўйхати илова қилинган бўлиб, ҳар бир мавзудан сўнг худди шу мавзу учун зарур бўлган адабиётларнинг номлари тўлиқ келтирилмасдан, фақат уларнинг тартиб рақами берилган. Меъёрий ҳужжатлардан фойдаланишда улар қабул қилингандан кейин киритилган қўшимча ва ўзгаришларга эътибор бериш лозим.

1-боб. Маъмурий ҳуқуқнинг предмети ва методи

1. Бошқарувнинг умумий тушунчаси. Давлат бошқаруви.
2. Маъмурий ҳуқуқнинг предмети. Маъмурий ҳуқуқ билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатларнинг хусусиятлари.
3. Маъмурий ҳуқуқнинг методи.
4. Маъмурий ҳуқуқнинг тизими ва манбалари.

1. Бошқарувнинг умумий тушунчаси

Давлат бошқарув

«Маъмурий ҳуқуқ», раҳбарлик, бошқарув маъносини англатувчи латинча «administratio» сўзи билан боғлиқ тушунча бўлиб, ҳар қандай давлат, жумладан, Ўзбекистон Республикаси миллий ҳуқуқ тизимининг мустақил тармоғини ташкил этади.

Маъмурий ҳуқуқнинг предметини давлат бошқарувини ташкил этилиши ва амалга оширилиши жараёнида вужудга келадиган ижтимоий муносабатлар йиғиндиси ташкил этади. Маъмурий ҳуқуқнинг предметини аниқлаш учун «бошқариш», «давлат бошқаруви» тушунчалари устида тўхталиш зарур.

Бошқариш ягона тизим сифатида икки асосий элемент— субъект (бошқарувчи элемент) билан объект (бошқарилувчи элемент) ўртасидаги муносабатларни англатиб, бунда субъектнинг объект фаолиятини муайян мақсадга йўналтиришга ҳаратилган таъсири тушунилади.

Бошқариш, энг аввало, кишилар фаолиятини маълум мақсадга йўналтиришни англатади, яъни ижтимоий характерга эга бўлади.

Таъкидлаш жоизки, ижтимоий ҳаёт кишиларнинг биргаликдаги фаолиятидир. Унда кишилар турли хил ҳаракатлари билан қатнашадилар. Уларни тартибга солиб туриш албатта зарур. Бинобарин, бошқариш бу ижтимоий ҳаётнинг объектив зарурати, унинг муҳим шарт-шароитларидан биридир.

Давлат бошқаруви ижтимоий бошқаришнинг бир тури, давлат фаолиятининг муҳим йўналиши бўлиб, қонун чиқариш, судлов ва бошқа фаолиятдан, шунингдек жамоат бирлашмалари ва нодавлат тузилмалар (меҳнат жамоалари, тижорат тузилмалар ва ҳ. к.) нинг бошқарув фаолиятдан фарқ қилади.

Давлат бошқарувининг мавжудлиги билан, одатда, маъмурий ҳуқуқ тармоғини шаклланиши боғлиқ бўлади;

давлат бошқаруви - ягона давлат ҳокимиятини амалга ошириш бўйича функционал ва ваколатли хусусиятга эга бўлган аниқ фаолият тури;

давлат бошқаруви - ижро этиш-фармойиш бериш характериға эға фаолият. Унинг асосий йўналиши бўлиб ижро этиш, яъни қонунлар ва қонун ости норматив ҳужжатларни ҳаётға татбиқ қилиш ҳисобланади. Бу мақсадларға зарурий ҳуқуқий-мажбурий (ҳокимият) ваколатларидан фойдаланиш (фармойиш фаолияти) орқали эришилади;

давлат бошқаруви умумий тарзда давлат ҳокимиятининг ижро этувчи - фармойиш берувчи органлари ёки давлат бошқариш органлари деб аталувчи белгиланган махсус субъектларнинг имтиёзли ҳуқуқини ташкил этади;

давлат бошқаруви - ҳўжалик, ижтимоий-маданий ва маъмурий-сиёсий қурилишға кундалик ва бевосита раҳбарлик қилиш жараёнида амалға ошириладиган ижроия фаолият;

давлат бошқаруви - қонун асосида ва уни ижросини таъминлаш бўйича амалға ошириладиган фаолият бўлиб, қонун чиқариш фаолиятиға нисбатан иккиламчи характериға эға.

Давлат бошқарувининг асосий белгилари ана шулардан иборат. Демак, давлат бошқаруви деганда, давлат органларининг қонунлар асосида ва уларнинг ижросини таъминлашға қаратилган ва давлатнинг функцияларини амалға оширишдан иборат ижро этиш-фармойиш бериш бўйича фаолияти тушунилади.

Айни вақтда ижроия ҳокимият давлат мулкчилиги ҳукмронлик қилган даврдаги ўзининг бевосита бошқаришдан иборат бўлган давлат бошқарув функциясидан маълум да-

ражада «воз кечмоқда». Ҳозирги пайтда давлат томонидан тартибга солиш тизимининг шаклланаётганлиги кўзга ташланмоқда. Агарда илгари давлат бошқаруви давлат аппаратининг доимий равишда ва бевосита (тўғридан-тўғри) объектлар ҳаётига аралашувидан иборат бўлган бўлса, эндиликда бошқарувнинг асосий мўлжали (йўналиши, ориентири) муайян тизимларнинг мустақиллиги билан боғланган ҳолда белгиланмоқда.

Шу билан бирга таъкидлаш лозимки, давлат бошқаруви ва давлат йўли билан тартибга солиш тушунчалари ўртасида мақсад йўналиши бўйича принципиал фарқ йўқ. Ўз моҳиятига кўра тартибга солиш давлат бошқарув фаолиятининг зарурий элементи, унинг функцияларидан бири. Шунга кўраган давлатнинг иқтисодий ва бошқа жараёнлардаги иштирокнинг даражаси (кўпроқ ёки камроқ) тўғрисида бориши мумкин, яъни давлат ёки объектни бевосита бошқаради, ёки энг муҳим бошқарув муносабатларининг тартибга солувчи ролда намоён бўлади. Шунга қарамасдан бу барибир шартли, нисбий характерга эга, зеро давлат бошқарганда тартибга солиш, тартибга солиш орқали бошқаради.

Бозор муносабатлари шароитида давлат — бошқарув фаолиятининг асосий функциялари бўлиб, қуйидагилар майдонга чиқади:

- умумдавлат сиёсатини акс эттирувчи дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- ҳўжалик ҳаётининг ҳуқуқий ва ташкилий асосларини белгилаш ва ҳаётга татбиқ қилиш (масалан, тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб- қувватлаш, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлигини таъминлаш, мулк ҳуқуқини муҳофаза қилиш, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва ҳ.қ.);
- давлат қарамоғидаги корхоналар ва муассасаларни бошқариш;
- нодавлат секторидаги турли объектларнинг фаолиятини тартибга солиш;
- иқтисодиёт, ижтимоий-маданий ва маъмурий қури-

риш иқтисодиётни бошқаришда давлатнинг ролини қисқартириш, давлат тузилмаларининг ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига асоссиз аралашувига барҳам бериш, республика даражасидаги ваколатларнинг бир қисмини маҳаллий бошқариш органларига ўтказиш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ролини ошириш имкониятларини яратади. Давлат ва ҳўжалик бошқарув органлари ходимлари сонини оптимал даражагача қисқартиришга, янги давлат хизматини шакллантиришга эришилади.

2. Маъмурий ҳуқуқнинг предмети.

Маъмурий ҳуқуқ билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатларнинг хусусиятлари

Ҳуқуқнинг ҳар бир тармоғи ўзининг предметига - ҳуқуқий тартибга солиниши лозим бўлган бир турдаги, ўхшаш ижтимоий муносабатлар доирасига эга бўлади. Маъмурий ҳуқуқ Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқ тизимининг муайян, ўзига хос туркум ижтимоий муносабатларни тартибга солишга хизмат қилувчи тармоғи бўлиб ҳисобланади. Бу муносабатларнинг асосий характерли хусусияти шундаки, улар давлат бошқаруви соҳасида, яъни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ижроия ҳокимият тизимини ташкил этилиши ва фаолият кўрсатиши билан боғлиқ равишда вужудга келади, ривожланади ва бекор бўлади.

Бу ижтимоий муносабатлар бевосита давлат-бошқарув фаолияти билан боғлиқ ва шунинг учун бошқариш муносабатлари деб ҳам юритилади.

Таъкидлаш лозимки, барча бошқариш муносабатларини ҳам маъмурий ҳуқуқ предмети деб ҳисоблаш нотўғри бўларди. Жумладан, нодавлат тузилмаларнинг фаолият кўрсатиши билан боғлиқ муносабатларда фақат шу тузилма аъзоларининг ҳуқуқий бўлмаган нормаларда ифодаланган эрки ва манфаатлари ўз аксини топади. Бироқ, бу ҳол маъмурий ҳуқуқ нодавлат тузилмаларнинг ташкил бўлиши ва фаолиятига нисбатан тамоман бефарқ эканлигини англамайди.

лиш соҳасидаги ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини мувофиқлаштириш;

- давлат бошқаруви субъектлари (жисмоний ва юридик шахслар)нинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларининг рўёбга чиқарилишини таъминлаш;

- бошқарилувчи ва тартибга солинувчи соҳаларда давлат контроли ва назоратини амалга ошириш.

Эндиликда давлат бошқарувининг принциплари (раҳбарий асослари) тизимида ҳам жиддий ўзгаришлар юз берди. Буларнинг асосийлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: бошқарувнинг инсон ва фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларининг рўёбга чиқаришга ва муҳофаза қилишга йўналтирилганлиги; бошқарувни мунтазам демократлашиб ва эркинлашиб бориши; қонунийлик ва мустақкам интизом; бошқаришни ташкил қилишнинг илмий асосларининг кенгайиши; бошқарув тизими бўғинларининг ваколат доирасини аниқ белгилаб қўйишлик; бошқарув тизими кадрларининг сифатини мунтазам яхшилаб бориш ва бошқалар.

Бозор муносабатларини шакллантириш жараёни жадал кенгайиб бораётган ҳозирги шароитда ижтимоий ҳаётнинг баъзи соҳалари, биринчи навбатда, иқтисодиётда давлат бошқаруви доирасининг қисқариб бориши юз бермоқда. Бироқ, бу ижроия ҳокимиятнинг ролини камситилишини англатмаслиги керак. Ҳозирда ҳам турли кўринишдаги ижтимоий муносабатларни етарли даражада бошқаришни таъминловчи ижроия ҳокимиятга эҳтиёж катта.

Ўзбекистонда маъмурий ислоҳоўтларни чуқурлаштириш, давлат бошқарувини янада такомиллаштиришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йилдаги чиқарган «Республика давлат бошқарув органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида» ва «Ҳўжалик бошқарув органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги фармонлари ҳамда республика ҳукумати томонидан ишлаб чиқарилган маъмурий ислоҳотларни амалга ошириш бўйича асосий ёндошувлар ва йўналишлар жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда. Бу ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оши-

фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар) ўртасидаги муносабатлар.

Қайд қилинган барча бошқарув муносабатларида албатта у ёки бу ижро этувчи орган иштирок этади, усиз маъмурий-ҳуқуқий маънодаги бошқарув муносабатлари вужудга келмайди.

Бошқарув муносабатларини, шунингдек уларнинг пайдо бўлиш мақсадларига, яъни маъмурий-ҳуқуқий тартибга солинишига қараб ҳам турларга бўлиш мумкин. Бу асосга кўра икки гуруҳ шундай муносабатлар бўлиши мумкин:

а) ички ёки ички ташкилий, тизим ичидаги муносабатлар. Булар бошқариш тузилмаларини шакллантириш, улар ўртасидаги ўзаро алоқалар асосини белгилаб қўйиш ва бошқариш аппарати органлари ходимлари ўртасидаги мажбурийлар, ҳуқуқлар ва масъулиятларни тақсимлаш билан боғлиқ ва шу каби муносабатларни ташкил этади.

б) ташқи-ижроия ҳокимият тизимига кирмайдиган (фуқаролар, жамоат бирлашмалари, тижорат тузилмалари ва ҳ.к.) объектларга бевосита таъсир кўрсатиш билан боғлиқ муносабатлар. Аслида давлат корхоналари ва муассасаларини бошқариш бўйича муносабатлар ҳам ушбу гуруҳга киради, зероки улар ижроия ҳокимият субъектлари бўлиб ҳисобланмайди.

Маъмурий ҳуқуқ ўзининг тартибга солиш предмети доирасида энг аввало ижроия ҳокимият субъектларини ташкил қилиниши ва фаолият кўрсатиши, шунингдек тартибга солинадиган бошқарув муносабатларининг бошқа иштирокчилари хулқ-атвори учун муайян ҳуқуқий тартиб (режим) яратади. Айнан мана шунда ҳуқуқ ушбу тармоғининг хизмат роли, унинг ҳуқуқий тартибга солиш функцияси асосан намоён бўлади. Шунга мос маъмурий ҳуқуқнинг ижро қилиш, ҳуқуқ ижодкорлик ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш функцияларини ажратиш мумкин.

Шундай қилиб, маъмурий ҳуқуқ-давлат бошқарувини ташкил этишни амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда вужудга келадиган ижтимоий муносабатларни тартибга солиш

Маъмурий ҳуқуқнинг қоидалари амалдаги қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда муайян тарзда тартибга солувчи таъсир кўрсатади.

Маъмурий ҳуқуқнинг предметини аниқлашда қуйидагилар ҳисобга олиниши керак:

а) давлат-бошқарув фаолиятини ҳар қандай намоён бўлишини ўз ичига оладиган давлат бошқаруви соҳасини;

б) унда ҳаракат қилувчи ижроия ҳокимият субъекти ёки ўзга ижроия органнинг мавжудлигини;

в) бу субъектлар томонидан уларга давлат-бошқарув фаолиятини амалга ошириш учун берилган ваколатларни амалда рўёбга чиқарилишини.

Маъмурий ҳуқуқ томонидан тартибга солинадиган бошқарув муносабатлари турли хил бўлиб уларни турли асосларга кўра таснифлаш мумкин. Чунончи, уларда иштирок этувчиларнинг хусусиятларига кўра қуйидаги турларга бўлинади:

1. Турли ташкилий-ҳуқуқий даражаларда турган ва бири-бирига бўйсунувчи ижроия ҳокимият субъектлари ўртасидаги муносабатлар;

2. Бир хил ташкилий-ҳуқуқий даражадаги ва бир-бирига бўйсунмайдиган ижроия ҳокимият субъектлари (икки вазирлик, икки вилоят ҳокимлиги ва қ.к.) ўртасидаги муносабатлар;

3. Ижроия ҳокимият субъектлари ва уларнинг ташкилий қарамоғига кирувчи давлат бирлашмалари ва корхоналари ўртасидаги муносабатлар;

4. Ижроия ҳокимият субъектлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги муносабатлар;

5. Ижроия ҳокимият субъектлари ва нодавлат ҳўжалик ва ижтимоий-маданий бирлашмалар, корхоналар ва муассасалар ўртасидаги муносабатлар;

6. Ижроия ҳокимият субъектлари ва жамоат бирлашмалари ўртасидаги муносабатлар.

7. Ижроия ҳокимияти органлари ва фуқаролар (Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, хорижий давлагларнинг

билан боғлиқ; маъмурий-ҳуқуқий тартибга солиш бир томонлама ҳал қилиш ваколатига эга бўлган расмий давлат органи мавжудлиги туфайли юзага келади; бироқ тартибга солинадиган бошқарув муносабатлари доирасидаги масалалар, кимнинг ташаббуси билан пайдо бўлишидан қатъи назар, қонунлар ва маъмурий-ҳуқуқий нормаларга мос ҳал қилиниши лозим.

Тўртинчидан, маъмурий ҳуқуқ методини тавсифловчи юқорида қайд қилинган барча хусусиятлар маъмурий-ҳуқуқий воситалар билан мулкӣ характердаги муносабатлар тартибга солинганда ҳам намоён бўлади. Чунончи, монополияга қарши органлар муайян фаолият соҳасида янги ҳўжалик юритувчи субъектларни ташкил қилишда чеклашлар белгилаши, шунингдек баъзи фаолият турларини амалга ошириш ёки муайян маҳсулотлар (товарлар) ишлаб чиқаришни тақиқлаб қўйишлари мумкин.

Бешинчидан, маъмурий-ҳуқуқий тартибга солишнинг мажбурийлик ва бир томонлама амалга оширилишидан иборат муҳим белгилари, зарурат бўлганда рухсат берувчи воситалардан фойдаланишни инкор этмайди. Бундай ҳолда тартибга солинувчи бошқарув муносабатлари қатнашчиларининг тенглигига асосланган муносабатлар вужудга келиши мумкин. Аммо рухсат беришдан фойдаланиш ҳам маъмурий-ҳуқуқий нормалар ёрдамида амалга оширилади (м: тегишли рухсатнома бериш).

Шундай қилиб, бошқарув муносабатларини маъмурий-ҳуқуқий тартибга солиш методининг моҳиятини қуйидагича тавсифлаш мумкин:

а) ҳаракатнинг муайян тартибини белгилаш - маъмурий-ҳуқуқий норма билан назарда тутилган шартларда ва тартибда ҳаракат қилишлик учун кўрсатма бериш;

б) таъсир кўрсатишнинг тегишли юридик воситаларини қўллаш мумкинлиги хавфи остида муайян ҳаракатларни тақиқлаш (м: интизомий ёки маъмурий жавобгарлик);

в) маъмурий-ҳуқуқий нормада назарда тутилган зарурий хулқ-атвор вариантларидан бирини танлаш имкониятини

учун мўлжалланган ҳуқуқий нормаларнинг йиғиндисидан иборат ҳуқуқ тармоғидир.

3. Маъмурий ҳуқуқнинг методи

Давлат ва ҳуқуқ назариясига биноан ҳуқуқий тартибга солиш методи деганда узоқ муддат давомидаги инсонлар ўртасидаги муносабатлар натижасида ишлаб чиқилган кишиларнинг хулқ-атвориغا юридик таъсир кўрсатиш усуллари йиғиндиси тушунилади. Агарда ҳуқуқий тартибга солиш предмети ҳуқуқ нимани тартибга солади, деган саволга жавоб берса, метод-қандай тартибга солади, деган саволга жавоб беради.

Маъмурий-ҳуқуқий метод даставвал юридик-ҳокимият фаолият характериغا эга бўлган давлат бошқарувининг хусусиятлари билан белгиланади.

Давлат - бошқарув фаолияти моҳиятидан ва маъмурий ҳуқуқ предметида келиб чиқувчи бошқарув муносабатларини маъмурий-ҳуқуқий тартибга солишнинг қуйидаги хусусиятларини кўрсатиш мумкин.

Биринчидан, умуман маъмурий-ҳуқуқий тартибга солиш механизмига фармойиш бериш характеридаги ҳуқуқий воситалар, яъни мажбурий кўрсатмалар бериш хос.

Иккинчидан, маъмурий-ҳуқуқий тартибга солиш муносабатларини битта иштирокчисининг бир тарафлама хоҳишини намоён бўлишини тақоза қилади. Бу хоҳиш-ирода юридик мажбурий тарзда бўлади ва шунинг учун у ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Учинчидан, маъмурий ҳуқуқ билан тартибга солинадиган бошқарув муносабатларида бошқарувчи билан бошқарилувчи ўртасида қуйидагича алоқадорлик ўз ифодасини топади: ёки бошқарувчи тарафда бошқарилувчи эга бўлмаган юридик-ҳокимият ваколатлари мавжуд бўлади, ёки бошқарувчи тарафда бундай ваколатлар ҳажми бошқарилувчига нисбатан кўпроқ (м: ижроия ҳокимиятнинг турли даражали бўғин органлари). Ушбу хусусият қуйидаги муҳим қоида

бошқарув муносабатларини ўз ичига олиб, қуйидаги нормаларни бирлаштиради:

1) давлат бошқарув органларининг ташкилий-хўжалик фаолиятини тартибга солувчи;

2) ижтимоий-маданият фаолиятини тартибга солувчи;

3) фуқаролар, жамият, давлат хавфсизлигини таъминловчи, маъмурий-сиёсий фаолиятни тартибга солувчи;

4) тармоқлараро соҳа.

Маъмурий ҳуқуқ бошқариш муносабатларининг кўп сонли ва турли-туманлигига мос равишда ҳуқуқ тизимининг энг мураккаб тармоқларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Жамият ҳаётининг бирор-бир соҳаси йўқки, унда давлат бошқарув органи иштирок этмайдиган бўлсин. Иқтисодиётда маъмурий-ҳуқуқий тартибга солишнинг аҳамияти камайиб бораётган, таълим, соғлиқни сақлаш тизимларида, ҳатто қуролли кучлар таркибини шакллантиришда шартномавий, фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар тобора кенг қўлланилаётган бўлса-да, бу соҳаларда ижроия ҳокимиятнинг, маъмурий ҳуқуқнинг функциялари ниқоятда муҳимдир.

Маъмурий, давлат (конституциявий), фуқаролик ва қатор бошқа ҳуқуқ тармоқлари ҳуқуқий тизимнинг асосий (фундаментал), йўналтирувчи (профилирующий) қисмлари бўлиб, улар биргаликда бу тизимнинг ўзагини ташкил этади. Маъмурий ҳуқуқда у ёки бу даражада бошқа тармоқларда фойдаланиладиган бошланғич материал мавжуд. Унинг атрофида молия, ер, экология ҳуқуқи гуруҳланади, яъни маъмурий ҳуқуқнинг кўпгина нормалари бошқариш муносабатларини мустақамловчи бутун бир тармоқлар туркумини бошқаради. Бу ҳуқуқ тармоқларида ҳам тартибга солишнинг маъмурий-ҳуқуқий методидан кенг фойдаланилади.

Масалан, маъмурий ҳуқуқ нормаларидан солиқлар ва йиғимлар йиғиш тартибини белгилашда, солиқ қонунчилигига риоя қилиш устидан давлат назоратини амалга оширишда фойдаланилади; тадбиркорлик фаолиятининг ташкилий асосларини яратишда қўлланилади; улар давлат хизмати

бериш. Одатда, бу метод мансабдор шахслар хулқ-атворини тартибга солишга мўлжалланган бўлиб, бунда мансабдор шахслар бу танлашдан бош тортиш ҳуқуқига эга бўлмайди;

г) ўз хоҳишига кўра ҳаракат қилиш яъни маъмурий-ҳуқуқий нормада назарда тутилган ҳаракатни муайян шароитларда содир қилиш ёки қилмаслик имкониятини бериш.

4. Маъмурий ҳуқуқнинг тизими ва манбалари

Мустақил ҳуқуқ тармоғининг предмети ва методи билан бир қаторда учинчи хусусияти унинг яхлитлиги, бир бутунлигидир. Бу хусусият маъмурий ҳуқуқда ҳам анча аниқ кўзга ташланади.

Маъмурий ҳуқуқ-ҳуқуқий нормалар ва институтларнинг яхлит тизими. Уларни ҳуқуқий тартибга солиш предмети, мақсадлари, принциплари ва методи бирлаштириб туради. Ҳуқуқий нормалар ва институтлар бўлимлар ва гуруҳларга бўлинган пайтда ҳам бир бири билан мувофиқлашган, ягона тушунчаларга таянган, бир хил атамалардан фойдаланган бўлишлари зарур. Тармоқ ичида турли юридик кучга эга бўлган, умумий ва махсус нормалар даражалари (субординацияси) мавжуд бўлади. Умуман эса, тармоқ тартибга солишнинг ўзига хос маъмурий-ҳуқуқий режими (тартиб)ни ўрнатади.

Маъмурий ҳуқуқ тизими Умумий ва Махсус қисмларга бўлинади. Умумий қисм бошқаришни бутунлай қамраб олувчи нормаларни ўз ичига олади, Махсус қисм эса, ижроия ҳокимият фаолиятининг алоҳида соҳалари доирасида ҳаракат қилувчи нормалардан иборат бўлади.

Умумий қисм куйидаги масалаларни тартибга солувчи қоидаларни ўз ичига олади:

- 1) Маъмурий ҳуқуқнинг субъектлари;
- 2) Маъмурий-ҳуқуқий шакллар ва методлар(усуллар);
- 3) Маъмурий жавобгарлик;
- 4) Давлат бошқарувида қонунийликни таъминлаш.

Маъмурий ҳуқуқни Махсус қисми тўрт йирик соҳадаги

муносабатларининг вужудга келиши ва тугаши тартибини ўрнатади; бошқа тармоқлар доирасида фаолият олиб борадиган турли органлар (масалан, табиатни муҳофаза қилиш инспекциялари) компетенциясининг кўпгина томонларини тартибга солади.

Давлат бошқаруви доирасида маъмурий ҳуқуқнинг предметиға кирмайдиган, бошқа ҳуқуқ тармоқлари қоидалари таъсирида бўлган ижтимоий муносабатлар ҳам бўлишлиги сабабли турли ҳуқуқ тармоқлари ўртасидаги муносабатлар вужудга келади.

Маъмурий ҳуқуқ биринчи навбатда конституциявий ҳуқуқ билан яқин алоқада бўлади. Етакчи ҳуқуқ тармоғи ҳисобланадиган конституциявий ҳуқуқ ижроби ҳокимиятни ташкил бўлиши ва фаолиятининг асосий принципларини, унинг субъектларининг давлат механизмида тутган ўрни, давлат ҳокимияти бошқа тармоқлари субъектлари билан ўзаро муносабатларини, инсон ва фуқароларнинг давлат бошқаруви соҳасидаги ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларини белгилайди. Маъмурий ҳуқуқ учун булар бошланғич, таянч қоидалар бўлиб ҳисобланади.

Фуқаролик ва маъмурий ҳуқуқ кўп ҳолларда ташқи кўриниш жиҳатидан ўхшаш мулкӣ ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Маъмурий ва меҳнат ҳуқуқлари ўртасидаги муносабатларда ҳам шундай ҳолат учрайди. Маъмурий ҳуқуқ билан молия ҳуқуқи ва ер ҳуқуқи ўртасида чегарани аниқлаш бир мунча қийинлик туғдиради. Улар ўзаро муносабатлари механизми хусусияти шундаки, бу тармоқлар предметиға кирувчи анчагина муносабатлар маъмурий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинади.

Маълумки, юридик ўқув муассасаларида маъмурий ҳуқуқ фани ўқитилади. Демак, маъмурий ҳуқуқ тўғрисида ҳуқуқ тармоғи (давлат бошқаруви соҳасида ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи нормалар йиғиндиси) сифатида ва ҳуқуқий фан сифатида сўз юритиш мумкин.

Маъмурий ҳуқуқ фани маъмурий ҳуқуқнинг ҳуқуқ тармоғи сифатида тушунчалар ва билимлар тизими бўлиб, унинг

тарихий тараққиёти, давлат бошқаруви институтларининг хусусиятлари, маъмурий ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш йўллари каби амалдаги ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинмайдиган масалаларни ҳам ўз ичига олади.

Маъмурий ҳуқуқ фани маъмурий ҳуқуқий нормаларни ривожланиш ва такомиллашиш қонуниятлари, уларни қўллаш тажрибасини тадқиқ қилади.

Маъмурий ҳуқуқ фани мамлакатимизда бозор муносабатларини жорий этиш, демократик фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатни шакллантириш билан боғлиқ, бу соҳадаги вазифаларни амалга оширишга хизмат қилади.

Маъмурий ҳуқуқ фани (ўқув курси) икки қисмдан иборат.

1. Умумий қисм маъмурий ҳуқуқнинг ҳуқуқ тармоғи ва фан сифатидаги хусусиятларини, маъмурий ҳуқуқнинг субъектлари, маъмурий ҳуқуқий тартибга солиш шакллари ва усуллари, маъмурий жавобгарлик ва давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлаш тўғрисидаги тушунчаларни ўз ичига олади.

2. Махсус қисм эса турли соҳаларни (иқтисодиёт, ижтимоий маданий тараққиёт, маъмурий сиёсий қурилиш ва тармоқлараро) ва улар таркибига кирувчи тармоқларни бошқаришни ташкил этиш билан боғлиқ билимларни ўрганади.

Маъмурий ҳуқуқнинг манбалари - бу маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг ташқи намоён бўлиш шаклидир. Булар маъмурий-ҳуқуқий нормаларни ўз ичига олган давлат органларининг ҳужжатларидир.

Маъмурий-ҳуқуқий нормаларни кўп турлилиги маъмурий ҳуқуқ манбаларининг ҳам кўп хиллигини тақозо қилади. Улар ичига қонун чиқарувчи (вакиллик), ижроия ҳокимият органларининг норматив ҳужжатлари ва шунингдек, улар томонидан тасдиқланадиган қоидалар, низомлар, уставлар ва шу кабилар киради.

Маъмурий ҳуқуқнинг манбалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Унинг

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
Axborot-resurs markazi

кўпгина умумий нормалари маъмурий-ҳуқуқий йўналишга эга. Масалан, булар: ижроия ҳокимият органларининг ташкил этилиши ва фаолияти асосларини белгиловчи, фуқароларнинг давлат бошқаруви соҳасидаги ҳуқуқлари ва эркинликларини мустаҳкамловчи ва бошқа конституциявий нормалар.

2. Ўзбекистон Республикасининг қонунлари. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги, Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги, Ташқи Иқтисодий фаолият тўғрисидаги, Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунларининг кўпгина моддалари маъмурий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солади. Маъмурий ҳуқуқ манбаи сифатида қонунлар ичида кодекслар алоқида ўрин тугади:

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси, Божхона кодекси, Солиқ кодекси, Ер кодекси ва бошқалар.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг норматив фармонлари. Ўзбекистон Республикасининг Президенти давлат бошлиғи сифатида Конституция билан берилган ваколатлар доирасида турли ҳуқуқ тармоқлари, жумладан, маъмурий ҳуқуққа оид актлар чиқаради. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Давлат бюджетига солиқлар ва тўловлар бўйича имтиёзлар беришни тартибга солиш тўғрисида» (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1999 й, №7), «Коммунал хўжалигидаги иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг янги босқичи тўғрисида» (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2001 й, №4), «Илмий - тадқиқот фаолиятини ташкил қилишни такомиллаштириш тўғрисида» (2002 йил 20 февраль), «Матбуот ва ахборот соҳасида бошқарувни такомиллаштириш тўғрисида» (Халқ сўзи, 2002 йил, 4 июль) каби фармонлари шулар жумласидандир.

4. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати (Вазирлар Маҳкамаси)нинг норматив қарорлари ва фармойишлари. Республика ҳукумати маъмурий - ҳуқуқий нормалар ижодкорлиги соҳасида ҳам фаол иш олиб боради: ижроия ҳокимият орган-

лари (М: вазирлар, давлат қўмиталари ва ҳ.к.) тўғрисидаги ҳужжатларни тасдиқлайди, маъмурий-ҳуқуқий нормалар мавжуд бўлган қоидалар, низомлар чиқаради.

5. Ўзбекистон Республикаси давлат қўмиталари, вазирликлари, идоралари ва хизматларининг норматив ҳужжатлари. Шунингдек лозимки, бу органларнинг актларидаги маъмурий-ҳуқуқий характердаги қоидалар тегишли соҳа доирасида ҳам, тармоқлараро соҳаларга ҳам алоқадор бўлиши мумкин (М: молия вазирлиги, Адлия вазирлиги, Табиати муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ва ҳ.к.).

6. Вилоятларда, туманларда (шаҳарларда) ушбу тузилмалар давлат ҳокимият ва бошқарув органлари (вакиллик органлари, ҳокимлар) томонидан чиқариладиган норматив ҳуқуқий ҳужжатлар маъмурий ҳуқуқ манбаи сифатида хизмат қилади. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 6-моддасида белгиланишича Халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари жамоат тартибини сақлашга доир масалалар юзасидан, шунингдек табиий офатлар ва эпидемияларга қарши кураш масалалари бўйича уларни бузганлик учун маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган қарорлар қабул қилиш ваколатига эга. Булардан ташқари ушбу органлар бир неча масалалар бўйича (М: ов қилиш ёки балиқ тутиш, ҳайвонларни карантинга қўйиш, ит ва мушук боқиш, ободонлаштириш ва ҳ.к.) бузилиши маъмурий жавобгарликка сабаб бўладиган қоидаларни ҳам белгилаши мумкин.

7. Қорақалпоғистон Республикаси давлат ҳокимияти органларининг норматив актлари.

8. Ваколатли давлат органлари томонидан тасдиқланган низомлар, уставлар, қоидалар ва ҳ.к.

9. Давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг қўшма ҳужжатлари, шунингдек, жамоат бирлашмаларининг давлат органлари томонидан тасдиқланган ёки маъқулланган норматив ҳужжатлари.

10. Давлатлараро битимлар, давлат корпорациялари,

бирлашмалари, корхоналари ва муассасалари раҳбарларининг норматив ҳужжатлари (ички ташкилий характердаги) ҳам маъмурий ҳуқуқ манбалари бўлиб ҳисобланиши мумкин.

Мавзуни ўзлаштирганлик даражасини текшириш учун саволлар:

1. Бошқарув ва унинг бир тури бўлган давлат бошқаршининг моҳияти нимада намоён бўлади?

2. Давлат бошқаруви ва ижроия ҳокимият ўртасида қандай муносабат мавжуд?

3. Маъмурий ҳуқуқ предметини нима ташкил этади?

4. Маъмурий-ҳуқуқий метод қандай характерли хусусиятларга эга?

5. Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқ тизимида маъмурий ҳуқуқ қандай ўрин тутади?

6. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий ҳуқуқининг тизими тавсифлаб беринг.

7. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий ҳуқуқининг асосий манбаларини санаб кўрсатинг.

Тавсия этиладиган адабиётлар.

1; 5; 6; 7; 11; 12; 13; 14; 164; (1-боб); 165 (1-2 боб).

II боб. Маъмурий-ҳуқуқий нормалар ва маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар

1. Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг тушунчаси ва хусусиятлари.
2. Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг турлари.
3. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларнинг тушунчаси, асосий хусусиятлари ва турлари.
4. Маъмурий ҳуқуқда юридик фактлар.

1. Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг тушунчаси ва хусусиятлари

Ҳар қандай ҳуқуқ тармоғи юридик нормалардан иборат бўлади, уларнинг уюшган йиғиндисини ташкил этади. Маъмурий ҳуқуқ ҳуқуқнинг бошланғич элементи, бу тармоқ тизими қад кўтарадиган «ғиштчалар» бўлиб маъмурий-ҳуқуқ ҳуқуқий нормалар ҳисобланади.

Маъмурий-ҳуқуқий нормалар давлат томонидан ўрнатилган ёки маъқулланган давлат бошқарувини ташкил этиш ва амалга ошириш жараёнини тартибга солувчи қоидалар бўлиб, улар ижро этилмаган тақдирда давлат мажбурлови ёрдамида амалга оширилади.

Маъмурий-ҳуқуқий нормаларда маъмурий ҳуқуқ предмети ташкил этувчи ижтимоий муносабатларнинг хусусиятлари ўз аксини топади.

Маъмурий-ҳуқуқий нормаларда маъмурий ҳуқуқнинг тартибга солувчилик роли бевосита ўз ифодасини топиб, бу қуйидагиларда намоён бўлади:

а) маъмурий-ҳуқуқий нормалар ижроия ҳокимиятнинг бутун тизимини (давлат бошқаруви) ҳам, унинг алоҳида бўғинларини ҳам ташкил этилиши ва фаолият кўрсатишини зарур даражада тартибга солиниши ҳамда улар ўртасида ўзаро тўғри муносабатлар ўрнатилишини таъминлашни мақсад қилиб қўяди;

б) маъмурий-ҳуқуқий нормалар бевосита давлат бошқа-

руви соҳасида ҳаракат қилувчи ва унинг муайян функция-сини бажарувчи барча шахслар ва ташкилотларнинг ҳуқуқий давлат манфаатларига мос келувчи зарурий хулқ-атворини белгилайди. Зарурий хулқ-атвор қандай ҳаракатларни содир қилиш мумкин (рухсат берилган), қандайларидан ўзини тийиш (тақиқланганлар), қайсиларини содир қилиш лозим (мажбурий кўрсатмалар) лигини тақозо қилади. Худди ана шунда хулқ-атворга бошқарувчи таъсир кўрсатиш ўз ифодасини топади;

в) маъмурий-ҳуқуқий нормалар давлат бошқаруви соҳасида ҳаракат қилиб, энг аввало ва асосан, ижроия ҳоқимият механизмини конституциявий ролини самарали рўёбга чиқаришни, яъни Ўзбекистан Республикаси қонунларининг талабларини ҳаётга татбиқ қилишни таъминлашга мўлжалланган бўлади;

г) маъмурий-ҳуқуқий нормалар давлат бошқаруви соҳасида зарурий хулқ-атвор доираларини белгилаб, давлат бошқарув фаолият жараёнида вужудга келадиган муносабатларда мустаҳкам қонунийлик режими ва давлат интизомини ўрнатиш ва таъминлаш манфаатларига хизмат қилади;

д) маъмурий-ҳуқуқий нормалар бошқа кўпгина ҳуқуқ тармоқларидан фарқли ўлароқ, уларга бўладиган тажовузлардан муҳофаза қиладиган махсус юридик ҳимоя воситаларига эга бўлади. Масалан, бунда суд тартибида бўлмаган ҳолда юзага келадиган маъмурий жавобгарлик назарда тутилади;

е) маъмурий ҳуқуқий нормалар кўп ҳолларда фақатгина уларнинг ҳимоясидагиларнигина эмас, бошқа ижтимоий муносабатларни ҳам тартибга солувчи бўлиб майдонга чиқиши мумкин. Масалан, уларнинг ёрдамида молия, ер, меҳнат ва бошқа муносабатлар тартибга солинади, айнан улар асосида солиқлар, йиғимлар олиш тартиби белгиланади, солиқ, табиат муҳофазаси, меҳнат қонунчилигига риоя қилиниши устидан давлат назорати амалга оширилади, тadbиркорлик фаолиятининг муҳим ташкилий асослари ўрнатилади;

ж) маъмурий-ҳуқуқий нормалар кўп ҳолларда бевосита

ижроия ҳокимиятни амалга ошириш жараёнида ва бевосита унинг субъектлари томонидан чиқарилади.

Маъмурий-ҳуқуқий нормалар бошқарув характеридаги ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи сифатида давлат бошқаруви соҳасидаги ҳуқуқни қўллашнинг муҳим юридик шакли бўлиб тавсифланиши мумкин.

Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг муайян даражалари (иерархия) мавжуд: конституциявий нормалар, қонунларнинг нормалари ва амалдаги қонунчиликка мувофиқ бевосита ижроия ҳокимият субъектларига берилган ҳуқуқ асосида ўрнатилган нормалар. Бу ҳуқуқий нормалар бир хил юридик мазмунга эга бўлгани ҳолда ўзларининг юридик кучига кўра тенг аҳамиятли эмас.

Ижроия ҳокимият субъектлари томонидан ўрнатиладиган маъмурий-ҳуқуқий нормалар шуларга ўхшаш конституциявий ёки қонунлар нормаларига нисбатан иккиламчи характерга эга, яъни улардан келиб чиқали; конституциявий ва қонунлар билан белгиланган қоидалар ўз юридик аҳамиятига кўра бирламчи характерга эга бўлади. Демак, ижроия ҳокимият субъектларининг маъмурий-ҳуқуқий нормалари қонуности хусусиятига эга қоидалардир.

Ижроия ҳокимият субъектлари томонидан ўрнатиладиган нормаларнинг муҳим аҳамияти шундаки, улар қонунлар билан белгиланган умумий қоидаларнинг тўғридан-тўғри ҳаракат (амал) қилишларини таъминлаш вазифасини бажарадилар.

Маъмурий-ҳуқуқий нормалар биринчи навбатда ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) субъектларига мўлжалланган юридик мажбурий ҳуқ-атвор қоидаларини ўз ичига олган бўлади.

Шундай бўлишига қарамасдан, маъмурий-ҳуқуқий нормаларини тартибга солиш таъсир доиралари жуда кенг. Айнаун шунда ижроия ҳокимият вазифалари ва функцияларини амалга ошириш фаолиятининг ўзини кенг қамровли эканлиги сингари маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг ҳам универсаллик хусусияти намоён бўлади.

Маъмурий-ҳуқуқий нормалар қатъий (императив) бўлиб, ваколатли органларнинг уларда белгиланган юридик-мажбурий хоҳиш-иродалари бир тарафлама характерга эга бўлади.

Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг тузилмаси анъанавий: улар гипотеза, диспозиция ва санкциядан иборат таркибий қисмларга эга.

Гипотеза—маъмурий-ҳуқуқ нормаларнинг қўлланишини белгиловчи ҳаётий шарт-шароит(ҳолат)лар баён қилинган қисм.

Диспозиция — норма белгилайдиган қоида: ваколат берадиган, мажбур қиладиган ёки тақиқлайдиган хулқ-атвор.

Санкция- норма бузилганда қўлланиладиган таъсир чораси(маъмурий ёки интизомий), норма ҳаракатининг мантиқий яқунловчи қисми.

2. Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг турлари

Маъмурий-ҳуқуқий нормаларни турли асосларга кўра таснифлаш мумкин. Бу асослар ичида уларнинг моҳияти, мазмуни ва шакли бўйича турларга бўлиш муҳим ҳисобланади.

Мазмунига кўра моддий (ҳуқуқий муносабатлар субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи) ва процессуал (моддий нормаларни амалга ошириш тартибини, яъни муносабатлар субъектларини ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш тартиби, жараёнини ўрнатувчи) нормалар ажратилади. Жиноят ва фуқаролик ҳуқуқларида купдан буён жиноят ва фуқаролик процессуал ҳуқуқлар алоҳида ҳолда фаолият кўрсатиб келаётган бўлса, маъмурий ҳуқуқ доирасида икки кичик тармоқ: моддий маъмурий ҳуқуқ ва процессуал маъмурий ҳуқуқ узвий биргаликда мавжуд бўлиб келмоқда.

Маъмурий-ҳуқуқий нормалар ўз мақсад вазифалари нуқтаи назаридан регулятив (тартибга солувчи) ва муҳофаза қилувчи нормаларга бўлинади. Регулятив нормалар яратувчилик, нормал фаолият қоидаларидан иборат бўлса, муҳо-

фаза этувчи нормалар юридик тартибга солинган муносабатларни қўриқлашга қаратилган қоидаларни ўз ичига олади. Шунга мувофиқ равишда маъмурий ҳуқуқни ижроия ҳокимиятнинг ижодий яратувчилик фаолияти («фаол бошқариш») ва қўриқлаш, ҳимоя қилиш («пассив бошқариш») фаолиятини тартибга солувчи нормалардан иборат мажмуа деб фараз қилса бўлади.

Субъектлар ҳуқ-атворига таъсир кўрсатиш методига кўра маъмурий-ҳуқуқий нормаларни мажбур қилувчи, тақиқловчи (ман қилувчи), ваколат берувчи, рағбатлантирувчи, тавсия қилувчи турларга бўлиш мумкин.

Амал қилиш (худудий, шахсларга кўра) доираси бўйича умуммажбурий характердаги ва аппарат ичидаги нормаларга ажратиш мумкин.

Субъектлар (кимга йўналтирилганлик) бўйича давлат ташкилотлари ва уларнинг ходимлари, нодавлат ташкилотлар, фуқаролар, шунингдек, турли субъектлар фаолиятини тартибга солувчи нормалар бўлади.

Маъмурий-ҳуқуқий нормаларни бошқа асослар (м: диспозицияси)га кўра ҳам турларга бўлиш мумкин.

3. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларнинг тушунчаси, асосий хусусиятлари ва турлари

Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар ҳуқуқий муносабатларнинг бир тури бўлиб, ижроия ҳокимият фаолияти доирасида вужудга келадиган, маъмурий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлардан иборат.

—Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларда ижтимоий муносабатларни маъмурий-ҳуқуқий тартибга солишнинг барча хусусиятлари намён бўладиган бошқарув алоқалари асосий ролни уйнайди.

Ҳуқуқий муносабатларнинг бир тури сифатида маъмурий-ҳуқуқий муносабатларга умуман ҳуқуқий муносабатларга хос барча хусусиятлар ҳам тааллуқли бўлсада, маъмурий-ҳуқуқий муносабатларнинг ўзига хос белгилари мавжуд.

Уларнинг асосийлари:

1. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар «ҳокимият-бўйсунуш» асосига қурилган ҳокимият муносабатларидир. Бу муносабатларни ҳокимият муносабатлари сифатида тавсифлаб, айтилиши вақтда қайд қилиш лозимки, бу билан маъмурий ҳуқуқнинг ролини полиция ҳуқуқи даражасига тенглаштириб юбориш, маъмурий-ҳуқуқий муносабатларни эса фақат давлат мажбурлашига асосланган муносабатлардан иборат тарзда изоҳлаш тамоман нотўғри бўлади.

Бунда эътибор беришга лойиқ жиҳат шундаки, ҳокимият муносабатини тушунча сифатида сўзсиз маъмурий ҳуқуқий муносабатларнинг ўзига хос хусусияти деб таърифлаш лозим эмас. Бошқа томондан эса, уларнинг айнан шу белгиси давлат-бошқарув фаолиятининг хусусиятлари билан боғлиқ бўлганлиги учун устувор характерга эга.

2. Ўз моҳиятига кўра бошқарув муносабатлари ҳисобланган маъмурий-ҳуқуқий муносабатларда давлат-ҳокимият кўриниши (ижроия ҳокимият) бўлган бошқарувнинг энг муҳим хусусиятлари кўзга ташланади. Бунда асосийси: бошқариш ҳамма вақт биргаликдаги фаолият қатнашчилари иродасини ягона бошқарувчи иродасига бўйсунушини тақозо қилади, бошқариш муносабатларида хоҳиш-иродаларнинг бир-бирига бўйсунушлиги мавжуд бўлади. Бинобарин, бир томонда - бошқариш субъектининг обрў-эътибори, ҳукмрон (устун) хоҳиш-иродаси, иккинчи томондан эса - бошқарув муносабатлари бошқа иштирокчиларининг унга бўйсунган хоҳишлари, маъмурий ҳуқуқ билан тартибга солинадиган турли хилдаги бошқарув алоқаларидаги тарафларнинг ўзаро боғлиқлиги шу тарзда намоён бўлади. Бу муносабатларнинг ҳокимият характери ҳам ана шундан келиб чиқади.

3. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларда ҳамма вақт давлат-бошқарув фаолиятига хос барча асосий хусусиятлар, шунингдек, бу турдаги давлат фаолиятини амалга ошириш жараёнида вужудга келадиган манфаатлар ифодаланган бўлади. Ижроия ҳокимиятга ва уни амалга оширишга нима хос

бўлса, бу ҳуқуқий муносабатларда турли шаклларда бўлса ҳам, ўзининг бевосита аксини топади. Шунинг учун ҳам маъмурий-ҳуқуқий муносабатларда у ёки бу шаклда, у ёки бу ҳажмда оммавий-ҳуқуқий, яъни давлат манфаати мужассам бўлади. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар тўғридан тўғри давлатнинг бошқарув мақсадлари ва манфаатлари билан боғланган бўлади.

Шундай қилиб, маъмурий-ҳуқуқий муносабатларнинг белгилловчи хусусияти шундаки, улар аксарият ҳолда давлат ва жамият ҳаётининг махсус соҳаси - давлат бошқаруви соҳасида вужудга келади.

4. Давлат бошқаруви давлат фаолиятининг махсус турдаги субъектлар фаолият кўрсатадиган соҳасидир. Уларни умумий тарзда давлат бошқаруви органлари ёки ижроия ҳокимият органлари деб аташади. Бу маъмурий-ҳуқуқий муносабатларда давлат бошқарувининг ўзи, яъни шу турдаги давлат фаолияти субъектларининг компетенцияси бевосита ифодаланади.

Ушбу хусусият маъмурий-ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий объекти бўлган бошқарув фаолияти, шунингдек у билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатлар бевосита давлат эрки ва манфаатларини ифода этишлиги билан белгиланади. Буларни фақатгина, биринчидан, давлат номидан ҳаракат қилувчи ва иккинчидан, давлат-ҳокимият характеридаги тегишли ваколатларга эга бўлган субъектгина ифода этиши мумкин. Шунинг учун ҳам ҳамма вақт маъмурий-ҳуқуқий муносабатларда бир тараф ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви)нинг расмий ва ваколатли субъектидан иборат бўлади. Бошқача айтганда, маъмурий-ҳуқуқий муносабатларда амалда турли тарафлар иштирок этиши мумкин бўлса-да, буларда бир тараф сифатида оммавий ҳокимият манфаатини ифода этувчи тегишли ижроия орган (мансабдор шахс) бўлмаса, бу муносабатлар вужудга келмайди. Давлат бошқарув фаолиятининг ҳокимият (мажбурий) характери ҳам айнан шунинг натижасидир.

5. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар ўз моқиятига кўра

ташкилий муносабатлардир, яъни улар билан ижроия ҳокимиятни ҳуқуқни ижросини ташкил этишга йўналтирилган функцияларини амалга ошириш ўртасида тўғридан тўғри боғлиқлик мавжуд бўлади. Давлат бошқарув механизмини реал амал қилишини таъминлаш учун бевосита зарур бўлган ташкилий, кадрлар, моддий ва бошқа жиҳатдаги таъминлов ҳам шу муносабатлар доирасида ҳал қилинади.

6. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар ҳар қандай тараф ташаббуси билан вужудга келиши мумкин. Иккинчи тарафнинг хоҳиши ёки розилиги ҳамма вақт ҳам буларни юзага келиши учун шарт эмас. Улар иккинчи тараф хоҳишига қарши ҳам пайдо бўлиши мумкин. Бу белги уларни фуқаролик ҳуқуқий муносабатлардан айниқса фарқ қилдириб туради.

7. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар тарафлари ўртасида низолар ҳам бўлиши мумкин. Масалан, фуқаро ижроия орган (мансабдор шахс)нинг ўзига нисбатан ҳаракатининг қонунийлиги билан рози бўлмаслиги мумкин.

Бу норозилик-ҳуқуқий муносабатни вужудга келишига таъсир кўрсатмаса-да, бари бир муайян юридик оқибатларни келтириб чиқаради: фуқаро ушбу ҳаракат устида баҳслашиши (шикоят қилиши) мумкин. Шу тарзда маъмурий-ҳуқуқий низо келиб чиқади.

Бу низоларни ҳал қилинишининг махсус процессуал тартиби-маъмурий, судсиз (яъни судга мурожаат қилмасдан) ҳал қилиш тартиби белгиланган. Бу тартиб ушбу низолар давлат бошқаруви доирасидан чиқмасдан ҳал қилинади ва давлат бошқарув фаолиятининг бир кўриниши (белгиси, атрибути) бўлиб ҳисобланади. Бу тартибнинг моҳияти - ваколатли ҳокимият органи (мансабдор шахс) томонидан низо предмети бўлган қарорнинг қонунийлиги тўғрисидаги низо бўйича юридик ҳокимият (мажбурий) характерга эга қарор қабул қилинишидир. Маъмурий-ҳуқуқий низоларнинг ҳал қилишнинг батафсил тартиби Ўзбекистан Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси ва Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун билан белгилаб қўйилган.

Айни вақтда таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилиги маъмурий-ҳуқуқий низоларни фақат суд йўли билан ёки муқобил тарзда ҳал этилиши мумкинлигини ҳам назарда тутди. Бунда маъмурий-ҳуқуқий низоларни суд йўли билан ҳал қилиш доираси кенгайтиб бораётганлиги кўзга ташланади

8. Агарда фуқаролик ҳуқуқий муносабатларда тарафларнинг ўзаро (бирининг иккинчиси олдида) жавобгарлиги хос бўлса, маъмурий-ҳуқуқий муносабатларда бир тараф иккинчи тараф олдида эмас, балки давлат олдида жавобгар бўлади (давлатнинг ваколатли органи, мансабдор шахс). Чунки бунда гап ижроия ҳокимият соҳасидаги оммавий-ҳуқуқий манфаатлар бузилаётганлиги хусусида боради.

Маъмурий (бошқарув) ҳуқуқий муносабатлар хилма-хил.

Фаолият мақсадларига кўра бу муносабатлар регулятив (тартибга солувчи) ёки муҳофаза қилувчи (бунинг кўп тарқалган тури қонун бузишлик билан боғлиқ).

Ҳуқуқий муносабатлар қатнашчиларининг таркибига кўра улар аппарат ичидаги ва аппарат ташқарисидаги муносабатларга бўлинади.

Шунингдек, маъмурий-ҳуқуқий муносабатларни қуйидаги икки гуруҳга бўлиш мумкин:

а) бошқарув таъсирининг асосий моҳияти («субъект-объект»)ни ифода этувчи муносабатлар. Буларда давлат бошқарув фаолиятининг мажбурийлик (ҳокимлик, ҳукмронлик) табиати аниқ намоён бўлади. Бу - ҳокимият муносабатининг асли ўзидир.

б) у ёки бу объектга бевосита бошқарув таъсир доирасида бўлмаса-да, бироқ, у билан узвий боғлиқ ҳолда вужудга келадиган муносабатлар.

Баъзида қайд қилинган маъмурий-ҳуқуқий муносабатларни асосий ва асосий бўлмаган бошқарув алоқалари деб ҳам юритилади. Биринчиси тўғридан тўғри бошқаришнинг моҳиятини ифодаласа, иккинчиси бу моҳиятни бевосита ифодаламаса-да, у билан боғлиқ бўлади. Биринчи тур муносабатларга «буйруқ-ижро» шаклидаги муносабатлар кирити-

шади. Бу ижроия ҳокимият механизмининг юқори ва қуйи бўғинлари ўртасидаги муносабатлардан иборат. Иккинчи гуруҳ муносабатларни тавсифлаганда шунга эътибор бериш лозимки, бу муносабатлар давлат бошқаруви соҳасида вужудга келса-да, субъектнинг бошқарилувчи объектга бевожуба бошқариш таъсирини англамайди. Давлат бошқаруви соҳасида бўлиб, бир-бирига бўйсунушлик тарзида боғлиқ бўлмаган тарафлар ўртасидаги муносабатлар ана шундай муносабатлар тоифасига киради («субъект-субъект» муносабатлари). Масалан, икки вазирлик биргаликда қўшма ҳужжат қабул қилиш ёки умумий масалани ҳал қилиш юзасидан ўзаро муносабатларга кириши мумкин. Булар ижроия ҳокимиятни амалга ошириш учун нормал шароит яратишда зарур бўлиб ҳисобланади. Буларни горизонтал муносабатлар деб аташади.

Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларни уларда қатнашчиларнинг ўзаро алоқаларининг юридик характериға қараб турларға бўлиш диққатға сазовордир. Бу муносабатлар маълум даражада олдин қайд қилинганларни ҳам ўз ичига олган ҳолда вертикал (тик чизик бўйича) ва горизонтал (текис чизик бўйича) ҳуқуқий муносабатлар деб юритилади.

Вертикал муносабатларда маъмурий ҳуқуқий тартибга солишға хос белгилар аниқроқ ўз мужассамини тонади ва уларда давлат-бошқарув фаолияти учун тааллуқли бўлган субъект ва объект ўртасидаги субординацион (бўйсунушлик) алоқалар намоён бўлади.

Шуни таъкидлаш лозимки, давлат бошқаруви соҳасидаги тарафларнинг ўзаро муносабатларидаги бир-бириға бўйсунушлик ҳақида сўз юритганда биринчи навбатда ташкилий бўйсунушлик назарда тугилади. Зеро, айнан шундай муносабат бошқарув тизимидаги қуйи ва юқори бўғинлар ўртасидаги (м: ижроия орган ва унинг қарамоғида бўлган корхоналар, муассасалар ўртасида) алоқаларда кўринади.

Кўпгина вертикал характердаги маъмурий ҳуқуқий муносабатлар уларнинг бир-бириға бўйсунмайдиган қатнашчилари ўртасида ҳам вужудға келиши мумкин. Лекин бу ҳол-

ларда ҳам тарафларнинг бири ўз компетенцияси (ваколати) характерига кўра ўзига ташкилий жихатдан бўйсунмайдиган иккинчи тараф учун ҳам ижро этилиши мажбурий бўлган ҳуқуқий ҳужжатлар чиқариши мумкин. Қоида тариқасида, бу хилдаги бошқарув алоқалари тармоқлараро давлат бошқарув тизимларига хос бўлади (м: атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида ва ҳуқуқий.к.). Бунда ўзаро бўйсуниликнинг махсус кўриниши - мувофиқлаштириш тури намоён бўлади.

Давлат бошқаруви соҳасида ижроия ҳокимият субъектлари томонидан кенг миқёсда контрол-назорат фаолияти амалга оширилади (м: маъмурий назорат). Бинобарин, бўйсуниликнинг яна бир тури-контрол ёки назорат остида бўлишлик ҳам мавжуд.

Шундай қилиб, бир хил бўлмаган вертикал маъмурий ҳуқуқий муносабатларнинг умумий хусусиятлари - бу улар доирасида тўғридан тўғри бошқарув таъсирини амалга оширилиши ва бир тараф юридик хоҳиш-иродасининг устунлигидир.

Маъмурий ҳуқуқий муносабатлар тузилмаси тўғрисидаги масала ҳам муҳимдир. Бу муносабатларнинг элементлари бўлиб бошқаларникига ўхшаш субъектлар (қатнашчилар), объект (нимага қаратилганлиги) ва мазмун (субъектларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари) ҳисобланади.

Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларнинг субъектлари бўлиб, давлат бошқаруви соҳасида ҳуқуқлар ва мажбуриятларга эга, уларни амалга оширишга лаёқатли бўлган тарафлар (қатнашчилар) ҳисобланади. Бу субъектларнинг маъмурий ҳуқуқий муносабатларга кириши учун уларда маъмурий ҳуқуқ лаёқати мавжуд бўлишлиги талаб қилинади.

Маъмурий- ҳуқуқий муносабатлар субъектларининг турлари:

- А) фуқаролар (жисмоний шахслар);
- Б) давлат органлари;
- В) бошқариш соҳасида ваколатга эга бўлган мансабдор шахслар;
- Г) бирлашмалар, корхоналар, муассасалар ва бошқа

хўжалик юритувчи субъектлар,

Д) нодавлат нотижорат ташкилотлар. Шунинг қайд қилиш лозимки, маъмурий- ҳуқуқий муносабатларнинг субъектлари доираси бошқа ҳарқандай ҳуқуқий муносабатлар доирасидан анча кенг.

Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар субъектлари барча турларининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари Республика Конституцияси ва қонунлари билан белгиланган тартибда маъмурий ва суд йўли билан муҳофаза қилинади.

Маъмурий ҳуқуқий муносабатларнинг объекти бўлиб, кишиларнинг иродавий ҳуқуқ-атвори, қилмишлари ҳисобланади. Бундай бошқарилувчи қилмишлар орқали ижтимоий ҳаётдаги жараёнларга, моддий неъматларга, ахборотга, маънавий ижод маҳсулотларига таъсир кўрсатилади.

Маъмурий ҳуқуқий муносабатларнинг мазмунини муносабатлар иштирокчилари (субъектлари) нинг ҳуқуқ нормалари билан белгиланган ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ташкил этади.

4. Маъмурий ҳуқуқда юридик фактлар

Маъмурий ҳуқуқий муносабатлар ҳам бошқа ҳуқуқий муносабатлар сингари муайян шароитлар мавжуд бўлган вақтда вужудга келади. Бу шароитлар маъмурий ҳуқуқий нормаларда назарда тутилган бўлиб, улар юридик фактлар деб аталади. Юридик фактлар ҳаракатлар ва баъзи ҳолларда ҳодисалар шаклида намоён бўлади.

Ҳаракат - бу субъект хоҳиш-иродаси намоён бўлишининг фаол шакли. Ҳаракатлар ўз характерига кўра ҳуқуққа мос ва ҳуқуққа зид (ҳуқуққа хилоф) бўлиши мумкин. Ҳуқуққа мос ҳаракатлар ҳамма вақт маъмурий ҳуқуқий нормаларнинг талабига мувофиқ бўлади.

Маъмурий ҳуқуқ бўйича юридик фактларнинг хусусияти шундаки, (ҳуқуққа мос ҳаракатларнинг асосий тури бўлиб ижрбоя ҳокимият субъектларининг индивидуал (якка, алоҳида) характердаги, яъни аниқ иш (шахс)га тааллуқли

ҳуқуқий жиҳатлари ҳисобланади. Уларнинг бевосита оқиба-ти сифатида маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар пайдо бўлади, ўзгаради ёки бекор бўлади.

Ҳуқуққа хилоф ҳаракатлар маъмурий-ҳуқуқий нормалар талабларига мувофиқ бўлмайди, уларни бузади. Булар - давлат бошқаруви соҳаси учун хос бўлган интизомий ва маъмурий қилмишлар (ножўя ҳаракатлар) кўринишида бўлиб, юрисдикция характеридаги ҳуқуқий муносабатларни келтириб чиқаради. Ҳуқуққа зид қилмишлар ҳаракатсизликда ҳам намоён бўлиши мумкин. (м: ички ишлар хизмати томонидан жамоат тартибини муҳофаза қилишга оид тегишли чора-тадбирни кўрмаслиги).

Ҳодисалар - кишилар хоҳиш иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолда вужудга келадиган воқеалар (шахснинг вафоти, табиий ҳодисалар: ёнғин, zilзила, сув тошқини ва ҳ. к.).

Мавзунини ўзлаштирганлик даражасини текшириш учун саволлар:

1. Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг хусусиятлари нима-ларда намоён бўлади?
2. Маъмурий-ҳуқуқий нормаларни қандай асосларга кўра таснифлаш (турларга бўлиш) мумкин?
3. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар нима?
4. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларнинг қандай хусусиятлари бор?
5. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларнинг қандай асосий турлари мавжуд?
6. Юридик фактлар нима ва улар маъмурий ҳуқуқда қандай роль ўйнайди?

Адабиётлар:

2; 3; 4; 5; 6; 9; 10; 13; 14; 164 (II боб); 165 (3-4 - боблар).

Ш боб. Маъмурий ҳуқуқнинг субъекти сифатида фуқаролар (жисмоний шахслар)

1. Фуқаролар (жисмоний шахслар) нинг маъмурий-ҳуқуқий мақоми ва маъмурий ҳуқуқ субъектлиги.
2. Фуқароларнинг давлат бошқаруви соҳасидаги ҳуқуқлари ва мажбуриятлари.
3. Фуқаролар ҳуқуқларининг маъмурий ҳуқуқий кафолатлари.
4. Хорижий давлатлар фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар маъмурий ҳуқуқий мақомининг хусусиятлари.

1. Фуқаролар (жисмоний шахслар) нинг маъмурий ҳуқуқий мақоми ва маъмурий ҳуқуқ субъектлиги

Ушбу масалани баён қилишга киришишдан аввал таъкидлаш лозимки, ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини демократлаштиришни чуқурлаштириш жараёни юз бераётган ҳозирги шароитда фуқароларнинг маъмурий-ҳуқуқ субъекти сифатидаги мавқеи ҳам мустаҳкамланиб бормоқда. Фуқароларнинг маъмурий-ҳуқуқий мақомининг асосига фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг устунлиги тўғрисидаги конституциявий принцип қўйилган.

Жисмоний шахс (индивидуал субъект, фуқаро)нинг маъмурий ҳуқуқий мақоми-шахснинг ижроия ҳокимият субъектлари билан муносабатларидаги давлат ва маъмурий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган ҳуқуқий ҳолати. Бу фуқаронинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Фуқаролик тўғрисида» ва бошқа қонун ҳужжатлари билан белгиланган умумий ҳуқуқий мақомининг таркибий қисми бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ҳуқуқий мақомининг мазмуни, шунингдек, халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар билан боғлиқ.

Инсон ва фуқаро маъмурий ҳуқуқий мақомининг маз-

мунини қўйидагилар ташкил қилади:

а) уларнинг маъмурий ҳуқуқ нормалари билан мустақамланган ҳуқуқлари ва мажбуриятлари мажмуи;

б) бу ҳуқуқ ва мажбуриятларни рўёбга чиқаришнинг қонун ва давлат органлари ҳамда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан муҳофаза қилиш механизми-ни ҳам ўз ичига оладиган кафолатлари.

Бироқ инсон ва фуқаронинг ҳамма ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ҳам унинг конституциявий ҳуқуқий мақомидан келиб чиқмайди. Бу мақом доирасига кирмайдиган ва аниқ норматив ҳужжатлар билан ўрнатиладигани ҳам анчагина учрайди (м: транспорт воситаларини бошқариш, қурол сотиб олиш билан боғлиқ ва б).

Инсон ва фуқаро мақоми тўғрисидаги маъмурий ҳуқуқ нормалари қўйидагиларда бўлиши мумкин:

а) инсон ва фуқаро мақомига алоқадор нормаларни бир қисмини ўз ичига олган комплекс ҳуқуқий ҳужжатлар (ер тўғрисидаги, мулкчилик тўғрисидаги қонунлар ва ҳ.к.)

б) инсон ва фуқаро мақомининг аниқ масалаларини тартибга солувчи махсус ҳуқуқий ҳужжатлар (фуқароларнинг ҳуқуқлари бузилганда судга мурожаат қилиш ҳуқуқи тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонуни ва б).

Индивидуал (якка) субъект маъмурий ҳуқуқий мақомининг таркибий қисмлари бўлиб унинг маъмурий ҳуқуқ субъектлиги ва маъмурий ҳуқуқ нормаларига мувофиқ эга бўлган реал ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ҳисобланади. Ҳуқуқ субъектлик икки асосий элементни ўз ичига олади: биринчидан, ҳуқуқ ва мажбуриятга эга бўлиш лаёқати (ҳуқуқ лаёқати); иккинчидан, ҳуқуқ ва мажбуриятларни мустақил амалга ошириш лаёқати (муомала лаёқати). Шу сабабдан ҳуқуқ субъектлик баъзида ҳуқуқ-муомала лаёқати деб ҳам юритилади.

Маъмурий ҳуқуқ лаёқати маъмурий ҳуқуқ нормаларида мустақамлаб қўйилган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлишликни англатади. Қисман у туғилиш вақтидан бошлаб пайло бўлади: от (ном) олиш ҳуқуқи, тиббий ёрдам олиш ва

ҳ.к. Бироқ, фуқароларнинг маъмурий ҳуқуқ лаёқати бир хил эмас. У ёшга, жинсга, саломатлик даражасига, маълумоти-га, яшаш жойига, миллатига ва бошқа демографик омил-ларга боғлиқ бўлади. (м: ҳарбий мажбурият).

Маъмурий муомала лаёқати - шахснинг ўз ҳаракатлари билан маъмурий ҳуқуқий нормаларда назарда тутилган ҳуқуқларни амалга ошириш ва мажбуриятларни бажариш ҳамда шу нормаларга мувофиқ жавобгарликни кўтараола-диган лаёқатдир. Ҳатто мактаб ёшига етмаган бола врачга мурожаат қила олиши, шикоят қилишга бўлган ҳуқуқдан фойдаланиши, олти ёшдан ўзи билим олиш ҳуқуқини амалга ошириши мумкин, 16 ёшдан маъмурий жавобгарликка тор-тилиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқ субъектлиги умумий ва махсус бўлиши мумкин. Бинобарин, маъмурий-ҳуқуқий мақом ҳам умумий ва махсус турларга бўлинади. Ҳар бир шахс барча учун кўп жиҳатдан тенг бўлган умумий мақомга эга бўлиш билан бирга бир ёки бир неча махсус мақомларнинг субъекти ҳам бўли-ши мумкин (студентнинг, милиция ходимининг, ёпиқ ша-ҳарда яшовчининг ва ҳ.к.)

Индивидуал субъектнинг умумий ва биринчи навбатда маъмурий -ҳуқуқий мақоми қонунчилик билан чеклаб қўйи-лиши мумкин. Бу, масалан, қуйидаги ҳолларда бўлади:

1) фавқулудда вазиятларда (оммавий тартибсизликлар, табиий офатлар ва б);

2) агарда бу уларнинг ижтимоий фойдали фаолиятига тўғри келмаса (яқин қариндошларнинг биргаликдаги хиз-матини, давлат хизмати билан тadbиркорлик фаолиятини қўшиб олиб боришликни тақиқланганлиги ва ҳ.к.);

3) агар бусиз давлат хавфсизлигини таъминлаш мумкин бўлмаса (сир сақлаш тартиби, чегара тартиби ва б);

4) ҳуқуққа хилоф ҳаракатларни содир қилишлик (мах-сус ҳуқуқлардан маҳрум қилишлик ва б).

Фуқароларнинг маъмурий-ҳуқуқий мақомининг муҳим элементи сифатида уларнинг ҳуқуқларини тавсифлаганда мутлақ ва нисбий ҳуқуқларни ажратиш мумкин. Шахс ўз

хоҳишига кўра фойдаланиши мумкин бўлган ҳуқуқлари мутлақ ҳуқуқлар бўлиб, ҳокимият субъектлари буларни рўёбга чиқаришига ҳалақит бермасликлари, аксинча улар учун шароит яратиб бериши ва муҳофаза қилиши лозим. Булар, масалан, маъмурий шикоят, от (ном) танлаш, ишга жойлашиш, таълим олиш ва шу кабилар. Мутлақ ҳуқуқларни рўёбга чиқарилиши тамоман фуқаронинг хоҳишига боғлиқ бўлади.

Нисбий ҳуқуқларни рўёбга чиқарилиши учун давлат органининг акти талаб қилинади. М: лавозимга тайинлаш тўғрисида буйруқ, муайян фаолиятни амалга ошириш учун рухсатнома (лицензия) ва б. Бунда фуқаронинг хоҳиши ҳокимият субъектининг хоҳиш-иродаси, ҳуқуқларни қўллаш акти орқали амалга оширилади.

Маъмурий ҳуқуқнинг индивидуал субъектлари маъмурий ҳуқуқий мақомининг таркибий қисми уларнинг юридик мажбуриятлари бўлиб ҳисобланади. Маъмурий -ҳуқуқий мажбуриятлар ҳам мутлақ ва нисбий турларга бўлинади.

Мутлақ мажбуриятлар ҳеч бир вазиятга боғлиқ бўлмайди, улар сўзсиз барчага тааллуқли (йўл ҳаракати, санитария қоидаларига риоя қилиш ва ҳ.к.). Нисбий мажбуриятлар ҳуқуққа эга бўлиш ва улардан фойдаланишга ҳаратилган ҳуқуққа мос ҳаракатлар (абитуриентнинг, кутубхонадан фойдаланувчининг, автомобил эгасининг ва ҳ.к.) ва ҳуқуқ бузарликлар (м: жарима тўлаш) оқибатида пайдо бўлади.

2. Фуқароларнинг давлат бошқаруви соҳасидаги ҳуқуқлари ва мажбуриятлари

Фуқароларнинг давлат бошқаруви соҳасидаги ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятлари улар маъмурий ҳуқуқий мақомининг асосий мазмунини ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг бу соҳадаги ҳуқуқлари кўп сонли ва турли туман. Фуқароларга бу ҳуқуқлар ирқий ва миллий мансублиги, жинси, динга муносабати, тили, эъти-

қоди, ижтимоий қелиб чиқиши, шахсий ва мулкый аҳволидан қатъи назар тенглиги асосида берилади.

Ўзбекистан Республикаси фуқароларининг бошқарув соҳасидаги ҳуқуқларини икки асосий гуруҳга бўлиш мумкин:

а) Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг давлат бошқарувида иштирок этиши билан боғлиқ;

б) уларнинг моддий, маданий ва бошқа шахсий эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ.

Фуқаролар ҳуқуқлари ва мажбуриятларининг бундай тақсимланиши уларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустакамланган тизимидан келиб чиқади. Бироқ, таъкидлаш лозимки, конституциявий ҳуқуқлар маъмурий-ҳуқуқий нормалар орқали реал аҳамиятга эга бўлади.

Маъмурий ҳуқуқнинг фуқаролар конституциявий ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларини амалга оширишга таъсири турлича.

Конституциявий қоидаларни аниқлаштириш, фуқароларнинг бошқарув тузилмалари билан ўзаро алоқасини таъминлаш жараёнидаги «фуқаролар ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари шарт» деган конституция принципи (20 модда)га риоя қилиниши устидан назорат олиб бориш билан боғлиқ фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларини амалга оширишда маъмурий ҳуқуқ кўпроқ таъсир кўрсатади.

Бошқарув тузилмалари билан ўзаро алоқалар доирасида, энг аввало, фуқароларнинг қуйидаги ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятлари амалга оширилади:

1. Фуқароларнинг давлат бошқарувида бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқи.

2. Фуқароларнинг жамоат тузилмаларига бирлашиш ҳуқуқи. Бу фуқароларнинг Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган жамоат бирлашмаларига аъзо бўлиб кириш, уларнинг фаолиятида иштирок этиш, шунингдек, қонунларда белгиланган мақсадлар ва тартибда янги жамоат бир-

лашмаларини тузиш ҳуқуқини англатади.

3. Фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ равишда йиғилишлар, митинглар ва намойишлар ўтказиш ҳуқуқи. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланишича (33-модда) ҳокимият органлари фақат хавфсизлик нуқтаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилишини тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳуқуқига эга.

4. Фуқароларнинг бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқи.

5. Фуқароларнинг эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи. Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши ёки қамоқда сақланиши мумкин эмас.

6. Фуқароларнинг турар жой дахлсизлиги ҳуқуқи. Ҳеч ким қонун назарда тутган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бирорнинг турар жойига унинг розилигисиз кириши, тинтув ўтказиши ёки уни кўздан кечириши мумкин эмас.

7. Фуқароларнинг бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юриш ҳуқуқи. Ўзбекистон Республикаси фуқароси Республика ҳудудида бир жойдан иккинчи жойга кўчиш, Ўзбекистон Республикасини келиш ва ундан чиқиб кетиш ҳуқуқига эга. қонунда белгиланган чеклашлар бундан мустасно.

8. Фуқароларнинг фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқи. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустасно. Фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сири ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чекланиши мумкин.

9. Фуқароларнинг ўзларига ва манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан танишиб чиқиш ҳуқуқи. Ўзбекистон Республикасининг барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслар бунинг учун имконият яратиб беришлари лозим.

Шахснинг маъмурий-ҳуқуқий мақомини тавсифлаш учун фуқароларнинг бошқа конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликлари: таълим олиш, моддий таъминот олиш, тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқлари, виждон эркинлиги ва бошқалар ҳам муҳим.

Таълим олиш ҳуқуқи маъмурий қонунчилик билан белгиланган ўқув юртларига кириш ва уларда ўқиш тартиби ҳақидаги қоидаларда ўз ифодасини топади. Таълим олиш ҳуқуқи нафақат шахсий, балки жамият учун зарур бўлган фуқароларни тарбиялаш ва кадрлар тайёрлаш ишида жуда катта ижтимоий ва давлат аҳамиятига эга. Бу ҳуқуқни амалга ошириш учун Республикамизда махсус Кадрлар тайёрлаш миллий дастури қабул қилинган.

Виждон эркинлиги Ўзбекистон Республикасида ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга эканлигини билдиради. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ҳуқуқларга эга бўлишлик билан бирга қонун билан зиммаларига юкланган мажбуриятларни ҳам бажарадилар. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси фақат ҳуқуқларни эмас, мажбуриятларнинг ҳам тенглигини белгилайди. Конституцияга мувофиқ, фуқароларнинг мажбуриятлари: Конституция ва қонунларга риоя этиш, бошқа кишиларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш; Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асраш, атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш; қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлаш; Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш, қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташ.

Фуқароларнинг маъмурий ҳуқуқ субъектлари сифатидаги муҳим мажбуриятлари бўлиб маъмурий-ҳуқуқий нормаларга ва уларга асосланган давлат ҳокимияти ва ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахсларининг

қонуний талабларига риоя қилиш ҳисобланади. •

Маъмурий ҳуқуқ тизимига мулкчиликни муҳофаза қилиш, табиат ресурсларидан фойдаланиш, маданий қадриятларни сақлаш, таълим, халқ саломатлигини муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий тартибини белгиловчи кўпгина нормалар кирди. Жамоат тартибини ва ижтимоий хавфсизликни кўриқлаш, ғайриқонуний қилмишларга қарши курашишга оид нормалар муҳим ўрин тутадик, буларга риоя қилиш ҳам фуқароларнинг асосий мажбуриятидир.

3. Фуқаролар ҳуқуқларининг маъмурий-ҳуқуқий кафолатлари

Конституция ва қонунларда фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларининг эълон қилиниб ва мустақамлаб қуйилиши жуда муҳим, аммо бу ишнинг тамоман ҳал қилиниши эмас. Уларни реал амалга ошириш кафолатлари ва механизмини яратиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафолатларига махсус боб (X боб) ажратилган. Бунда фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустақамланган ҳуқуқлари ва эркинликлари давлат томонидан таъминланиши тўғрисидаги қоида баён қилинган (Конституциянинг 43 моддаси).

Фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминловчи давлат тузилмалари ичида Республика Президенти етакчи ўрин эгаллайди. Конституцияга мувофиқ Президент фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларига кафолат бериш мажбуриятини олади ва бу ҳақда тантанали қасамёд қилади.

Умумий давлат ва ҳуқуқ назарияси кафолатларни қеч қандай тусиқсиз ҳуқуқий нормаларни амалга ошириш, субъектив ҳуқуқлардан фойдаланиш ва юридик мажбуриятларни бажариш имкониятини берадиган шароитлар ва усулларнинг йиғиндиси сифатида тавсифлар экан, умумий ва махсус кафолатларни ажратади.

Умумий кафолатларга иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва

мафкуравий шарт-шароитлар киради. Махсус (юридик) ка-
фолатлар бўлиб қуйидагилар ҳисобланади: прокурор назо-
рати, қонунийлик, суд назорати, қонунларни такомиллаш-
тириш, конституциявий назорат, Президент назорати. Ал-
батта, бу фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолат-
ларини умумий тарзда, кенг изоҳлаш бўлади. Маъмурий-
ҳуқуқий маънода фуқаролар ҳуқуқлари кафолатларига тор-
роқ маънода, аниқроқ тарзда ёндошиш лозим.

Маъмурий-ҳуқуқий нуқтаи назардан фуқаролар ҳуқуқлари
за эркинликларининг ташкилий-ҳуқуқий кафолатлари муҳим
бўлиб, уларни икки турга бўлиш мумкин: суд йўли билан ва
суд йўлидан бошқа тарзда таъминланган кафолатлар.

Суд ҳокимиятининг мақоми ва уни амалга оширишнинг
процессуал шакллари фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинлик-
лари кафолатлари ичида судни биринчи ўринга чиқаради.
Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳар бир шахсга
ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, дав-
лат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмала-
рининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга
шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланишини қайд қилган (Кон-
ституциянинг 44-моддаси).

Фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини суд йўли би-
лан ҳимоя қилиш тизимида Ўзбекистон Республикасининг
1995 йил 30 августдаги «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эр-
кинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар ус-
тидан судга шикоят қилиш тўғрисида»ги қонуни¹ муҳим ўрин
тутади.

Қонунда белгиланишича давлат органлари, корхоналар,
муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, фуқа-
роларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва мансабдор
шахсларнинг судга шикоят қилишга лойиқ коллегиял ёки
якка тартибдаги хатти-ҳаракатлари (қарорлари) жумласига
киради:

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси,
1995, №9, 182-модда.

фуқаронинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузган;
фуқаронинг ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини рўёбга чиқаришига монелик туғдирган;

фуқаро зиммасига қонунга хилоф равишда қандайдир мажбурият юклатилишига сабаб бўлган хатти-ҳаракатлар (қарорлар).

Давлат бошқарув органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва улар мансабдор шахсларининг фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқаришдаги роли шу билан белгиланадики, улар бевосита қонунларни ижроси билан шуғулланадилар, шунингдек кўп ҳолда фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларига тегишли юрисдикцион ваколатларга эга бўладилар.

Бу органлар ва мансабдор шахслар ўз ролини икки йўналишда амалга оширадилар. Улар фуқаролар томонидан ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларини рўёбга чиқаришини таъминлайдиган органлар, корхоналар ва муассасалар фаолиятининг зарур моддий, ташкилий, ҳуқуқий шарт-шароитларини яратадилар (яратишда иштирок этадилар); фуқаролар ёки органлар ва мансабдор шахслар ташаббуси билан уларнинг контрол-назорат фаолияти тартибида вужудга келадиган аниқ индивидуал (якка) ишларни ҳал қиладилар (м: солиқ қонунчилигига, йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилинишини назорат қилиш ва б).

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилишда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) ва Ўзбекистон Республикасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий маркази муҳим роль ўйнайди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 24 апрел қонуни¹ га мувофиқ давлат органлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш орган-

¹ Ўзбекистон Республикасининг янги Қонунлари, 16-сон, Тошкент, Адолат, 1997.

лари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслар томонидан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун актларига риоя қилиниши устидан парламент назоратини амалга оширувчи мансабдор шахс ҳисобланади.

Вакил бузилган ҳуқуқларни тиклашга, Ўзбекистон Республикасининг инсон ва фуқаролар ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчилигини такомиллаштиришга ва уни халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларига мувофиқлаштиришга, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, уларнинг муҳофаза қилиш шакллари ва усуллари масалалари бўйича ҳуқуқий маърифат ишларини олиб боришга қўмаклашади.

Вакил томонидан ҳуқуқларни муҳофаза қилиш Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг, хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг шикоятларини кўриб чиқиш ва қонунларда назарда тутилган ҳолларда Вакилнинг ўз ташаббуси натижасида амалга оширилади. Вакил суд идоралари ваколатига кирувчи масалаларни кўрмайди.

Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Вакили ҳуқуқлар ва эркинликларни бузадиган қарор ва ҳаракатларни бекор қилиш ва айбдорларга нисбатан мажбурлаш чораларини қўллаш ҳуқуқига эга эмас. Бироқ, у ҳуқуқлар ва эркинликларни ҳимояси мақсадида ваколатли давлат органларига қарори ёки ҳаракатида фуқаролар ҳуқуқлари ёки эркинликларининг бузилишига сабабчи бўлган қоидалар мавжуд бўлган мансабдор шахсга нисбатан интизомий ва маъмурий иш юритиш ёки жиноий иш қўзғатиш хусусида муурожаат қилиши мумкин. Шунингдек, суд ва прокуратура идораларига суднинг қонуний кучга кирган қарори ва ҳукмини текширишни таклиф қилиши мумкин.

Фуқароларнинг давлат органлари, жамоат бирлашмалари, халқ вакилларига муурожаатлари уларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари муҳофазасининг муҳим воситасидир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 35-моддасида белгиланишича, ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бош-

қалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Аризалар, таклифлар ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқилиши шарт.

Бу конституциявий қондани амалга оширишни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майдаги «Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги қонуни¹ қабул қилинган. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг тавсиясига кўра Республикамизда фуқароларнинг шикоят ва аризаларини кўриб чиқиш тартиби тўғрисида қонун лойиҳаси устида иш олиб борилмоқда.

Мустақиллик йилларида қабул қилинган 50 дан ошиқ фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликлари хусусидаги қонунлар фуқароларнинг асосий конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларининг ишончли ҳуқуқий кафолати бўлиб хизмат қилмоқда (мулкчилик тўғрисида, сайловлар тўғрисида, меҳнат тўғрисида, таълим тўғрисида, пенсия таъминоти тўғрисида, жамоат бирлашмалари тўғрисида, виждон эркинлиги тўғрисида, соғлиқни сақлаш тўғрисида ва кўпгина бошқа қонунлар).

Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг кафолатларини кучайтириш соҳасида ишлар давом эттирилмоқда. Республика Президенти томонидан яқин келажакда инсон ҳуқуқлари бўйича ҳаракат Миллий дастурини ишлаб чиқиш, фуқаролар ҳуқуқларини муҳофаза қилишга хизмат қиладиган муассасаларнинг яхлит тизимини яратиш вазифаси белгилаб берилган. Инсон ҳуқуқларига оид асосий халқаро шартномаларга қўшилиш ва барча давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан халқаро мажбуриятларни сўзсиз бажариш механизминини яратиш бўйича иш давом эттирилади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг янги Қонунлари, 10-сон, Тошкент, Адолат, 1995 йил.

4. Хорижий давлатлар фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар маъмурий-ҳуқуқий мақомининг хусусиятлари

Мустақил Ўзбекистон Республикасининг халқаро алоқалари кенгайиб бораётган шароитда хорижий фуқароларнинг Ўзбекистонда бўлиш тартибини ва уларнинг маъмурий-ҳуқуқий мақомини белгилаш катта аҳамиятга эга.

Хорижий давлатлар фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳуқуқий ҳолатининг асослари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида хорижий фуқаролар Республикамиз фуқаролари учун белгиланган кўпгина демократик ҳуқуқлар ва эркинликлардан фойдаланадилар. Давлатимиз қонунлари хорижий фуқаролар ҳуқуқий аҳволини белгилашда барча ирқ ва миллатларнинг, эркаклар ва аёлларнинг тенглиги принциpidан келиб чиқади.

Шу билан бирга хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг маъмурий-ҳуқуқий мақоми бир қатор хусусиятларга эга. Улар, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 23 декабрдаги Фармони¹ билан тасдиқланган хорижий шахсларга, фуқаролиги бўлмаган шахсларга Ўзбекистон Республикасида яшаш учун гувоҳнома ва фуқаролиги бўлмаган шахс гувоҳномаси тўғрисидаги Низомда белгилаб қўйилган.

Хорижий шахслар Ўзбекистон Республикасига давлатимизнинг тегишли органларининг рухсати билан кириши мумкин. Ўзбекистон Республикаси кириш масалалари бўйича давлатимиз билан махсус битимлар тузган мамлакатларнинг фуқаролари бундан мустаснодир.

Ўзбекистон Республикасига хорижий фуқароларнинг киришига хорижий паспорт ёки унинг ўрнини босадиган бошқа ҳужжат асосида кириш учун рухсатнома мавжуд бўлганда ижозат берилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995, №4, 48-модда.

Чет элларда Ўзбекистон Республикасига кириш учун рухсатномалар бизнинг элчихоналаримиз, миссияларимиз ва консулликларимиз томонидан берилади.

Ўзбекистон Республикасига узоқ муддатга келадиган хорижий шахслар ички ишлар органларидан яшаш учун гувоҳнома олиб, рўйхатдан ўтишлари керак. Хорижий шахс яшаш жойини ўзгартирганда яшаш учун гувоҳномага бу ҳақда белги қўйдириш учун хабар бериши ва кейинчалик янги яшаш ёки вақтинчалик бўлиш жойларида ички ишлар органларидан рўйхатга ўтиш учун тақдим этиши зарур.

Хорижий фуқаролар Ўзбекистон Республикасида доимий ёки вақтинчалик бўлишларидан қатъи назар унинг қонунларига риоя қилишга мажбурдирлар.

Хорижий шахсларнинг маъмурий-ҳуқуқий мақомини тавсифлаб, қайд қилиш лозимки, уларнинг маъмурий ҳуқуқ лаёқати Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳуқуқ лаёқатига нисбатан торроқ. Хорижий давлатлар фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар фақат Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги билан узвий боғлиқ бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлмайдилар.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларидан фарқли ўлароқ, чет эл фуқаролари учун уларнинг бошқа давлатга мансублиги билан боғлиқ меҳнат соҳасида чеклашлар ўрнатилган. М: улар сайлов ҳуқуқига эга эмаслар ва бинобарин, давлат ҳокимияти органларига сайланмайдилар; улар умумхалқ овоз бериши (референдум) да иштирок этмайдилар; Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги билан боғлиқ баъзи лавозимларга тайинланмайдилар ёки меҳнат фаолияти билан шуғулланаолмайдилар.

Хорижий фуқаролар Ўзбекистон Республикаси фуқаролари зиммасига юклатилган баъзи мажбуриятларни бажармайдилар (ҳарбий хизматни ўташ).

Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик имтиёзлар ва дахлсизликдан фойдаланадиган чет эл фуқароларнинг ҳуқуқий аҳволи Ўзбекистон Республикасининг махсус қонунлари ва халқаро шартномалар билан тартибга солинади.

Мавзуни ўзлаштирганлик даражасини аниқлаш учун саволлар

1. Фуқаролар (жисмоний шахслар)нинг маъмурий ҳуқуқ субъектлари сифатида ҳуқуқий мақоми нима билан белгиланади?

2. Шахснинг маъмурий-ҳуқуқий мақоми деганда нима тушунилади?

3. Фуқароларнинг давлат бошқаруви соҳасидаги асосий ҳуқуқларини санаб беринг.

4. Фуқароларнинг маъмурий ҳуқуқ субъекти сифатидаги асосий мажбуриятлари нималардан иборат?

5. Фуқаролар ҳуқуқларининг қандай маъмурий-ҳуқуқий кафолатлари мавжуд?

6. Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар маъмурий-ҳуқуқий мақомининг асосий хусусиятлари нималарда ифодаланади?

Адабиётлар.

3; 5; 7; 8; 10; 14; 26; 32; 35; 37; 38; 39; 40; 85; 93; 152; 153; 164 (1У боб-); 165 (5, 10-боблар).

IV боб. Ўзбекистон Республикасининг ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) органлари

1. Ўзбекистон Республикасида ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) органларининг тушунчаси, ҳуқуқий мақоми ва турлари.

2. Ижроия ҳокимиятни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколатлари.

3. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати (Вазирлар Маққамаси).

4. Ўзбекистон Республикасининг вазирликлари, давлат кўмиталари ва бошқа марказий бошқарув идоралари.

5. Ўзбекистон Республикасида ижроия ҳокимиятнинг маҳаллий органлари.

1. Ўзбекистон Республикасида ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) органларининг тушунчаси, ҳуқуқий мақоми ва турлари

Ижроия ҳокимият органи - бу давлат функцияларини амалга ошириш учун тузилган ва шу мақсадларда давлат-ҳокимият характеридаги ваколатлар билан таъминланган сиёсий муассаса.

Ижроия ҳокимият органи ташкилий жиҳатдан алоҳида (мустақил) бўлиб, бирор-бир бошқа ташкилот таркибига кирмайди, унинг ташкилий бўлинмаси бўлиб ҳисобланмайди.

Ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) органининг асосий вазифаси унинг фаолият йўналишига мувофиқ ҳаётнинг ҳўжалик, ижтимоий-маданий, маъмурий-сиёсий соҳаларида раҳбарлик бўйича ижро этиш ва фармойиш бериш фаолиятини амалга оширишдир.

Ижроия ҳокимият органи бошқа бирор бир орган компетенциясидан келиб чиқмайдиган, ҳуқуқий ҳужжатлар билан белгилаб қўйилган ўз компетенциясига эга. Ижроия ҳокимият органлари ўз мазмуни ва усулларига кўра махсус давлат фаолияти - давлат бошқарувини амалга оширадилар.

Шуни таъкидлаш лозимки, ижроия ҳокимият органи ҳам-мавақт ҳам давлат бошқарув органи бўлади, бироқ ҳар қандай давлат бошқарув органи ҳам ижроия ҳокимият органи бўлавермайди. Масалан, Ўзбекистан Республикаси ҳукумати томонидан тузиладиган мувофиқлаштирувчи органлар бошқарув характеридаги функцияларни бажарсалар-да, ижроия ҳокимият органи бўлиб ҳисобланмайди.

Ижроия ҳокимият органларининг ҳуқуқий ҳолати кўп жиҳатдан шу билан белгиланадики, уларнинг давлат бошқарув функциялари корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг хўжалик ва бошқа фаолиятини бевосита бошқариш функцияларидан ажратилган, улар белгиланган соҳаларда сиёсий раҳбарликни амалга оширадилар.

Ижроия ҳокимият органлари ягона давлат ҳокимиятининг бир тармоғи бўлиб, ижроия ҳокимиятни амалга ошириш ва вакиллик ҳамда суд ҳокимияти субъектлари билан муносабатларда нисбатан юридик мустақил фаолият кўрсатадилар.

Айни вақтда ижроия ҳокимият органларининг вакиллик ва суд органлари билан конституциявий функцияларга кўра боғлиқ бўлмаган вазифаларни бажариш жараёнидаги муносабатлар доираси анча кенг ва турли-туман эканлигини қайд қилиш лозим. Буларга вакиллик ва суд органлари фаолиятини моддий-техникавий таъминлаш ва қўриқлаш масалаларини мисол қилиш мумкин.

Бироқ, юқорида таъкидланганидек, ижроия ҳокимият органлари ўз юридик мазмунига кўра ижро қилиш ва фармойиш беришдан иборат бўлган махсус турдаги давлат фаолиятини амалга оширадилар. Қонунчиликка мувофиқ бу органлар давлат-ҳокимият (ҳуқуқий ҳужжатлар чиқариш ва амалга ошириш) ваколатларига эга. Умуман уларга мустақил ҳуқуқ ижодкорлиги, ҳуқуқни қўллаш ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш бўйича кенг ваколатлар берилган. Бироқ бу ваколатлар доираси қонун билан белгилаб қўйилган.

Ҳар бир ижроия ҳокимият органи белгиланган компетенция чегарасида, муайян тартибда ва ҳуқуқий шаклларда

фаолият олиб боради.

Ижроия ҳокимият органининг компетенцияси деганда ушбу органнинг давлат ҳокимиятини амалга ошириш бўйича ваколатлари тизими тушуниладики, бу тизим ҳокимият органининг давлат олдида муайян мажбуриятлар ва бошқарилувчи объектларга нисбатан муайян ҳуқуқлардан иборат вазифа ва функцияларни бажаришини англатади. Ижроия ҳокимият органлари фаолиятининг қонун ости характери улар ҳуқуқий ҳолатининг муҳим жиҳатини ташкил этади.

Давлатнинг ижроия ҳокимият органлари кўп сонли. Уларни турли белгиларига кўра таснифлаш мумкин: ташкилий шакллари, компетенциясининг характери, ўзига тааллуқли ишларни ҳал қилиш тартиби ва шу каби бошқа белгилари.

Масалан, ташкилий-ҳуқуқий шаклларига кўра қуйидаги турлари мавжуд: ҳукумат; вазирликлар; давлат қўмиталари; хизматлар; бош бошқармалар, бошқармалар; инспекциялар; агентликлар, департаментлар; ҳокимликлар; бўлимлар ва б.

Умумий қоидага кўра ҳукумат, вазирликлар, давлат қўмиталари Республика миқёсида ташкил қилиниб, ижроия ҳокимият органларининг марказий бўғинини ташкил этади. Бошқа ташкилий шакллардаги бошқарув органлари бошқарув тизимининг турли даража бўғинларида тузилади ва фаолият олиб боради.

Адабиётларда ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда «Идора» («ведомство») деган атама ҳам учраб туради. Бу, қоида тариқасида, вазирликлар ва давлат қўмиталаридан бошқа тармоқ ва тармоқлар марказий бошқарув органи (қўмиталар, бош бошқармалар ва б.) бўлиб, Республика ҳукумати ёки Президентига бўйсунди.

Ҳокимликлар (ҳоким) - вилоят, туман, шаҳарларнинг ижроия ҳокимият органи.

Кейинги пайтларда Республика қонунчилиги ва давлат қурилиш тажрибасига «департаментлар» деган атама кириб келди. Улар тармоқларга, кичик тармоқларга раҳбарлик қилишда, махсус функцияларни амалга оширишда анчаги-

на мустақилликка эга бўлган ижроия ҳокимият органларининг ташкилий бўлинмалари бўлиб ҳисобланади.

Ижроия ҳокимият органлари компетенция характериға кўра умумий, тармоқ, тармоқлараро ва тармоқли компетенцияли органларға бўлинади.

Ўзига қарашли масалаларни ҳал қилиш тартибига кўра бошқарув органлари коллегиял ва якка тартибда иш кўрувчи органларға бўлинади.

Давлат бошқарув тизимида турли соҳалар бўйича мувофиқлаштирувчи ва маслаҳат органлари (кенгашлари) ҳам тузилади. Бундай идоралараро ва тармоқ доирасидаги органларнинг айниқса ҳозирги шароитларда роли катта бўлмоқда.

Давлат бошқарув органлари, шунингдек ташкил қилиниш асосларига кўра ҳам турларға бўлинади: ташкил қилиниши Конституцияда назарда тутилган органлар; жорий қонунлар асосида тузиладиган органлар.

Биринчи гуруҳ давлат бошқаруви органларига Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикасининг Вазирлар Кенгаши, ҳокимлар; иккинчи гуруҳға эса Республика вазирликлари, давлат кўмиталари ҳамда зарурлиги туфайли Республика Президенти томонидан ташкил қилинадиган бошқа давлат ижроия органлари киради.

Фаолият доирасига кўра ижроия ҳокимият органлари марказий (умумреспублика) ва маҳаллий органларға бўлинади.

Бошқариш органлари молиялаштириш манбаларига қараб бюджетдаги органларға ва ўзини ўзи маблағ билан таъминловчи (хўжалик ҳисобидаги) органларға бўлинади.

Бюджетдаги идоралар бевосита ишлаб чиқариш билан шуғулланмайди, мулкый мустақилликка эга бўлмайди, фаолияти республика ва маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан таъминланади.

Хўжалик ҳисобидаги органларнинг ўз маблағлари (мулклари), банкларда ҳисоб рақамлари бўлади, мажбуриятлари юзасидан бевосита ўзлари жавоб берадилар.

2. Ижроия ҳокимиятни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг мақоми Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгилаб қўйилган:

«Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикасида давлат ва ижроия ҳокимият бошлиғидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти айна вақтда Вазирлар Маҳкамасининг раиси ҳисобланади» (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 89-моддаси).

Ўзбекистон Республикаси Президенти республика ижроия ҳокимиятининг бошлиғи сифатида давлат бошқаруви соҳасида кенг ваколатларга эга. Бу ваколатлар ташкилий тизимни шакллантиришга ҳам, унинг фаолиятини ташкил қилишга ҳам алоқадордир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Олий Мажлис тасдиғига киритиш шарти билан ҳукумат (Вазирлар Маҳкамаси)ни тузади ва унинг ишига раҳбарлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ Республика Президенти фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Конституция ва қонунларга риоя этилишининг кафилидир. У Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини муҳофаза этиш, миллий-давлат тузилиши масалаларига доир қарорларни амалга ошириш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўради.

Президент мамлакат ичкарисида ва халқаро муносабатларда Ўзбекистон Республикаси номидан иш кўради; музокаралар олиб боради ва Ўзбекистон Республикасининг шартнома ва битимларини имзолайди, республика томонидан тузилган шартномаларга, битимларга ва унинг мажбуриятларига риоя этилишини таъминлайди; ўз ҳузурида аккредитациядан ўтган дипломатик ва бошқа вакилларнинг ишонч ва чақирув ёрликларини қабул қилади; Ўзбекистон Республикасининг чет давлатлардаги дипломатик ва бошқа вакилларини тайинлайди ҳамда лавозимларидан озод қилади;

Республика Олий Мажлисига ҳар йили ички ва халқаро аҳвол хусусида маълумотнома тақдим этади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти ижро этувчи ҳокимият девонини тузади ва унга раҳбарлик қилади; республика олий ҳокимият ва бошқарув органларининг баҳамжиҳат ишлашини таъминлайди;

Ўзбекистон Республика вазирликларини, давлат қўмиталарини ҳамда давлат бошқарувининг бошқа органларини тузади ва тугатади, шу масалаларга доир фармонларни Олий Мажлис тасдиғига киритади; Бош вазир, унинг биринчи ўринбосари, ўринбосарларини, Вазирлар Маҳкамаси аъзоларини тайинлайди ва уларни лавозимидан озод қилади, кейинчалик бу масалалар бўйича фармонларни Олий Мажлиснинг тасдиғига киритади.

Президент Олий Мажлисга Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг раиси лавозимига номзодни тақдим этади; вилоятлар ҳокимларини ва Тошкент шаҳар ҳокимини тайинлайди ва лавозимидан озод қилади, бу масалаларни тегишли халқ депутатлари Кенгашининг тасдиғига қўяди; Конституцияни, қонунларни бузган ёки ўз шаъни ва қадр-қимматига доғ туширадиган хатти-ҳаракат содир этган туман ва шаҳар ҳокимларини ўз қарори билан лавозимидан озод этишга ҳақли.

Президент республика бошқарув органларининг, шунингдек ҳокимларнинг қабул қилган ҳужжатларини тўхтатади ва бекор қилади.

Фавқулодда вазиятлар (реал ташқи хавф, оммавий тартибсизликлар, йирик ҳалокат, табиий офат, эпидемиялар) юз берган тақдирда фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлашни кўзлаб, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ёки унинг айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий этади, қабул қилган қарорини уч кун мобайнида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тасдиғига киритади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти республика Қуролли Кучларининг Олий Бош қўмондони ҳисобланади, Қуролли Кучларнинг олий қўмондонларини тайинлайди ва

вазифасидан озод қилади; олий ҳарбий унвонларни беради; Ўзбекистон Республикасига ҳужум қилинганда ёки тажовуздан бир-бирини мудофаа қилиш юзасидан тузилган шартнома мажбуриятларини бажариш зарурияти туғилганда уруш ҳолати эълон қилади, қабул қилган қарорини уч кун мобайнида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тасдиғига киритади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти давлат бошқарувига доир Республика Конституциясида назарда тутилган бошқа ваколатларни ҳам амалга оширади. У Конституцияга ва қонунларга асосланиб ҳамда уларни ижро этиш юзасидан республиканинг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган фармонлар, қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Маълумки, ҳозирги вақтда давлат қурилиши соҳасида муҳим ислоҳотлар амалга оширилмоқдаки, натижада қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари ўртасида ваколатларнинг янада демократик, янада мутаносиб равишда қайта тақсимланиши ва уларнинг мувозанати таъминланади.

Бу жиҳатдан иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси XI сессияси (апрел 2003)да қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қонун катта аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қонунчилик палатасига сайлов ва Ўзбекистон Республикасининг Сенатини шакллантириш яқунларига мувофиқ кучга кирадиган ушбу қонун Республика Президенти ваколатига оид ўзгаришлар бўлишини ҳам назарда тутади.

Қонун амалга кириши билан Президент ваколатларининг бир қисми, биринчи галда, давлат, суд тизими ва махсус хизматларнинг раҳбарларини, чет эллар ва халқаро ташкилотлардаги дипломатик вакилларини тайинлаш ва тасдиқлаш масалалари янги ташкил этиладиган Олий Мажлиснинг юқори палатаси- Сенатга ўтказилади.

Конституциянинг «Ўзбекистон Республикаси Президенти Ўзбекистон Республикасида Давлат ва ижро этувчи ҳоки-

мият бошлиғидир» деб қайд этилган 89-моддасининг таҳрири принципиал равишда ўзгаради.

Бу модданинг «Ўзбекистон Республикаси Президенти айни вақтда Вазирлар Маҳкамасининг Раиси ҳисобланади» дейилган иккинчи қисми олиб ташланади.

Республика Президенти Олий Мажлис Сенати раиси лавозими учун номзодини Сенатга, Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзодини кўриб чиқиши ва тасдиқлаши учун Олий Мажлиснинг палаталарига тақдим этади, Бош вазирнинг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг аъзоларини тасдиқлайди. Президент, шунингдек, амнистия тўғрисидаги ҳужжатларни қабул қилиш ҳақида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатига тақдимнома киритади.

Президент ваколатлари ва вазифаларини шу тарзда қайта тақсимланиши, И.А. Каримов Олий Мажлис сессиясидаги маърузасида таъкидлаганидек, «ҳеч шубҳасиз, давлат қурилиши соҳасида бошланган демократик жараёнларни янада чуқурлаштириш, Бош вазирнинг, ҳукумат ва бутун ҳукумат тузилмаларининг ваколатларини ошириб, шу билан бирга, уларнинг масъулиятини сезиларли даражада кучайтириш имконини беради».¹

3. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати (Вазирлар Маҳкамаси)

Ўзбекистон Республикасининг ҳукумати Вазирлар Маҳкамаси бўлиб, унинг таркиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳуқуқий мақомининг асослари Республика Конституцияси ва «Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»²ги қонун билан тартибга солинади.

¹ И.А.Каримов. Биз ганлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли (Халқ сўзи, 2003 йил 26 апрель).

² Бу қонун 2003 йилда янги таҳрирда қабул қилинди.

Ушбу ҳужжатларга мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларда самарали фаолият кўрсатилишига, қонунларнинг ижро этилишига, Олий Мажлиснинг бошқа қарорларининг, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, қарорлари ва фармойишларининг бажарилишига раҳбарликни таъминлайдиган ижро этувчи ҳокимият органи ҳисобланади.

Вазирлар Маҳкамаси давлат бошқаруви ва ўзи ташкил этадиган хўжалик бошқаруви органларига раҳбарлик қилади, уларнинг ҳамжиҳатлик билан фаолият кўрсатишини таъминлайди.

Вазирлар Маҳкамаси Ўзбекистон Республикаси тасарруфида бўлган давлат ва хўжалик бошқарувининг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси бўйича ўз ваколатига кирувчи барча масалаларини ҳал этишга ҳақлидир. У қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати коллегиял орган. Унинг таркибига Бош Вазир, унинг биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари, Ўзбекистон Республикаси вазирлари, давлат қўмиталарининг раислари, бошқа давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг раҳбарлари киради.

Вазирлар Маҳкамаси таркибига Қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматининг бошлиғи ўз лавозими бўйича киради.

Бош Вазир Вазирлар Маҳкамаси ишини ташкил қилади. ўз ўринбосарлари ўртасида вазифаларни тақсимлайди.

Президентнинг топшириғига мувофиқ халқаро муносабатларда республика ҳукумати номидан иш кўради ҳамда ҳукуматлараро шартномалар ва битимларни имзолайди;

Вазирлар Маҳкамаси мажлисида кўриб чиқиш талаб этилмайдиган давлат ва хўжалик бошқаруви масалалари бўйича қарорлар қабул қилади;

Раиснинг топшириғи бўйича бошқа масалаларни ҳам ҳал этади.

Бош вазирнинг ўринбосарлари ваколатининг тақсимо-

тига мувофиқ, ўзлари раҳбарлик қиладиган тармоқлардаги ишларнинг аҳволи учун жавоб берадилар. Улар тегишли вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ҳамда давлат ва хўжалик бошқарувининг бошқа органлари фаолиятини мувофиқлаштиришни, уларнинг ишини назорат қилишни амалга оширадилар, Вазирлар Маҳкамасига киритилган таклифларни ҳамда қарор ва фармойишлар лойиҳаларини дастлабки тарзда кўриб чиқадиладар.

Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари:

ўзларига топширилган фаолият соҳаси учун жавоб берадилар;

Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида маълум масалаларни кўриб чиқишда иштирок этадилар;

Вазирлар Маҳкамасига кўриб чиқиш учун таклифлар киритадилар ҳамда қарорлар ишлаб чиқишда ташаббус кўрсатишлари мумкин.

Вазирлар Маҳкамасининг йиғилишлари ҳар кварталда камида бир марта ўтказилиб турилади.

Қуйидаги масалалар фақат Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида кўриб чиқилади:

Ўзбекистон Республикаси бюджетини тайёрлаш ва ижро этиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ихтиёридаги бюджетдан ташқари давлат жамғармаларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш масалалари;

бошқарув тузилмасини такомиллаштириш масалалари, Ўзбекистон Республикасининг ва унинг айрим минтақаларини иқтисодий ва ижтимоий-маданий ривожлантириш дастурлари лойиҳалари;

давлатнинг қимматбаҳо қоғозларини чиқариш ҳажми ҳамда Ўзбекистон Республикаси давлат ички ва ташқи қарзи кўламлари тўғрисидаги таклифлар;

солиқ ва давлат божларининг ставкаларини белгилаш ва ўзгартириш тўғрисидаги таклифлар;

давлат мулки объектларини хусусийлаштириш дастурининг лойиҳалари ва хусусийлаштиришдан олинган маблағлардан фойдаланишнинг асосий йўналишлари тўғрисидаги

таклифлар;

белгилаб қўйилган давлат нархлари қўлланиладиган маҳсулотлар, товарлар ва хизматлар рўйхати;

қонунчилик ташаббуси тартибида Олий Мажлисга киритиладиган Ўзбекистон Республикаси қонунлари лойиҳалари;

давлатлараро шартномалар ва битимларни имзолаш тўғрисида таклифлар.

Вазирлар Маҳкамасининг доимий ишини таъминлаш мақсадида унинг Раёсати тузилади. Раёсат таркибига Бош вазир, унинг ўринбосарлари ва Вазирлар Маҳкамаси раисининг қарорига биноан ҳукуматнинг бошқа аъзолари киритилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистоннинг бутун ҳудудида барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий булган қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ўз ваколатлари доирасида:

иқтисодий, ижтимоий-маданий жараёнларни бошқаради;

мулкчиликнинг барча шаклларини уйғунлаштириш ва уларнинг тенглиги, иқтисодиётни монополиядан чиқариш, бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий механизмини рўёбга чиқариш асосида эркин тадбиркорлик учун шарт-шароитлар яратади.

Ҳўжалик юритишнинг янги шакллари концернлар, тармоқлараро бирлашмалар, турли уюшмалар ва бошқа ана шундай ташкилотларни барпо этишга ҳамда мустаҳкамлашга кўмаклашади, халқ ҳўжалиги талабларини қондириш заруриятидан келиб чиққан ҳолда улар фаолиятини йўналтиради ва мувофиқлаштиради;

бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида Ўзбекистон Республикаси пул ва кредит тизимини мустаҳкамлаш чора-тад-

бирларини амалга оширишга кўмаклашади, ягона нарх сиёсатини ўтказиш, меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорининг белги-ланган кафолатларини ва ижтимоий таъминот даражасини таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқади ва амалга оширади.

Вазирлар Маҳкамаси, шунингдек:

Республика бюджетини, шунингдек, республикани, иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш истиқболларини ва энг муҳим дастурларини ишлаб чиқади ва уларни ташкил этади;

Бошқарув тизимини такомиллаштириш, Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат кўмиталари, идоралари, давлат ва хўжалик бошқарувининг бошқа органларини тузиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш туғрисидаги таклифларни ишлаб чиқади;

фан ва техникани ривожлантириш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш чора-тадбирларини амалга оширади;

фуқароларни ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимоя қилиш, уларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқининг таъминлаш чора-тадбирларини кўради, ижтимоий таъминот тизимини такомиллаштиради;

соғлиқни сақлаш, халқ таълимини ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини белгилайди, маданиятни ривожлантиришга кўмаклашади;

Ўзбекистон Республикаси давлат хавфсизлигини ва мудофаа қудратини ошириш, давлат чегараларининг кўриқланишини таъминлаш, давлат манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш чора-тадбирларини амалга оширишга кўмаклашади;

давлат бошқарув органларининг табиатни муҳофаза қилиш тадбирларини биргаликда ўтказиш ҳамда республика ва жаҳон аҳамиятига эга бўлган йирик экологик дастурларни амалга ошириш борасидаги ишларни мувофиқлаштиради, катта авариялар ва фалокатларнинг, шунингдек,

табий офатларнинг оқибатларини тугатиш чора-тадбирларини кўради;

Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлардаги вакилликни таъминлайди, ҳукуматлараро шартнома ва битимлар тузади, уларни бажариш чора-тадбирларини кўради;

ташқи иқтисодий фаолият, илмий-техникавий ва маданий ҳамкорлик соҳасида раҳбарликни амалга оширади; вазирликларнинг ҳамда давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг фаолиятини мувофиқлаштиради ва йўналтиради, улар ҳақидаги низомларни тасдиқлайди, уларнинг марказий аппарати ходимларининг сонини ва уларга сарфланган маблағнинг ҳажмини белгилайди, бу органларнинг актлари амалдаги қонун ҳужжатларига зид бўлган ҳолларда уларни бекор қилиш ҳуқуқидан фойдаланади.

Вазирлар Маҳкамаси ва унинг Раёсати мажлисларини, тегишли қарорлар лойиҳаларини ва бошқа материалларни тайёрлаш, Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг бажарилишини мунтазам равишда текшириб бориш учун Вазирлар Маҳкамасининг аппарати фаолият олиб боради.

«Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунига мувофиқ (2003 йилнинг 24 апрель) Вазирлар Маҳкамасининг ҳуқуқий мақоми ва ваколатлари доирасига ҳам ўзгартишлар киритилиши назарда тутилган.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижро ҳокимиятини амалга оширувчи орган эканлиги Конституциявий тарзда мустақамлаб қўйилган, унинг таркиби кимлардан иборат бўлишлиги ва қайси таркибда шакллантирилиши белгиланган.

Конституцияда Бош вазирнинг асосий ваколатлари аниқ белгилаб қўйилганлиги унинг масъулиятини оширишга хизмат қилади.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, янги қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Президенти Вазирлар Маҳкама-

сининг Раиси ҳисобланмаса-да, у ҳукуматнинг мажлисла-рида раислик қилишга, Вазирлар Маҳкамаси ваколатлари-га кирувчи масалалар юзасидан қарорлар, шунингдек, Ва-зирлар Маҳкамаси қарорлари ва фармойишларини, Ўзбе-кистон Республикаси Бош вазири фармойишларини бекор қилишга ҳақли.

Вазирлар Маҳкамаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Респуб-ликаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдида жавобгардир.

4. Ўзбекистон Республикасининг вазирликлари, давлат кўмиталари ва бошқа марказий бошқарув идоралари

Республика ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) орган-лари тизимида вазирликлар, давлат кўмиталари, махсус органлардан иборат марказий органлар муҳим ўрин тутди.

Бошқариш соҳасида давлат сиёсатини амалга оширадиган тегишли вазирликлар уларга топширилган тармоқларга бевосита раҳбарлик қилади, бу тармоқларнинг ҳолати ва ривожланиши учун жавобгар ҳисобланади. Вазирликнинг фаолиятига Республика ҳукумати таркибига кирувчи вазир бошчилик қилади.

Ижтимоий ҳаётимизга бозор муносабатларини жорий қилиш жараёни кенгайиб бораётган шароитларда маъмурий бошқарув органи сифатида вазирликларнинг сони қис-қариб (энг аввало иқтисодиётни бошқариш соҳасида), те-гишли соҳаларда хўжалик тузилмалари (бирлашма, кон-церн, корпорация ва ҳ.к.) вужудга келмоқда. Ижтимоий (таъ-лим, маданият, соғлиқни сақлаш, меҳнат ва ижтимоий муҳофаза ва шу кабилар) ва маъмурий-сиёсий фаолият соҳасини бошқаришда вазирликлар бошқаришнинг асосий ташкилий шакли бўлиб ҳолмоқда.

Вазирликлар Республика қонунлари, Президент фармон-лари, ҳукумат қарорлари, ҳукумат томонидан тасдиқлан-ган низомлар асосида фаолият олиб боради. Улар яқка бош-

чилик асосида ишлайдиган орган.

Давлат қўмиталари умумдавлат раҳбарлигини коллегиял тартибда амалга оширадиган органлар бўлиб, қуйидаги белгиларга эга: уларнинг фаолияти аксарият тармоқлараро, функционал тартибга солиш характериға эға бўлади, улар мувофиқлаштириш функциясини бажарадилар. Давлат қўмиталарига Республика ҳукумати таркибига кирувчи Раис раҳбарлик қилади. Улар ҳам ўз фаолиятида Конституция, қонунлар, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ва у томонидан тасдиқланадиган низом асосида фаолият олиб боради.

Фақат Ўзбекистон Республикасининг Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси тўғрисидаги низом Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси томонидан тасдиқланади. Махсус марказий идоралар (Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Саноатда ишларни хавфсизлиги устидан назорат қилиш қўмитаси, Об-ҳавони кузатиш (гидрометео хизмат бош бошқармаси ва ҳ.к.)нинг асосий вазифалари ҳукумат номидан тегишли давлат бошқаруви соҳасидаги фаолиятни бирлаштириш, мувофиқлаштириш ва тартибга солиш бўлиб ҳисобланади.

5. Ўзбекистон Республикасида ижроия ҳокимиятнинг маҳаллий органлари

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонунга¹ биноан вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда ижро этувчи ҳокимиятга ҳокимлар бошчилик қилади.

Маълумки, мамлакатимизда ҳокимлик институти 1992 йил 4 январдаги «Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий ҳокимият идораларини қайта ташкил этиш тўғрисида»ги қонунга² мувофиқ ташкил этилган эди. Ушбу қонунда кўрса-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993, 9-сон,² 320-молда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши қабул қилган қонун ва қарорлар. Ўн иккинчи чақириқ тўққизинчи сессия. 1992, 13-14 январь, Т., 1993, 24-25 бетлар

тилишича, иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш шароитида ижроия ҳокимиятни мустақамлаш зарурлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг вилоятлари, туманлари ва шаҳарларида вакиллик ҳокимиятига ҳамда ижроия-бошқарув ҳокимиятига бошчилик қиладиган ҳокимлар лавозимини таъсис этиш лозим топилди.

Вилоят ҳокими ва Тошкент шаҳри ҳокими Республика Президенти томонидан тайинланади ва лавозимдан озод қилинади ва тегишли халқ депутатлари Кенгаши томонидан тасдиқланади.

Туманлар ва шаҳарлар ҳокимлари тегишли вилоят ҳокими томонидан тайинланади ва лавозимдан озод қилинади ва тегишли халқ депутатлари Кенгаши томонидан тасдиқланади.

Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимлари ўз ваколатларини яқкабошчилик асосида амалга оширадилар ва ўзлари раҳбарлик қилаётган органларнинг қарорлари ва фаолияти учун шахсан жавобгардирлар.

Ҳоким ўзига берилган ваколатлар доирасида тегишли ҳудудда барча корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, бирлашмалар, шунингдек мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Вилоят, туман ва шаҳар ҳокими:

қонунлар ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг бошқа ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг ҳужжатлари, юқори турувчи органлар ва тегишли халқ депутатлари Кенгаши қарорларини ижросини ташкил этади;

жамоат тартибига риоя этилиши ва жинойтчиликка қарши кураш, фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва саломатлигини муҳофаза қилиш билан боғлиқ чора тадбирларни кўради, табиий офатлар, эпидемиялар ва бошқа фавқулодда ҳолларда тегишли ишларни ташкил қилади;

вилоят, туман ва шаҳарни иқтисодий ва ижтимоий ри-

вожлантиришнинг асосий йўналишларини, вилоят, туман, шаҳар бюджетининг асосий кўрсаткичларини ва уларнинг ижросига доир ҳисоботларни халқ депутатлари Кенгашининг тасдиғига тақдим этади;

ўз ўринбосарлари ва ижроия ҳокимияти тузилмавий бўлинмаларининг раҳбарларини лавозимга тайинлаш ва лавозимдан озод этиш тўғрисидаги қарорларни халқ депутатлари Кенгаши тасдиғига тақдим этади;

ҳокимлик девони бўлиғималари раҳбарларини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

қўйи турувчи ҳокимларнинг қарорларини, башарти, улар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, қонунларга ва Ўзбекистон Республикаси Президенти, Вазирлар Маҳкамаси қабул қилган ҳужжатларга, шунингдек юқори турувчи халқ депутатлари Кенгаши ва ҳокимнинг қарорларига зид бўлса, бекор қилади ва халқ депутатлари Кенгашига қўйи турувчи халқ депутатлари Кенгашларининг ҳужжатларини бекор қилиш тўғрисида тақдимнома киритади;

раҳбарлари тегишли халқ, депутатлари Кенгашлари томонидан лавозимга тайинланадиган ва лавозимдан озод этиладиган ижро ҳокимияти тузилма бўлинмаларининг ишини назорат қилади;

халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким қабул қилган ва чиқарган ҳужжатларни бажармаганликлари учун мансабдор шахсларни интизомий жавобгарликка тортиш тўғрисида қонунда белгиланган тартибда тақдимнома киритади;

давлат мукофотлари билан тақдирлашга доир илтимосномаларни қараб чиқади ва таклифлар киритади; республика ва хорижда вилоят, туман ҳамда шаҳарнинг расмий вакили сифатида иш кўради;

аҳолини қабул қилишни ташкил этади, фуқароларнинг шикоятлари, аризалари ва таклифларини қараб чиқади; ҳоким режалаштириш, бюджет, молия, ҳисоб-китоб, вилоят, туман, шаҳар мулкани бошқариш, мулкчиликнинг турли шаклига мансуб корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар билан ҳамжиҳатлик қилиш, қишлоқ хўжалиги, ер

ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш, табиатни муҳофаза қилиш, қурилиш, транспорт, йўл хўжалиги ва алоқа, аҳолига коммунал, савдо ва ижтимоий-маданий хизмат кўрсатиш, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот ва хавфсизликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш соҳасида қонун ҳужжатларида ўз ваколатига берилган бошқа масалаларни ҳал этади.

Мавзунини ўзлаштирганлик даражасини текшириш учун саволлар.

1. Ижро этувчи ҳокимият (давлат бошқаруви) органининг тушунчаси ва асосий хусусиятлари айтиб беринг.

2. Ижро этувчи ҳокимият (давлат бошқаруви) органининг ваколатлари қайси ҳуқуқий ҳужжатлар билан белгиланади?

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат бошқаруви соҳасидаги асосий ваколатларини айтиб беринг.

4. Республика ҳукумати (Вазирлар Маҳкамаси)нинг ҳуқуқий мақоми ва ваколатлари доираси.

5. Ижро этиш ҳокимияти маҳаллий органлари тизимида ҳокимларнинг ўрнини изоҳлаб беринг.

Адабиётлар

5; 7(151-187 - бетлар); 9; 14; 27; 28; 145; 164; (6-7, 9-боблар); 165, 167 бетлар).

V боб. Давлат хизматчилари

1. Давлат хизмати тушунчаси ва турлари.
2. Давлат хизматининг принциплари.
3. Давлат хизматчиси тушунчаси, турлари ва ҳуқуқий ҳолатининг асослари.
4. Давлат хизматини ўташ.

1. Давлат хизмати тушунчаси ва турлари

Давлат хизмати - бу давлат ташкилотлари ходимлари меҳнатининг бир тури. У давлатнинг ажралмас хусусияти, унинг ташкилий фаолиятининг бир қисми, бир томонидир. Давлатнинг бу ташкилий фаолиятининг хусусияти шундаки, у давлат органлари ва бошқа давлат ташкилотларининг таркибий қисмини бутлаш ва давлат хизматчилари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишга йўналтирилган бўлади.

Давлат ташкилотлари шахсий таркибининг фаолияти давлат вазифаларини малакали тарзда амалий ва бевосита амалга оширишга хизмат қилади, бу фаолиятнинг мазмунини эса жамият тараққиётининг муайян босқичидаги давлат функциялари ташкил этади.

Давлат хизмати кенг ва тор маъноларда тушунилади. У кенг маънода хизматчилар томонидан давлат ташкилотлари (давлат ҳокимият органлари, корхоналар, муассасалар бошқа ташкилотлар)да ўз мажбуриятларини (иши) бажаришларини англатади; тор маънода хизматчилар томонидан давлат органлари (идоралари)да ўз мажбуриятларини бажаришидир.

Шундай қилиб, давлат хизмати деганда давлат органлари ва бошқа давлат ташкилотлари шахсий таркиби ишини ташкил қилиш ва ҳуқуқий тартибга солишни англатадиган давлат фаолиятининг бир жиҳати, ва бу шахсий таркиб, яъни давлат хизматчиларининг янги жамият барпо этишга қаратилган давлат вазифаларини амалий ва бевосита бажариш буйича фаолияти тушунилади. Бу фаолият ҳақ эвазига амалга

оширилади ва давлат томонидан муҳофазат қилинади.

Давлат хизмати - ҳуқуқий институт, у ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинади. Давлат хизмати ҳуқуқий институт сифатида давлат хизматчиларининг ҳуқуқий мақомини, жумладан, давлат хизматини ўташ шартлари ва тартиби, хизматчиларни рағбатлантириш ва жавобгарлиги, давлат хизматини тугатиш ва бошқа масалаларни тартибга солинадиган ҳуқуқий нормалар йиғиндисидан иборат. Унга конституциявий, меҳнат, фуқаролик, молия ва бошқа ҳуқуқ тармоқларининг нормалари киради.

Конституциявий ҳуқуқ нормалари билан давлат ҳокимияти органлари тизими ва улар фаолиятининг, давлат хизматининг ташкил этишнинг умумий асослари, фуқаролар (жумладан, хизматчилар) нинг ҳуқуқлари ва бурчлари каби масалалар тартибга солинади.

Меҳнат тўғрисидаги қонунчилик ишчилар ва хизматчиларнинг меҳнат фаолиятига оид умумий масалалар (иш вақти ва дам олиш вақти, меҳнат шартномалари, интизомий жавобгарлик ва ҳ.к.)ни ўз ичига олади. Хизматчиларнинг мансабига оид маошлари, уларни солиқларга тортиш ва шу каби бошқа бир қатор масалалар молия ва солиқ ҳуқуқи нормалари орқали белгиланади.

Жиноят қонунчилигида ҳам давлат хизматчиларининг фаолиятига оид (масалан, мансабдорлик жиноятлари) қоидалар мавжуд.

Давлат хизматини тартибга солувчи маъмурий-ҳуқуқий нормалар маъмурий ҳуқуқнинг мустақил институтини ташкил этади.

Маъмурий ҳуқуқ, энг аввало, давлат бошқарувига хизмат қилади. У асосан давлат бошқаруви тизимидаги давлат хизматчиларини маъмурий-ҳуқуқий мақомини белгилайди.

Юқорида келтирилган таърифдан кўриниб турибдики, давлат хизмати институти билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар ўз ҳажмига кўра ниҳоятда кенг ва мазмун жиҳатидан кўп турлидир. Бу бевосита давлатнинг роли, унинг функцияларининг миқдори катталиги билан белгиланади.

Давлат хизмати институти бошқа кўпгина ҳуқуқий институтлар билан яқиндан боғлиқ. Бу боғлиқлик пировард натижада давлат хизматининг давлат фаолиятининг барча соҳалари - ҳокимият вакиллик, бошқарув, суд, прокурор назорати функцияларини амалга ошириш жараёнида вужудга келадиган муносабатларни қамраб олувчи давлат ва ташкилий-ҳуқуқий институт эканлиги билан белгиланади.

Давлат хизматини турларга бўлиниши ҳокимиятни бўлиниш принципи, давлат фаолияти тармоқлари ва соҳаларининг хусусиятлари билан боғлиқ.

Ҳокимиятни бўлиниш принципига кўра давлат хизмати вакиллик, ижроия, суд ва прокуратура органларида давлат хизмати кўринишларига бўлинади.

Давлат хизмати давлат фаолияти соҳаларининг турлитуманлиги ва хусусиятлари албатта ҳисобга олинган ҳолда ташкил қилинади ва амалга оширилади. Махсус маънода давлат хизматида ҳарбий хизмат, ички ишлар органларида, божхона, солиқ органларида хизмат ва бошқа махсус тармоқ ва соҳалардаги фаолият ҳам киради.

2. Давлат хизматининг принциплари

Давлат хизматининг принциплари унинг давлат бошқаруви асослари тўғрисидаги конституциявий қоидалар ва қонунлар билан белгиланган раҳбарий асослардир.

Давлат хизмати принципларининг шартли равишда уч умумий гуруҳга бўлиш мумкин: қонунийлик; демократик; касбийлик (профессионализм).

қонунийлик принципи деганда:

а) давлат хизматчилари томонидан ўз мансаб вазифаларини бажаришда ва уларнинг ҳуқуқларини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларини бошқа норматив ҳужжатлар, мансаб йўриқномалари устидан устунлиги;

б) юқори турувчи идоралар ва мансабдор шахслар қарорларининг мажбурийлиги;

в) инсон ва фуқаро ҳуқуқлари ва эркинликларининг устуворлиги;

г) давлат ҳокимияти тизимининг ягоналиги;

д) давлат хизматиға қўйиладиган асосий талабларнинг ягоналиги тушунилади.

Давлат хизматининг демократик принципи қуйидагиларда намоён бўлади:

а) хизматчилар фаолиятини фуқаролар, жамият, давлат манфаатларига тўлиқ ва доимий мос келишлиги;

б) давлат хизматининг барча учун очиқлиги. Бу умумий қоидадан мавжуд бўлган истиснолар унинг аҳамиятини инкор этмайди, балки тасдиқлайди.

Умумий чеклашлар фуқаронинг хизматга кириш чоғидаги ёши, муомалага лаёқатлилиги, қариндошларнинг бирга хизмати, ўриндошлик, давлат мансабини эгаллаш ҳуқуқидан маҳрум қилиш жазосини қўлланилганлиги, давлат хизматини бажаришга тўсқинлик қилувчи касаллигининг мавжудлиги ва бошқа ҳолатлар билан боғлиқдир.

Махсус чеклашлар эса баъзи лавозимларнинг хусусиятлари билан белгиланади. Масалан, лавозимни эгаллаш учун ёшни ва муддатни чегараланганлиги, муайян стаж, маълумот, саломатлик даражасининг етарли бўлиш талаблари ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

в) давлат хизматиға амалга оширишнинг ошкоралиги. Бу ҳар бир шахснинг керакли ахборотларни ҳар қандай қонуний йўллар билан излаб топиш ва олиш ҳуқуқини амалга ошираолиши, цензурани, кишиларнинг ҳаёти ва соғлиги учун хавfli маълумотлар ва ҳолатларни яшириш тақиқланганлиги ва бошқалар билан боғлиқ.

г) давлат ҳокимиятини қонунчилик, ижро этиш ва суд ҳокимиятиға бўлинишлиги.

Маълумки, бошқарув фаолияти касбийлик асосида, яъни доимо, муайян вақт мобайнида, муайян жамоа доирасида, муайян тарзда олинадиган ҳақ эвазига амалга оширилади.

Давлат хизматининг касбийлик (профессионаллик) принципи қуйидагиларни ўз ичига олади:

а) ходимларнинг компетентлиги, яъни уларнинг ишни билишлиги, уларда зарур маълумот, стаж, иш кўникмаларининг мавжудлиги, мунтазам равишда малакасини ошириб боришлиги;

б) давлат хизматчиларининг тайёрлаган ва қабул қилган қарорлари учун ҳамда ўз мансаб вазифаларини бажармаганлик ёки етарли даражада бажармаганлик учун жавобгарлиги;

в) давлат хизматининг партиядан ташқарилиги;

г) давлат органларида давлат хизматчилари кадрларининг барқарорлиги.

Давлат хизматининг принципларидан яна бири давлат хизматчиларининг ижтимоий ҳимояланганлиги бўлиб, уларнинг нормал фаолият кўрсатиши учун зарур шароитларни яратишни англатади.

3. Давлат хизматчиси тушунчаси, турлари ва ҳуқуқий ҳолатининг асослари

Адабиётларда ва қонунчиликда давлат хизматчисининг ягона тушунчаси мавжуд эмас. Давлат хизматчиси тўғрисидаги кўп сонли фикрлар ичида қуйидагиси ажралиб туради. Бунга кўра давлат хизматчиси деганда давлат бюджети маблағлари ҳисобидан олинадиган ҳақ эвазига давлат хизмати соҳаси бўйича қонун билан белгилаб қўйилган тартибда давлат хизматини бажарувчи давлат фуқароси тушунилади.

Бу таъриф давлат хизматчисининг қуйидаги белгиларини ўз ичига олган:

а) у давлат фуқароси;

б) давлат органида давлат лавозимини эгаллаб турувчи шахс;

в) бу органда давлат хизмати лавозимини эгаллаб турган;

г) шу лавозим билан белгиланган мажбуриятларни бажаради;

д) бу мажбуриятларни бажарганлик учун давлат бюджети маблағлари ҳисобидан пул шаклида ҳақ олиб туради.

Шундай қилиб, давлат хизмати тушунчасида асосий нарса давлат лавозимини эгаллаш ҳисобланади. Давлат лавозими

- бу Конституция ва қонунларга мувофиқ тузиладиган давлат ҳокимияти ва бошқа давлат органларида белгиланган ваколатларни амалга ошириш билан боғлиқ лавозимдан иборат.

Лавозим давлат хизматчисининг хизмат вазифалари доирасини, ҳуқуқлари ва мажбуриятлари чегарасини, унинг касб-малакавий тайёргарлиги талабларини белгилайди. У хизматчининг ҳуқуқий аҳволи ва у томонидан бажариладиган ишнинг мазмунини акс эттиради.

Таъкидлаш лозимки, давлат хизматчиси ва давлат мансаби тушунчаси фақат уларнинг давлат органларига боғлиқ эканлиги билан чегараланмайди. Улар нафақат давлат органларида, балки давлат корхоналарида ҳам, муассасаларда ҳам ва бошқа ташкилотларда ҳам фаолият олиб боради. Юқорида қайд қилинган органлар ўртасидаги фарқ уларнинг давлат органлари ва корхоналар, муассасалар, ташкилотларга мос функционал вазифаларидан келиб чиқади.

Давлат органларининг давлат хизматчилари давлатнинг жамиятга раҳбарлик қилиш бўйича вазифалари ва функцияларини амалга оширишга жалб этилган бўлади. Хизматчиларнинг турли тоифаларини бу жараёнда иштироки турлича бўлса-да, давлат органларидаги хизмат умуман ана шу мақсадга йўналтирилган бўлади.

Давлат корхоналари, муассасалар ва ташкилотлар хизматчилари бошқача функционал вазифани бажарадилар. Уларнинг фаолияти тегишли равишда ишлаб чиқариш, ижтимоий-маданий қурилиш ва бошқа фаолият соҳасидаги жараёнларни ташкил қилиш, яъни корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг мақсадлари ва фаолият предметлари билан боғлиқ асосий вазифаларни бажаришдан иборат бўлади.

Бу тоифадаги давлат хизматчилари белгиларининг давлат идоралари давлат хизматчиларидан фарқ қилишлигини, шунингдек, бир тарафдан, муассасалар хизматчилари ва иккинчи тарафдан корхоналар хизматчилари ўртасида тафовут борлигини қисман юқорида қайд қилинган ҳолат

билан тушунтириш мумкин. Чунончи, давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг кўпчилик хизматчи-ларининг фаолияти давлат органлари хизматчиларига хос ваколатларни бажариш билан боғлиқ эмас; муассасалар давлат хизматчилари меҳнатига давлат бюджетидан ҳақ тўланади, корхоналар хизматчилари эса, тижорат фаолияти туфайли олинган фойда ҳисобидан иш ҳақи оладилар.

Шу билан бирга давлат органлари давлат хизматчиларининг мақоми билан, масалан, давлат корхоналари хизматчилари мақомида кўпгина умумийлик борлигини ҳам қайд қилиш мумкин. Мисол учун корхоналарнинг раҳбарлари лавозимга юқори турувчи давлат органи томонидан тайинланади ва озод қилинади, унинг олдида ҳисобот бериб туради ва унинг назорати остида ишлайди. Корхоналар раҳбарлари мақомидаги бу муҳим хусусият уларнинг хизмат фаолиятини давлат характерига эга эканлигини кўрсатади.

Давлат - ҳокимият функцияларини амалга оширишда давлат хизматчиларининг ролини белгиловчи ваколатлар характерига кўра уларни мансабдор шахслар, асосий ходимлар ва ёрдамчилар таркибига бўлиш мумкин.

Бундай таснифлаш (турларга бўлиш)да мансабдор шахс тушунчаси муҳим аҳамият касб этади. Мансабдор шахс турли ҳуқуқ тармоқларининг махсус субъекти сифатида (шу жумладан кўпчилик ҳуқуқбузарликларда) асосий фигура бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда мансабдор шахсга қуйидагича таъриф берилган:

Мулк шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилотда муайян мансабни эгаллаб турган шахс, башарти унга раҳбарлик, ташкилий, фармойиш бериш, текширув-назорат вазифалари ёки моддий бойликлар ҳаракати билан боғлиқ бўлган вазифалар юклатилган бўлса, мансабдор шахс деб ҳисобланади (15-модда)¹.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс Т., Адолат, 1995, 10-бет.

Ўзбекистан Республикасининг Жиноят кодекси мансабдор шахс тушунчасини икки турга ажратади; мансабдор шахс; масъул мансабдор шахс.¹

Кодекеда белгиланишича мансабдор шахс - бу ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик ваколатлари берилган ва масъул мансабдор шахс аломатларига эга бўлмаган шахс.

Масъул мансабдор шахс ўз навбатида қуйидаги турларга бўлинади:

1) ҳокимият вакиллари, яъни давлатнинг бирон-бир ҳокимият органининг номидан иш кўриб, муайян вазифаларни доимий ёки вақтинча амалга оширувчи ва ўз ваколатлари доирасида кўпчилик ёхуд барча фуқаро ёки мансабдор шахслар учун мажбурий бўлган ҳаракатларни содир этиш ёки фармойишлар бериш ҳуқуқига эга бўлган шахслар;

2) давлат корхонаси, муассасаси ёки ташкилотларида сайлаш ёки тайинлаш бўйича доимий ёхуд вақтинча ташкилий бошқарув ёхуд маъмурий-хўжалик вазифаларини бажариш билан боғлиқ лавозимларни эгаллаб турган ва юридик аҳамиятга эга ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахслар;

3) мулкчиликнинг бошқа шаклларидаги корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг раҳбарлари, давлат бошқаруви юзасидан белгиланган тартибда ҳокимият ваколоти берилган жамоатчилик вакиллари;

4) иккинчи бандда назарда тутилган вазифаларни фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида бажариш билан боғлиқ мансабларни эгалловчи шахслар.

Асосий таркиб ёки функционал ходимлар мутахассислар сифатида муайян органининг вазифалари билан белгиланган ишларни амалга оширадиган давлат хизматчилари. Ушбу тоифа давлат хизматчилари шу органининг функцияларини бажаришда раҳбарлар томонидан содир қилинадиган юридик ҳаракатларни қилишга ҳақли бўлмайди. Асосий таркиб хизматчилари, муайян меҳнат турларини бажариш

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Т., Адолат, 1998, 156-157, 160 - бетлар.

учун махсус маълумот ва амалий кўникмаларга эга бўладилар. Бу тоифа давлат хизматчиларига инженерлар, иқтисодчилар, агрономлар, режалаштириш мутахассислари, меъморлар, тиббиёт ходимлари, ўқитувчилар, илмий ходимлар ва бошқалар киради.

Ёрдамчи таркиб - хизмат фаолияти шу органнинг фаолиятига таъсир кўрсатадиган юридик оқибатни юзага келтирувчи ҳаракат содир қилишни назарда тутмайдиган хизматчилар бўлса-да, улар юридик аҳамиятга эга ҳаракатларни қилишлари мумкин. Масалан, тушган шикоятни рўйхатга олиш, чунки шу ҳаракат (рўйхатга олиш) қилинган кундан эътиборан шикоятни кўриб чиқиш учун белгиланган муддат бошланади.

Умуман давлат хизматчиларининг маъмурий-ҳуқуқий мақоми қуйидагича тавсифланади:

а) уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, одатда, ўзлари давлат хизматида турган органларнинг компетенцияси доирасида ўрнатилади;

б) давлат хизматчиларининг фаолияти тегишли органга юклатилган вазифаларни бажаришга бўйсунган бўлади ва расмий характер касб этади;

в) давлат хизматчиларининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари бир, ажралмас бўлади, ўзига хослиги хизматчиларнинг ҳуқуқлари айни вақтда уларнинг мажбуриятлари, мажбуриятлари эса ҳуқуқлари бўлиб ҳисобланишида намоён бўлади. Зеро ҳуқуқлардан хизмат манфаатлари учун фойдаланилади, мажбуриятларни эса акс ҳолда амалга ошириб бўлмайди;

г) хизматчилар томонидан ҳуқуқлар ва мажбуриятларни амалга ошириш қонунлар билан кафолатланади;

д) давлат хизматчиларининг қонуний талаблари ва кўрсатмалари кимга йўналтирилган бўлса, барча томонидан бажарилиши шарт;

е) давлат хизматчилари хизмат бўйича, яъни мартабаси бўйича кўтарилиш ҳуқуқига эга. Бу ҳуқуқнинг рўёбга чиқариш тартиби ва шартлари норматив ҳужжатлар билан белгилаб қўйилади;

ж) хизмат фаолиятининг самарадорлиги мақсадида умум-фуқаролик ҳуқуқлар чекланиб қўйилган бўлади;

з) улар учун муайян имтиёзлар белгиланган, шунингдек, улар томонидан содир қилинган ҳуқуқбузарликлар учун оширилган жавобгарлик ўрнатилган.

4. Давлат хизматини ўташ

Хизматни ўташ - давлат хизматининг бир жиҳати. Давлат хизмати бундан ташқари уни амалга ошириш, кадрларни танлаш ва тарбиялаш тизими, моддий таъминот ва бошқаларни ўз ичига олади. Давлат хизматини ўташ деганда хизматчининг ҳуқуқий мақомига таъсир қилувчи юридик фактлар ва ижро қилувчи ҳокимият субъектларининг тегишли индивидуал (якка) ҳужжатлари тизими тушунилади. Хизматни ўташ - давлат мансабида турган шахснинг хизмат мақомининг ўзгариши, мансабда бўлиш жараёни, унинг мартабасини англатадиган тушунча.

Давлат хизматини ўташ бир қанча босқичлардан иборат бўлади:

- 1) давлат хизматига кириш (қабул қилиниши);
- 2) хизматчиларнинг аттестацияси ва малака ошириши;
- 3) даражалар, шахсий унвонлар, разрядлар ва ҳ.к. бериш;
- 4) бошқа лавозимга ўтказиш; 5) рағбатлантириш;
- 6) жавобгарликка тортиш; 7) хизматни тугатиш.

Хизматга кириш (қабул қилиниш) - хизматни ўташни биринчи (бошланғич) босқичи. У бўш лавозим мавжуд бўлганда тайинлаш, танлов ёки сайлаш йўли билан амалга оширилади.

Давлат хизматига тайинлаш ваколатли давлат органи ёки мансабдор шахснинг юридик акти бўлиб, хизматчи зиммасига шу лавозим бўйича белгиланган функциялар, мажбуриятлар ва ҳуқуқларни расмий юклашни англатади.

Танлов лавозимни эгаллашнинг сайлов элементларига эга бўлган аниқ шакли. У юқори малакали кадрларни тан-

лаб олиш ва улар билан давлат органларини бутлашни мақсад қилиб қўяди. Танлов лавозимга номзоднинг касбий, иш ва ахлоқий сифатларини дастлабки тарзда ўрганишни тақозо қилади.

Фуқаро давлат хизматида номуайян муддатга ёки беш йилдан кўп бўлмаган муддатга тузилган меҳнат шартномаси асосида давлат хизматида иш қилади. Хизматга кириш ушбу шахсни давлат хизматининг давлат лавозимида тайинлаш тўғрисидаги давлат органи бўйича чиқарилган буйруқ асосида расмийлаштирилади.

Баъзи тоифадаги давлат хизматини ўташ уларни вақти-вақти билан аттестациядан ўтказиб туриш махсус ташкил қилинган ўқув юртларида, курсларда ва ҳ.к. малакасини ошириб бориш билан боғлиқ касбий тайёргарлик даражасини ва давлат хизматида эгаллаган давлат лавозимида мос келиш-келмаслигини аниқлаш, шунингдек, давлат хизматчисига малакавий разряд бериш малакасини ҳал қилиш учун ўтказилади.

Хизматчиларнинг энг муҳим мажбуриятларидан бири бўлиб уларга топширилган хизмат соҳасида давлат интизомига қатъий риоя қилиш ва уни мустақкамлаш бўлиб ҳисобланади.

Давлат хизматчилари ўзларининг мансаб вазифаларини муваффақиятли ва виждонан бажарганлари учун рағбатлантирилиши ва, аксинча, бу мажбуриятларни бажармаганлик учун жавобгарликка (интизомий, маъмурий, моддий, жиндий) тортилиши мумкин.

Давлат хизмати қўйидаги ҳолларда тўхтатилади (туғатилади):

- а) давлат хизматчисининг шахсий аризасига кўра;
- б) давлат органи раҳбарининг ташаббуси, коллегиял орган қарори билан;
- в) қонунда назарда тутилган бошқа асосларга кўра.

Давлат хизмати- хизмат муносабатлари ваколатли орган ёки мансабдор шахс томонидан давлат хизматчисини лавозимдан озод қилиш ёки унинг истеъфога чиқариш тўғрисида

маъмурий актни чиқариши билан тўхтатилади (тугатилади).

Давлат хизматини ўташ тизимининг муҳим бўғинларидан бири хизматчиларнинг аттестациядан ўтказиш ва малакасини оширишдир.

Аттестациядан ўтказиш хизматчиларнинг эгаллаб турган лавозими талабларига жавоб бериш- бермаслигини аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Аттестация умумий ва алоҳида (персональный) турларга бўлинади.

Умумий аттестация тегишли ҳужжатлар билан белгиланган муддатларга кадрлар билан ишлашнинг навбатдаги тадбири сифатида хизматчиларни топширилган ишга маъсулиятини ошириш ва ўз лавозимига мос келишини аниқлаш мақсадида текшириб кўришдан иборат.

Алоҳида (шахсий) аттестация ходимлари унвонларга, хизмат даражаларига эга бўлган идоралардан ўтказилиб, у алоҳида олинган хизматчи хусусида муҳим қарор қабул қилиш (унвонга тавсия этиш, бошқа лавозимга тайинлаш ва бошқалар) лозим бўлганда ўтказилади.

Кейинги пайтларда мамлакатимизда давлат хизмати тизимини такомиллаштириш, хизматчиларнинг фаолиятини яхшилашга мунтазам эътибор қаратилмоқда.

Республикаимиз Президенти И.А.Каримов биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги(1995 йил, феврал) нутқида мамлакатда ўтказилаётган «иқтисодий, айниқса, сиёсий ислохотлар муваффақияти, аввало, бошқарув соҳасидаги кадрларни тайёрлаш даражасига, уларнинг бугунги ўзгаришларни амалга ошириш истаги ва лаёқатига боғлиқ», деган эди.¹

Шунинг учун ҳам барча бўғиндаги давлат идоралари фаолиятининг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қиладиган қонунлар тизимини барпо этиш лозимлигини ҳам уқтирган эдилар.

Давлатимиз раҳбари ўзининг «Озод ва обод Ватан, фаровон ва эркин ҳаёт- пировард мақсадимиз» деб аталган Олий Мажлис сессиясидаги маърузасида (2000 йил январь)

¹ И.А.Каримов Ватан сажлагоҳ каби муқаддасдир. Т., 1996. 13-бет

бошқарув аппаратини кадрлар билан таъминлашни яхшилаш бошқаришни такомиллаштиришнинг муҳим йўналиши сифатида асосий вазифалардан бири эканлигини яна бир марта таъкидлади. «...биз, -деди Юртбошимиз, - кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш ва янгилаш тизимини такомиллаштиришимиз зарур».

Бундай муайян лавозимга муносиб номзодлар ўртасидан энг муносибини танлаш йўлидан боришимиз керак. Бунинг учун, аввало, истеъдодли, изланувчан, замонавий билимга эга, Ватан, она заминимизга садоқатли ёшларга сўзда эмас, амалда кенг йўл очиб беришимиз шарт.

Бу масала барча замонларда ҳам қеч қачон осонликча ҳал бўлган эмас. Одатда, бундай пайтларда субъективизм, манфаатпарастлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, ҳариндош-уруғчилик алоқалари ва бошқа кўп-кўп иллатлар намоён бўлади.

Афсуски, бу муаммони ҳал этишнинг тайёр йўл-йўриқларини топиш қийин. Шунинг учун кадрлар танлашнинг объектив тарзда ишлайдиган тизимини шакллантириш йўлида кенг жамоатчилик билан биргаликда ҳам кўп ишлашимиз керак.

Бу борада етакчи илмий марказлар, ўқув даргоҳлари, турли муассаса ва идораларда мамлакатимиз тараққиёти билан боғлиқ муҳим ва долзарб, ҳал қилувчи муаммолар таҳлилга бағишланган амалий семинарлар ўтказишнинг аҳамияти катта, деб ўйлайман.

Айни вақтда бундай семинарлар мунтазам фаолият кўрсатиши учун уларга имкон қадар кўпроқ истеъдод эгаларини жалб этиш лозим.

Бошқарув аппарати ходимларининг сифатини яхшилаш Президентимиз ташаббуси билан ишлаб чиқилган ва Олий Мажлис томонидан тасдиқланган ҳозирги пайтда мамлакатимизда изчиллик билан амалга оширилаётган «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ҳамда «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастурида» белгиланган вазифаларни бажариш билан бевосита боғлиқ.

Жумладан, кадрлар тайёрлаш миллий дастурида фақат таълим муассасаларидагина эмас, балки давлат аппаратида ҳам кадрлар сифатини яхшилаш, уларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлашнинг муҳим тадбирлари назарда тутилган.

Хужжатда белгиланишича кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур деб ҳисоблайман:

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизими фаолиятида янги таркиб, мазмун ҳамда бу тизимни бошқаришни шакллантириш;

Юқори малакали ўқитувчи мутахассис кадрлар тайёрлаш ва соҳани улар билан тўлдириб боришни таъминлаш;

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимининг бу соҳада рақобатга асосланган муҳитни шакллантиришни ва самарали фаолият олиб боришни таъминловчи норматив базасини яратиш;

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш муассасаларини давлат аттестацияси ва аккредитациясидан ўтказиш тизимини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

Иқтисодиётнинг давлат ва нодавлат секторлари, мулкчиликнинг турли шаклидаги ташкилот ва мутахассисларнинг талаб ва эҳтиёжларига мувофиқ кадрлар ва мутахассисларни илдам қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни таъминловчи давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ташкил этиш ва ривожлантиришга кўмаклашиш;

Профessional тренингнинг илғор технология ва ускуналарини, шунингдек, мураккаб фан ютуқларини талаб қилувчи технология жараёнлари имитаторлари ишлаб чиқиш, яратиш ва амалий ўзлаштириб олиш.¹

Давлат хизматчиларининг фаолиятини яхшилашда уларни рағбатлантириш ва масъулият тизимини белгилаш ва амалга ошириш ҳам катта аҳамиятга эга.

¹ Баркамол ривод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори, Т., 1999, 50-бет.

Рағбатлантириш мансаб вазифаларини муваффақиятли бажарганлиги ёки бошқа ижтимоий фойдали ишларни амалга оширганлиги учун қўлланилади. Ҳар қандай ҳолда ҳам у асосланган, ўз вақтида, турли шаклларда, ошкора бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида хизматчиларни рағбатлантиришнинг турлари (моддий, маънавий, давлат мукофотлари ва бошқалар), улар билан тақдирлаш асослари ва тартиби белгилаб қўйилган.

Давлат хизматчилари бошқа фуқаролар сингари қонунлар талабларини бажармаганда, хизмат вазифаларига лоқайдлик билан қараганда, давлат ва жамоат бирлашмаларига моддий зарар етказганда, фуқаролар ҳуқуқларини бузганда юридик жавобгарликка (интизомий, маъмурий, моддий, жиноий) тортилиши мумкин. Бу масала ушбу ўқув қўлланманинг кейинги бобларида кенгроқ ёритилади.

Мавзунини ўзлаштирганлик даражасини текшириш учун саволлар

- 1) давлат хизматининг давлат фаолиятининг бир томони сифатидаги хусусияти нимада намоён бўлади?
- 2) сиз давлат хизматининг қайси турларини биласиз?
- 3) давлат хизматчисининг қандай асосий белгилари бор?
- 4) давлат хизматчиси қандай турларга бўлинади?
- 5) давлат хизматчисининг маъмурий-ҳуқуқий мақоми қандай тавсифланади?
- 6) давлат хизматининг бир жиҳати сифатида хизматни ўташ нимани англатади ва у қандай босқичлардан иборат бўлади?

Адабиётлар

5; 7 (151-187 бетлар); 9; 10; 13; 14; 18; 21; 40; 53; 164 (УШ боб); 165 (8-боб).

VI боб. Маъмурий ҳуқуқ субъекти сифатида нодавлат нотижорат ташкилотлар ва фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органлари

1. Нодавлат нотижорат ташкилотлар тушунчаси ва турлари.

2. Нодавлат нотижорат ташкилотлар маъмурий-ҳуқуқий мақомининг асослари.

3. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг тури сифатида фуқаролар жамоат бирлашмаларининг давлатни бошқаришда иштирок этиши.

4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва уларнинг бошқариш соҳасидаги роли

1. Нодавлат нотижорат ташкилотлар тушунчаси ва турлари

Демократик фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатни шакллантириш, бошқарувни изчил эркинлаштириш шароитида ижтимоий ҳаётимизда турли нодавлат тузилмаларнинг роли мунтазам ошиб бормоқда. Республикамиз Президенти И.А. Каримов ўзининг иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессияси (2002 йил август)даги нутқида бу жараённи мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик ўзгаришларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг муҳим йўналиши, «Кучли давлатдан кучли жамият сари» деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этиш деб баҳолади.

Маълумки, бу жараён кўпгина ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини қайта кўриб чиқиш, бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўтказиш боришни тақозо этади.

Бундай шароитда давлатнинг роли, аввало, иқтисодиётни ривожлантириш борасидаги устувор йўналишларни аниқ-

лашга, қабул қилинган қонунлар ва ҳуқуқий нормаларнинг барча томонидан сўзсиз бажарилишини таъминлашга, ташаббус ва тадбиркорликни рағбатлантиришга, хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида рақобат муҳитини қарор топтириш учун зарур ва ҳаммага баробар бўлган шарт-шароитлар яратишга қаратилган бўлади.

Президентимиз таъкидладикки, ҳаётимизда аҳамияти тобора кучайиб бораётган фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари- маҳалла институти, турли жамоат бирлашмалари ҳамда ташкилотларини ривожлантириш ва мустақамлаш масаласида фуқаролик институтлари ва ўзини-ўзи бошқариш органларини ривожлантириш учун энг мақбул ташкилий-ҳуқуқий механизмларни, яъни тегишли қонунчилик асосини шакллантириш, ташкилий-техникавий, моддий шарт-шароитларни, давлат ва жамоат бирлашмалари ҳамкорлигининг самарали усул-услугларини вужудга келтириш ўта муҳим аҳамият касб этади.

Шу нуқтаи назардан фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқий мақоми асослари Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгилаб қўйилганлиги, бу тузилмалар тўғрисида махсус қонунлар қабул қилинганлигини қайд қилиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1999 йил 14 апрелда «Нодавлат нотижорат ташкилотлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунини қабул қилди.¹

Қонунда белгиланишича, нодавлат нотижорат ташкилоти- бу жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад(фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни(фойдани) ўз қатнашчилари(аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини-ўзи бошқариш ташкилотидир.

Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бош-

¹ Ўзбекистон Республикасининг янги Қонунлари, № 21. Т., Адолат, 2000.

қа демократик қадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий мақсадларда тузилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари тизимига Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги, «Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги қонунлар, сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, ижтимоий жамғармалар ҳамда бошқа айрим нодавлат нотижорат ташкилотларини тузишнинг, улар фаолиятининг, қайта ташкил этилиши ва тугатилиши хусусиятларини махсус тартибга соладиган қонун ҳужжатлари киради.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари жамоат бирлашмаси, ижтимоий фонд, муассаса шаклида, шунингдек қонунларда назарда тутилган бошқа шаклда ташкил этилиши мумкин. Улар ўз фаолиятларини мувофиқлаштириш, умумий манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида уюшма (иттифоқ)лар шаклида бирлашмалар тузиши мумкин.

2. Нодавлат нотижорат ташкилотлар маъмурий-ҳуқуқий мақомининг асослари.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонунда бу ташкилотлар асосий шакллари (жамоат бирлашмалари, ижтимоий фондлар, муассасалар, халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлари)нинг тушунчаси баён қилинган.

Жамоат бирлашмаси - бу маънавий ёки бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш учун ўз манфаатларининг муштараклиги асосида қонунда белгиланган тартибда бирлашган фуқароларнинг ихтиёрий бирлашмасидир.

Ижтимоий фонд деганда жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрий мулкый бадаллар асосида таъсис этилган, хайрия, ижтимоий, маданий, маърифий ёки бошқа ижтимоий фойдали мақсадларни кузлайдиган, аъзо-

лиги бўлмаган ташкилот тушунилади.

Ижтимоий, маданий ва бошқа нотижорат тусдаги вази-фаларни амалга ошириш учун жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан тузилган нодавлат нотижорат ташки-логи муассаса деб эътироф этилади.

Ўз уставига ва Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳуж-жатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳамда битта ёки ундан кўпроқ чет эл давлати ҳудудида фа-олият олиб бориши мумкин бўлган халқаро ташкилот хал-қаро нодавлат нотижорат ташкилоти деб ҳисобланади.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг маъмурий ҳуқуқ субъектчилиги уларнинг давлат бошқаруви бошқа субъект-лари билан ўзаро муносабатларида рўёбга чиқадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларининг мажмуини қамраб олади. Давлат бу ташкилотларнинг маъмурий ҳуқуқ субъектчилигини белги-лаш орқали уларнинг маъмурий ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатида ҳуқуқий муносабатларнинг турларини ҳам аниқлайди.

Нодавлат нотижорат ташкилотлар билан энг муҳим ма-салалар улар тўғрисидаги қонунда мустақамланган. Бу ҳуж-жатда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ташкил қилиш ҳуқуқи ва унинг кафолатлари, бу ташкилотларнинг мақоми, тузилмаси, фаолияти, қайта ташкил қилиш, туга-тиш тартиби ва бошқалар.

Нодавлат нотижорат ташкилотлар уларнинг муассисла-ри(аъзолари) қарори асосида тузилади ва давлат рўйхати-дан ўтказилган пайдан эътиборан тузилган ҳисобланади.

Нодавлат нотижорат ташкилоти юридик шахс ҳисобла-нади, агар унинг таъсис ҳужжатларида бошқача қоида бел-гиланган бўлмаса, фаолият муддати чекланмаган ҳолда таш-кил этилади.

Давлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятига бево-сита раҳбарлик қилмайди ва уларнинг фаолиятига аралаш-майди. Шу билан бирга қонунлар билан нодавлат нотижо-рат ташкилотлар ва давлат ўртасидаги муносабатларнинг асослари белгилаб қўйилган. Ташкилотларнинг фаолияти

давлат қонунлари билан тартибга солинади.

Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг алоҳида ижтимоий фойдали дастурларига давлат кўмак кўрсатиши мумкин.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз аъзолари ва қатнашчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ифодалайди ва ҳимоя қилади; ижтимоий ҳаётнинг турли масалаларига доир ташаббуслар билан чиқади, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига таклифлар киритади; давлат органларининг қарорларини ишлаб чиқишда иштирок этади ва қонунларда назарда тутилган бошқа ҳуқуқлардан фойдаланади.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари байроқ, эмблема, вимпел ва бошқа рамзий белгиларга, яъни индивидуаллаштириш воситаларига эга бўлиши мумкин, белгилар давлат рўйхатидан ўтказилиши керак, улар давлатнинг рамзий белгиларига ўхшамаслиги лозим.

Нодавлат нотижорат ташкилоти қонун билан тақиқланмаган ҳамда ўзининг таъсис ҳужжатларида назарда тутилган фаолиятнинг ҳар қандай турини амалга ошириши мумкин. Бу ташкилот томонидан айрим фаолият турлари фақат лицензиялар асосида амалга оширилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонун ҳужжатларини бузган тақдирда нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолияти суд томонидан тўхтатиб қўйилиши мумкин. Ташкилотни тугатиш унинг юқори органи қарорига биноан ёки суд тартибида амалга оширилади.

3. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг тури сифатида фуқаролар жамоат бирлашмаларининг давлатни бошқаришда иштирок этиши

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашма-

ларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 34-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган.

1991 йил 15 февралда «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»¹ қонун қабул қилинган эди. Республикамиз Президенти И.А.Каримов Олий Мажлиснинг тўққизинчи сессиясидаги нутқида (2002 йил) бу қонунга ўзгартишлар киритиш зарурлигини таъкидлади. Жамоат бирлашмалари нодавлат нотижорат ташкилотларнинг бир тури ҳисобланади.

Конституция ва Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига мувофиқ ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ривожланиш, фан, маданий, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилмалар жамоат бирлашмалари бўлиб ҳисобланади.

Барча жамоат бирлашмалари умумий белгиларга эга:

а) жисмоний ва юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил қилинадилар;

б) ўз табиатига кўра давлат ҳокимият ваколатларига эга эмас ва ҳуқуқ ижодкорлиги субъекти бўлиб ҳисобланмайди. Уларнинг юридик характердаги ваколатлари фақат норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида мавжуд бўлиши мумкин.

в) ўз номидан ҳаракат қилади;

г) ўз фаолиятининг мақсади сифатида фойда олишни кўзлайдиган тижорат ташкилотлари бўлаолмайди.

Жамоат бирлашмалари ҳар хил асосларга кўра турларга бўлиниши мумкин.

Ташкилий-ҳуқуқий шаклларига кўра: жамоат ташкилотлари; ижтимоий ҳаракатлар; ижтимоий жамғармалар; ижтимоий муассасалар; иттифоқлар (уюшмалар) ва шу кабилар.

Ташкил этилиш принципига кўра; аъзоликка асослан-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси 1991, 4-сон, 76-модда; 1993, 9-сон, 363-модда.

ган ва аъзолиги бўлмаган жамоат бирлашмалари.

Жамоат бирлашмаларининг маъмурий ҳуқуқ субъектлиги уларнинг ижроия ҳокимият субъектлари ва фуқаролар билан ўзаро муносабатларида амалга ошадиган ҳуқуқлари ва мажбуриятлари мажмуини ўз ичига олади. Давлат жамоат бирлашмаларининг маъмурий ҳуқуқ субъектлигини белгилаш орқали улар субъектлар сифатида иштирок этиши мумкин бўлган маъмурий ҳуқуқий муносабатларнинг турларини ҳам белгилайди.

Жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқий мақомини белгилашда конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, Республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек, ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда бирлашмалар тузилишининг тақиқланиб қўйилганлиги муҳим аҳамиятга эга.

Махфий жамиятлар ва уюшмалар тузишга ҳам йўл қўйилмайди.

Давлат жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқлари, қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради.

Давлат ва жамоат бирлашмалари ўртасида ўзаро аралашмаслик принципи ҳаракат қилади: давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашшига, шунингдек, жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашшига йўл қўйилмайди.

Қонунлар билан давлат ва жамоат бирлашмалари ўртасидаги ўзаро муносабатлар бўйича ваколатлар доираси белгилаб қўйилган.

Давлат жамоат бирлашмаларининг уставларида нималар

акс эттирилишини: кимлар уларга аъзо ва иштирокчи бўлишлари мумкинлиги, жамоат бирлашмалари мулкнинг объектлари, бюджет билан муносабатлари, улар маблағларининг манбалари ва шу кабиларни белгилайди.

Жамоат бирлашмалари давлат ҳокимияти ва фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг қарорлар ишлаб чиқаришида иштирок этиш ҳуқуқларига эга; йиғилишлар, митинглар, намойишлар ўтказиш, ўзларининг, ўз аъзолари ва қатнашчиларининг, шунингдек, бошқа фуқароларнинг ҳуқуқларини давлат ҳокимият органларида ҳимоя қилиш; давлат ҳокимият органларига таклифлар киритиши мумкин.

Жамоат бирлашмалари мустақил равишда ҳуқуқ ижодкорлиги билан шугулланишлари мумкин эмас, аммо қонун билан белгиланган ҳолларда ва шаклларда бу жараёнда қатнашишлари мумкин. Давлат жамоат бирлашмалари мақомининг умумий асосларини ўрнатишдан ташқари уларга бошқа йўллар билан ҳам таъсир кўрсатиши мумкин.

Адлия идоралари жамоат бирлашмаларини давлат рўйхатидан ўтказадилар ва улар фаолиятини устав мақсадларига мос келишлиги устидан назорат олиб борадилар.

Молия ва солиқ идоралари жамоат бирлашмалари даромадлари манбаларини, улар томонидан олинган маблағлар миқдорини ва тўланган солиқларни назорат қиладилар.

Жамоат бирлашмалари томонидан мавжуд қоидалар ва стандартларни бажарилиши устидан атроф муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунларга, ёнфинга қарши, санитария-эпидемиологик қоидаларга риоя қилишни назорат қилувчи органлар ва бошқа давлат назорати идоралари назорат олиб борадилар.

Жамоат бирлашмаларининг энг муҳим мажбуриятларидан бўлиб Ўзбекистон Республикаси қонунларига риоя қилишлик ҳисобланади. Конституция ва қонунларни бузган тақдирда уларнинг фаолияти суд қарори билан тўхтатилиб қўйилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудда ташкил қилинган

хорижий давлатлар жамоат бирлашмалари бўлинмаларининг фаолияти Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва халқаро шартномалар қоидалари билан тартибга солинади.

4. Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва уларнинг бошқариш соҳасидаги роли

Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ўзининг ўн тўртинчи сессиясида (1999 йил 14 апрел) «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида» (янги таҳрир) қонун қабул қилди.

Қонунда кейинги йилларда мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида юз берган ўзгаришлар ва энг аввало жамиятни демократлаштириш жараёни ўз ифодасини топган, шу йиллар давомида фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари қўлга киритган тажрибалар, улар дуч келган муаммоларни ҳал қилиш йўллари белгиланган.

Энг аввало, қонунда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш тушунчаси ва бу борадаги органлар тизими баён қилинганлиги диққатга сазовордир. Гап шундаки, бу масалалар кўп йиллар давомида махсус адабиётларда ҳар хил тушунтирилиб келинар, баъзида ўзини ўзи бошқариш билан маҳаллий давлат ҳокимиятини амалга ошириш тушунчалари кўшиб юборилар эди. Қонунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш маҳаллий давлат ҳокимият органлари тизимига кирмаслиги қайд қилинган. Ўзини ўзи бошқариш фаолияти фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган, уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиши борасида мустақил фаолият сифатида қайд қилинган.

Илгари амалда бўлган қонунда фақат шаҳарча, қишлоқ ва овулларда, ҳамда улар таркибидаги маҳаллаларда фуқароларнинг йиғини ўзини ўзи бошқариш органлари ҳисобланган бўлса, янги қонунда фуқаролар йиғини билан бирга

йиғин кенгаши, йиғин фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар, тафтиш ва маъмурий комиссиялардан иборат бутун бир тизим тўғрисида сўз боради ҳамда бу органлар ўз фаолиятида демократизм, ошкоралик, ижтимоий адолат, инсонпарварлик, маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ечишда мустақиллик, ўзаро ёрдам тамойилларига таяниб фаолият олиб боришлиги белгиланган.

Албатта, қонуннинг энг диққатга лўйиқ томони - унда назарда тутилган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ваколатлари доирасидир. Унда 1993 йилда қабул қилинган қонундагига нисбатан кенг доирадаги ҳуқуқлар баён қилинган. Республикамиз Президенти И.А.Каримов давлатимиз Асосий қонунининг қабул қилинганига 6 йил тўлиши муносабати билан бўлган тантанали маросимда сўзлаган «Қонун ва адолат устуворлигининг ҳаётбахш манбаи» номли нутқида куйиниб, мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида учраб турадиган қонун талабларини бузилиш ҳолатларини қонунларни бажарилиши устидан жамоатчилик назоратини ўрнатмасдан туриб тугатиб бўлмайди, деб таъкидлаган эди.

Шу нуқтаи назардан ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги қонуннинг фуқаролар йиғини ваколатига бағишланган қоидаларида баён қилинган қонун ва бошқа қонун ҳужжатларининг, шунингдек, ўз қарорларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади, деган қоидаси эътиборга моликдир.

Қонун фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг тегишли ҳудудни комплекс ривожлангиришни таъминлаш, халқ депутатлари туман, шаҳар Кенгаши депутатлигига номзод кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилиш, Олий Мажлис ва халқ депутатлари вилоят Кенгашлари депутатлигига номзодлар бўйича таклифлар киритиш, ҳокимликлар раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиш, ўзларининг кичик корхоналарини ташкил қилиш, ер участкаларини бериш масалаларининг ҳал этишда ўз вакили

орқали иштирок этиш ва шу каби бошқа ваколатлари батафсил кўрсатиб қўйилган.

Қонунда маҳаллалар ваколатларининг акс эттирилиши алоҳида хусусиятга эга. Бунда шаҳардаги маҳаллалар фуқаролар йиғинларининг ва шаҳарча, қишлоқ, овулдаги маҳалла фуқароларининг йиғинлари ваколатлари алоҳида ажратиб баён қилинган. Шаҳардаги маҳалла фуқаролар йиғинининг ваколатлари шаҳарча, қишлоқ ва овул фуқаролар йиғини ваколатлари билан тенглаштирилган. Қонунда ўзини ўзи бошқариш органлари тизимида янги бўғин бўлган фуқаролар йиғини кенгаши ваколатлари батафсил белги-ланган. Фуқаролар йиғини кенгаши фуқаролар йиғинининг қарорларини бажариш ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг фуқаролар йиғинлари оралиғидаги жорий фаолиятини амалга ошириш учун фуқаролар йиғинининг раиси (оқсоқоли), унинг маслаҳатчилари, фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар раислари, фуқаролар йиғинининг масъул котибидан иборат тузилади.

Фуқаролар йиғинининг кенгаши бошқа кўпгина масалалар билан бир қаторда хотин-қизларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, оилада маънавий-ахлоқий муҳитни шакллантириш, ёш авлодни тарбиялаш ишидаги мавқеини оширишга қаратилган чора-тадбирларни кўриш, кам таъминланган оилаларга тайинланган моддий ёрдамни, муҳтож оилаларга нафақалар тўлашни амалга ошириш, икки ёшга тўлмаган болалари бор ишламайдиган оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлашни амалга оширади.

Фуқаролар йиғини кенгашининг зиммасига тегишли ҳудудда ободонлаштириш ишларини ташкил қилиш, санитария ва экология ҳолати устидан назорат олиб бориш, савдо ва маиший хизмат кўрсатиш корхоналари ишини назорат қилиш, аҳолидан солиқ ва бошқа тўловларни тушишига, уй-жойдан фойдаланиш харажатлари ва коммунал хизматлар учун тўловларни ўз вақтида ундирилишига кўмаклашиш каби мажбуриятлар ҳам юклатилган. Айни вақтда бу вако-

латларни яхши амалга оширилишидан уларнинг манфаатдорлиги белгиланган. Жумладан, фуқаролар уй-жойдан фойдаланиш харажатларини ва коммунал хизматлар учун тўловларни тўлиқ амалга оширганликларига қараб фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳар ойда маблағ ажратиш даражаси ҳар йили белгилаб қўйилишлиги қайд қилинган.

Мавзунинг ўзлаштирилганлик даражасини текшириш учун саволлар

1. Нодавлат нотижорат ташкилотлар деганда нима тушунилади ва унинг қандай турлари бор?

2. Нодавлат нотижорат ташкилотнинг асосий ҳуқуқлари ва мажбуриятлари нималардан иборат?

3. Жамоат бирлашмалари давлат бошқарувида қандай ваколатларга эга?

4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши деганда нима тушунилади?

5. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тизимида маҳалланинг қандай ўрни бор?

Адабиётлар.

5; 6; 7; 9; 10; 13; 14; 34; 35; 53; 93; 95;

VII боб. Ижроия ҳокимиятни амалга оширувчи органлар фаолиятининг шакллари ва усуллари (методлари)

1. Ижроия ҳокимиятни амалга оширувчи органлар фаолиятининг шакллари тушунчаси ва турлари.
2. Маъмурий жараён (процесс).
3. Маъмурий усуллар (методлар)нинг тушунчаси ва турлари.

1. Ижроия ҳокимиятни амалга оширувчи органлар фаолиятининг шакллари тушунчаси ва турлари

Бизни ўраб турган дунёнинг барча ҳодисалари бир-бири билан ўзаро боғлиқ, бир-бирига фаол таъсир кўрсатувчи шакл ва мазмунга эга. Мазмун - шу ҳодиса (тушунча) ни қосил қиладиган элементлар, жараёнлар, алоқалар, муносабатлар йиғиндиси бўлса, шакл-мазмуннинг мавжуд бўлиш тарзи, унинг намоён бўлиши, тузилмасидир. Давлат, ҳуқуқ, ижроия ҳокимият каби мураккаб ҳодисалар шаклининг ўзи кўп қиррали бўлиб унинг ўз тузилмаси бор.

Бошқариш (ижроия ҳокимият) шакли муаммосини тўғри тушуниш унинг мазмунига чуқурроқ кириб боришни таъминлайди. Унинг амалий қиммати янада кўпроқ, зеро бошқарувнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан фаолиятнинг барча шаклларида тўғри фойдаланишга боғлиқ. Бошқаришнинг турли шаклларида моҳирлик билан фойдаланиш маъмурий ҳокимиятни яхшироқ ташкил қилиш, унинг ташқи муҳит билан алоқаларини такомиллаштиришга ёрдам беради.

Ижроия ҳокимият фаолиятининг мазмунини у томонидан бажариладиган бошқарув функциялари ташкил этади. Унинг шакллари эса кўп қиррали, турли кўринишларга эга. Маъмурий ҳокимиятнинг ташкилий шакли бўлиб аппарат ҳисобланади, аппарат (маъмурият) юридик жиҳатдан маъмурий ҳуқуқ билан расмийлаштирилади.

Маъмурий-ҳуқуқий фанда бошқарув шакли деганда бош-

қарув органлари фаолиятининг ташқи намоён бўлиш турлари, давлат бошқариш органлари (ижро қилиш ҳокимияти) томонидан содир қилинадиган аниқ ҳаракатларнинг амалий ифодаси тушунилади.

Одатда ижроия ҳокимиятни амалга оширишнинг ҳуқуқий ва ноҳуқуқий шакллари ажратишади. Бевосита муайян ҳуқуқий оқибат келтириб чиқарувчи ва анча тўлиқ равишда юридик расмийлаштирилдиган фаолият ҳуқуқий шаклдаги бошқариш фаолияти саналади. Бунга: 1) ҳуқуқий ҳужжатлар (қарорлар) қабул қилиш; 2) шартномалар тузиш; 3) юридик аҳамиятга эга бошқа ҳаракатлар қилиш мисол бўлади.

Ижро қилувчи ҳокимият субъектлари ўз олдида турган вазифаларни бажариш учун кўп сонли ҳуқуқий ҳужжатлар чиқаради. Улар ёрдамида янги ҳуқуқий нормалар ўрнатилади, амалдагилари ўзгартирилади ёки бекор қилинади (ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти), янги ҳуқуқий муносабатлар шакллантирилади, ўзгартирилади, олдин амалда бўлганлар тўхтатилади (ҳуқуқ қўллаш фаолияти).

Йил сайин ижроия ҳокимият субъектларининг шартномавий фаолияти кенгайиб бормоқда. Мабодо илгарилари улар асосан меҳнат муносабатларида тараф сифатида қатнашиб келган бўлсалар, эндиликда кўплаб маъмурий шартномалар тузмоқдалар (бошқарувнинг турли субъектлари ўртасида шартномалар, милицияда, қуролли кучларда хизмат тўғрисида ва б).

Ижроия ҳокимият фаолиятининг ноҳуқуқий шакллари бўлиб ташкилий ва моддий-техникавий таъминлаш бўйича ҳаракатлар ҳисобланади. Бу ҳаракатлар амалдаги қонунчилик доирасида содир қилинса-да, кўп ҳолда улар ҳуқуқ билан фақат умумий тарзда тартибга солинади. Уларнинг энг муҳим хусусияти бўлиб бевосита юридик оқибатларни келтириб чиқармаслиги ҳисобланади.

Ҳаётда йиғилишлар, муҳокамалар, текширишлар, илғор тажрибани ёйиш, режалар, дастурлар, услубий тавсияномалар ишлаб чиқиш, бухгалтерия ва статистик ҳисобни

амалга ошириш, намойишлар, матбуот конференциялари, меҳнат жамоалари, жамоат бирлашмалари вакиллари билан учрашувлар ташкил қилиш каби ташкилий ҳаракатлар кўп учрайди.

Ижроия ҳокимиятни амалга оширишнинг асосий шакли - давлат бошқарувининг ҳуқуқий (маъмурий-ҳуқуқий) шаклини турларга бўлиш анчагина диққатга сазовор. У ижроия органлар (мансабдор шахслар) ҳаракатининг бутун бир тизимдан иборат бўлиб, турли асосларга кўра бир биридан фарқ қилади:

а) юридик ифодаланиш даражасига кўра: асосий (ҳуқуқий ҳужжатлар чиқариш) ва унга асосланган ҳаракатлар, яъни муайян юридик оқибат келтириб чиқарувчи ёки муайян юридик йўналишга эга бўлган (рўйхатга олиш, рухсат бериш, назорат қилиш, огоҳлантириш, тўсиб қўймоқ, таъминламоқ ҳаракатлари, лицензия бериш ва ҳ.к.);

б) эришилган натижаларга кўра: ижобий (позитив) тартибга солиш (ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини тасдиқлаш ва ҳ.к.) ёки давлат бошқариш соҳасидаги салбий воқеаларга муносабат билдириш;

в) йўналиши бўйича: давлат бошқаруви соҳасидаги ижтимоий муносабатларга таъсир қилувчи (ташқи йўналиш) ёки қўйи турувчи бошқариш аппарати фаолиятига таъсир кўрсатувчи (ички йўналиш);

г) ҳажми бўйича: умумий мажбурий ёки аниқ объектга мулжалланган;

д) миқёси жиҳатидан: ижроия ҳокимиятнинг (давлат бошқарувининг) бутун тизими ёки шу орган ички ишчи аппаратининг ишини тартибга солиш;

е) компетенциясига кирувчи масалаларни ҳал қилиш характери ва усулларига кўра: муайян тартиб (процедура) асосида (бошқарув ҳужжатлар тайёрлаш ва қабул қилиш) ва процессуал (м: маъмурий иш юритиш доирасида);

ж) субъект бўйича ифодаланишига кўра: бир томонлама ифодаланган ёки икки ва кўп томонлама (маъмурий-ҳуқуқий шартномалар);

з) ташаббускорлиги жиҳатидан: ижроия ҳокимият субъектлари томонидан уларга белгиланган компетенцияда назарда тутилган талаблар асосида ўз ташаббуслари билан ёки бошқариш муносабатлари бошқа қатнашчиларининг ташаббусига билдирилган муносабат тарзида ифодаланган (м: фуқароларнинг шикоятлари бўйича);

и) қўлланиш шартларига кўра: нормал ижтимоий ҳаёт ёки фавқулодда ёхуд ҳарбий ҳолат режими;

к) давлат ҳокимиятининг бошқа субъектларига нисбатан муносабатига кўра: қонунчилик (вакиллик) ёки суд органлари билан муносабатларда фойдаланиладиган;

л) бошқариш таъсири объектининг хусусиятига кўра: мулкчилик шаклларига боғлиқ ҳолда (давлат, кооператив, ҳиссадорлик, тижорат, жамоа, хусусий, якка объектлар);

м) юридик мазмунига кўра: рухсат берувчи, тақиқловчи ёки мажбурулчи.

Ижро қилувчи ҳокимият шакларини процессуал ва нопроцессуал турларга бўлиш мумкин.

Маълумки, одил судловлик ҳаммавақт процессуал шаклда амалга оширилади. Ижроия ҳокимият, бошқариш эса процессуал шаклга эга бўлиши, бўлмаслиги ҳам мумкин.

Юридик процесс (жараён) деганда ваколатли субъектларнинг аниқ юридик ишларни ҳал қилишга қаратилган ва етарли даражада процессуал нормалар билан тартибга солинган ҳокимият характериға эга бўлган фаолият тушунилади. Қуйидагилар юридик процесснинг асосий белгилари бўлиб ҳисобланади:

1) бу жараён (процесс) да мажбурий (ҳокимият) характерға эга ваколатлар амалга оширилади. Айнан мажбурийлик процессни турли процедуралар (шартномалар тузиш, матбуот конференциялари уюштириш, рўйхатға олиш ва х.к.) дан фарқлантиради;

2) процессуал фаолиятнинг натижаси бўлиб юридик ишни ҳал қилиш ҳисобланади (нормативактни қабул қилиш, фуқароликка қабул қилиш, жазо чорасини қўллаш ва шу кабилар);

3) бу фаолият процесс иштирокчиларини, уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини, ишнинг тааллуқлилигини, ҳаракатлар тартиби ва тугатиш муддатларини, ҳужжатларни расмийлаштириш қоидаларини, қарорларни қабул қилиш, улар устидан шикоят қилиш, ижро қилиш тартибини у ёки бу даражада белгилайдиган процессуал нормалар доирасида амалга оширилади.

Процессуал шакл - бу, демак, ҳокимият ваколатларини амалга ошириш, юридик ишларни ҳал қилишни мақсадга мувофиқ усулларини мустаҳкамлайдиган тизимдир.

Ижроия ҳокимиятнинг ўзи бевосита маъмурий-процессуал фаолиятни амалга оширади, у қонунчилик, сайлов, бюджет жараёнларида муҳим роль уйнайди, одатда жиноят ишларини бошлайди ва ҳукмларини ижро қилади, анчагина ҳолатларда фуқаролик ишларида ва бошқа ҳуқуқни қўллаш жараёнларида иштирок этади.

Ижро этиш - фармойиш бериш фаолиятини - яна бир шаклга боғлиқ мезонга кўра турларга бўлиш мумкин. Бу мезон - ошкоралик, очиклик даражаси. Ижроия ҳокимият асосан ошкора фаолият кўрсатади, у тўғрисидаги ахборотлардан барча хабардор бўлаолади. Бироқ, бу фаолиятнинг ошкора қилинмайдиган шакллари ҳам мавжуд, улар тўғрисидаги ахборотлар сир сақланади. Масалан, тезкор-қидирув, разведка, қисман ташқи иқтисодий фаолият кабилар шулар жумласига киради.

2. Маъмурий жараён (процесс)

Жараён (процесс) - муайян натижага эришиш учун навбатма-навбат қилинадиган ҳаракатлар йиғиндиси, муайян фаолиятни амалга ошириш тартиби. Ана шу маънода, масалан, қонунчилик, бюджет, ер тузиш жараёни тўғрисида сўз юритилади.

Ижроия ҳокимият турли ҳаракатларда амалга оширилгани сабабли бу фаолиятни процессуал шаклга эга бўлиши тўғрисида сўз юритиш мумкин.

Юридик нуқтаи назардан процесс ўз вазифасига кўра моддий ҳуқуқ нормаларини амалга оширишга хизмат қилади. Шу методологик нуқтаи назардан келиб чиқиб моддий маъмурий-ҳуқуқий нормаларни амалга ошириш бўйича фаолиятни маъмурий жараён деб аташ мумкин.

Маъмурий жараён жиноят, фуқаролик, қонунчилик, бюджет жараёни кабилар билан бир қаторда туради. У, бир томондан юридик жараённинг бир тури сифатида унга хос барча белгиларга эга, иккинчи томондан эса, бошқарув (ижроия) фаолиятининг тури бўлиб, қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради:

1) бу жараён ижроия ҳокимиятнинг мажбурий характерга эга фаолиятининг бир кўриниши. Айнан шу шаклда ижроия ҳокимият вазифалари ва функцияларининг юридик мажбурий амалга оширилиши юз беради;

2) у муайян бошқариш вазифаларини бажариш, юридик характердаги натижаларга эришишга йўналтирилган бўлади;

3) у маъмурий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган бўлади. Маъмурий ҳуқуқнинг ҳуқуқ тармоғи сифатидаги хусусияти унда моддий ва процессуал нормаларнинг биргаликда мавжудлигида намоён бўлади.

Процессуал нормалар ёрдамида бошқариш тартибини белгилашда, ижроия ҳокимиятни амалга оширишда аниқлик, изчилликка эришилади, бир хиллик таъминланади, демократлаштириш юз беради. Процессуал тартибга солиш ҳокимиятчилик фаолиятининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Давлат бошқарувида турли ишларни ҳал қилишда ҳокимият ваколатларидан фойдаланишга тўғри келади. Уларнинг ичида мазмунига кўра энг йирик юридик процесс (жараён) маъмурий процесс бўлиб, уни уч қисмга бўлиш мумкин: 1) маъмурий ҳуқуқ ижодкорлик жараёни; 2) тезкор фармойиш бериш жараёни; 3) маъмурий - юрисдикция (маъмурий ишларни кўриш) жараёни.

Ҳозирги пайтда маъмурий жараённи тартибга соладиган

ягона ҳужжат мавжуд эмас. У кўп сонли ҳужжатлар билан тартибга солинади. Улар ичида ҳам тоза процессуал манбалар кам, кўп ҳолларда маъмурий ҳуқуқ манбаларида бир вақтнинг ўзида ҳам моддий, ҳам процессуал нормалар мавжуд бўлади (м: МЖТК, ЎЗРнинг «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида» қонуни, Божхона кодекси ва ҳ. к.).

Ижроия фаолият шаклларида одатда бошқарув ҳуқуқий ҳужжатларнинг тайёрлаш ва чиқариш тартиби, рухсат бериш тизими, ҳисобга олиш функцияларини бажариш, лицензия бериш, ишларни ҳал қилиш (юрисдикция) фаолиятини ажратишади. Булар кўп тарқалган маъмурий жараён кўринишлари бўлиб ҳисобланади. Маъмурий жараён тушунчасини кенг маънодаги (ҳуқуқ ўрнатиш ва ҳуқуқни қўллаш), тор (юрисдикцион), ёки ўз маъносигаги тушунчасининг асосини қуйидаги кўринишларда намоён бўладиган маъмурий-процессуал фаолият ташкил этади:

- 1) маъмурий-процедуравий;
- 2) маъмурий-юрисдикцион.

Бу икки кўриниш ҳам ўхшаш аломатларга эга; улар, қоида тариқасида, суд ҳал қилувидан бошқа тартибда амалга оширилади; ишлар индивидуал (якка) характерга эга бўлади; улар кўпинча битта норматив ҳуқуқий ҳужжат билан тартибга солинади (м: фуқароларнинг мурожаатлари (ариза, тақлиф, шикоят) ичида фақат шикоятларда маъмурий-ҳуқуқий низо мавжуд бўлса-да, уларни барчасини ҳал қилиш учун ягона тартиб белгиланган) ва ҳ. к.

Шу билан бирга улар ўртасида фарқ ҳам бор.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти ўз ҳажмига кўра юрисдикцион фаолиятга нисбатан кенгроқ. Маъмурий - юрисдикцион фаолиятни амалга оширишда бошқарув ижтимоий муносабатлари иштирокчилари хулқ-атворини ҳуқуқий баҳолаш шарт бўлса, маъмурий-процедуравий фаолиятда юридик баҳо бериш асосан тегишли тавсияларни қаноатлантириш учун амалга оширилади. (Рухсатнома, лицензия бериш ва б). Процедура (тартиб) талаб қилмаса юри-

дик баҳо бериш шарт эмас. (бошқарув ҳужжатларини тайёрлашда ва б).

Маъмурий-процедуравий жараёнда ёки индивидуал (якка) иш мавжуд бўлмайди (маъмурий иш юритишда, яъни хизмат ҳужжатлари билан ишлашда), ёки улар низоли характерга эга бўлмайди. Юрисдикцион жараёнда бунинг бўлиши шарт. Маъмурий процедураларда мажбурлаш мақсадларни рўёбга чиқаришнинг процессуал воситаси сифатида қўлланилса, юрисдикцион фаолиятда мажбурлаш маъмурий-ҳуқуқий низони ҳал қилишнинг натижаси бўлади ва айбдор томонга нисбатан маъмурий ёки ўзгача юридик жавобгарлик чорасини қўллашда ифодаланади.

Маъмурий-процедуравий фаолият, қоида тариқасида, мураккаб бўлмайди (жамоат бирлашмасини рўйхатга олиш учун ариза ва таъсис ҳужжатларини тақдим қилиш етарли) ва шу сабабли батафсил тартибга солишни талаб қилмайди. Процессуал фаолиятнинг предмети маъмурий-ҳуқуқий низо бўлган барча ҳолатларда бу талаб қилинади.

3. Маъмурий усуллар (метод)ларнинг тушунчаси ва турлари

Усул (метод) нинг тушунчаси ниманидир амалга ошириш йўлини англатади. Давлат бошқарув фаолиятига нисбатан усул (метод) деганда ижроия ҳокимият вазифалари ва функцияларини ижроия органлар (мансабдор шахслар) нинг фаолиятида уларнинг белгиланган компетенцияси асосида, муайян доираларда ва тегишли шаклларда амалга ошириш йўллари тушунилади. Бошқарув усули (методи) давлат-бошқарув фаолияти функцияларини амалга ошириш, унинг мақсадларга эришиш воситасидир.

Бошқарув усулларига қуйидаги хусусиятлар хос:

1) улар ягона давлат ҳокимиятини амалга оширишнинг махсус тури сифатида давлат бошқарувининг аниқ мақсадли вазифаси билан боғлиқ бўлади;

2) улар ижроия ҳокимият субъектларининг тегишли

объектларга бошқарувчи таъсирини ифодалайди;

3) улар ижроия ҳокимиятни амалга ошириш шакллари сифатида давлат бошқарувининг субъектлари ва объектлари ўртасидаги алоқаларда ифодаланади;

4) улар ижроия ҳокимият субъектлари томонидан уларга беркитилган компетенцияларни амалга ошириш воситаси сифатида фойдаланилади;

5) бошқарув усули ҳар доим тегишли объект (индивидуал ёки жамоавий) га мўлжалланган бўлади;

6) бошқарув усули бошқариш компетенциясини амалга оширишни кўп турли йўллари борлигини ҳисобга олган ҳолда ижроия ҳокимият субъектлари олдида турган бошқариш вазифаларини ҳал қилишнинг муайян имконияти ҳисобланади;

7) бошқарув усул (метод)ларида давлат (омма) манфаати, давлатнинг бошқарув иродаси ўз ифодасини топади;

8) бошқарув усули (методи) ҳаммавақт юридик-мажбурий (ҳокимият) ваколатни ифодалайди;

9) бошқарув усул (метод)ларга ҳуқуқий шаклда ифодаланиш хос, улар бошқарувнинг ҳуқуқий ҳужжатларида намоён бўлади;

10) бошқарув таъсирининг аниқ усулини танлаш фақат ижроия ҳокимият субъектларининг ташкилий - ҳуқуқий мақоми хусусиятларигагина эмас, балки энг аввало, бошқарув объектининг хусусиятларига боғлиқ бўлади (мулк шакллариغا, унинг яққа ёки жамоавий характерига ва ҳ.к.).

Шундай қилиб, бошқариш методи (усули) ўзининг асосий кўрсаткичларига кўра бошқарув таъсирининг аниқ, мақсадли воситасидир. Бошқариш методи тушунчасига бундай ёндошув уни бошқариш соҳасидаги ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш усули билан яқинлаштиради. Улар учун умумийлик шундаки, ҳар иккаласи ҳам тартибга солиш воситаси бўлиб ҳисобланади яъни маъмурий ҳуқуқий ижозат бериш, маъ қилиш ва мажбурлаш ролининг соҳиби сифатида намоён бўлади. Бироқ, уларнинг ўртасида фарқ ҳам бор. Ҳуқуқий тартибга солиш методлари

тартибга солинувчи ижтимоий муносабатларнинг барча қатнашчилари, жумладан ижроия ҳокимият органлари (мансабдор шахслари)га тааллуқли бўлгани ҳолда бошқариш методлари фақат ижро этувчи органлар томонидан фойдаланилади.

Тилга олинган методларни бир-биридан ажратишнинг методологик-маънодаги асосий мезони қуйидагича: ҳуқуқий тартибга солиш методи маъмурий ҳуқуқнинг функцияси ҳисобланса, бошқарув методи-маъмурий ҳуқуқ субъектлари (хусусан, ижроия ҳокимият) функцияси бўлиб ҳисобланади.

Демак, ушбу масалани ўрганишда қуйидагиларни ажратиш лозим бўлади:

бошқарув таъсири методлари: улар ҳамма вақт ташқи юридик ҳокимият (мажбурлаш) моҳиятига ва ифодаланишига эга ва айнан бошқариш методлари бўлиб ҳисобланади; бошқариш аппарати ишини ташкил қилиш методлари, улар фақат аппарат ичи аҳамиятига эга бўлади,

алоҳида бошқариш ҳаракатлари содир қилиш методлари; булар тартибни белгилаш (процедура) характериға эга методлар.

Булардан биринчиси маъмурий-ҳуқуқий методлар бўлиб, уларда давлат бошқарув фаолиятларига хос барча асосий сифатлар намоён бўлади. Бу фаолият доирасида ижроия ҳокимият амалга оширилади. Ижроия ҳокимиятнинг ҳар бир субъекти тасарруфида мавжуд бўлган бу турдаги методлар ёрдамида бошқарув таъсири объектга бошқарувнинг маъмурий-ҳуқуқий шаклларида фойдаланиш йўли билан амалга оширилади. Демак, бунда маъмурий-ҳуқуқий шакллар билан маъмурий-ҳуқуқий методлар ўртасидаги бевосита алоқадорлик мавжудлиги аниқ кўринади. Амалда бошқарувнинг у ёки бу методи норматив ёки индивидуал бошқарув ҳужжатидан фойдаланилади.

Маъмурий-ҳуқуқий методлар муаммоси ўта долзарб. У ҳозирги пайтда бозор муносабатларига ўтиш, давлат бошқарув механизми ва кўпчилик бошқариш субъектларининг

ва, айниқса объектларининг ҳуқуқий мақомидаги ўзгаришлар (м:корхоналар ва ҳудудлар мустақиллигининг кучайиши), давлат бошқаруви соҳасида шартномавий алоқаларни ривожланиши муносабати билан янади кўпроқ аҳамият касб этди.

Бироқ, буларнинг барчаси давлат-бошқарув фаолиятининг ҳокимият характери (мажбурийлиги)дан тамоман воз кечишни аңглатмайди. Бу кўпчилик ҳўжалик ва бошқа объектларни давлат тасарруфидан чиқарилиши туфайли тўғридан тўғри юқоридан бўладиган кўрсатма (буйруқ-фармойиш) ларни қисқариб бораётган шароитда ҳам объектив зарурдир. Иқтисодиётга ва жамият ҳаётининг бошқа соҳаларига умумий тартибга солувчи таъсир воситаларининг нисбатан ҳажми ошиб бормоқда. Бунга давлат бошқаруви субъектлари ва объектлари ўртасидаги ташкилий-ҳуқуқий алоқаларнинг шаклан ўзгараётганлиги (корхоналарнинг вазирликлар ва идораларга тўғридан-тўғри буйсунишлигини қисқартириб бориши, бевосита бошқарув оғирлиги марказини янги типдаги тузилмалар концернлар, корпорациялар ва шу кабиларга ўтиши) сабаб бўлмоқда. Бошқарув объектларининг ижроия аппаратига қарши таъсири анча кучаймоқда.

Иқтисодий ва бошқа ислоҳотларнинг фаоллиги ва самардорлиги кўп жиҳатдан, энг аввало, иқтисодий жараёнларнинг ривожига, давлат томонидан кўрсатиладиган таъсир характерига боғлиқ бўлади. У ўзининг ифодасини нафақат қонунчиликда, балки бошқарув фаолиятида, уни амалга ошириш методларида топади. Бу қонунийдир, зеро бошқарувнинг етакчи субъекти сифатида давлатнинг тартибга солувчи роли энг аввало айни шуларда тўла ифодасини топади. Бозор муносабатлари давлатнинг ролини, бинобарин у томонидан ижроия ҳокимиятни амалга оширишда фойдаланиладиган воситаларнинг кучсизланишига олиб келмаслиги керак. Гап тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар соҳаларининг (иқтисодиёт, ижтимоий ва маъмурий-сиёсий соҳалар) хусусиятларига боғлиқ бошқариш методларини маълум даражада ўзгариши тўғрисида бориши мумкин.

Бошқариш вазифалари ва функцияларини амалга ошириш воситаларининг турли-туманлиги туфайли уларни би-рқанча турларга бўлиш мумкин.

Давлат бошқарувининг универсал методи сифатида ишонтириш ва мажбурлаш қабул қилинган. Бу - ягона ҳодиса, яъни зарур хулқ-атвор ва ҳуқуқий тартиб механизмининг икки «қутби». Улар бир-бирларини ўзаро тўлдириб туради.

Маъмурий-ҳуқуқий методларни турлар бўйича тасниф-лаш муаммосига махсус ёндошув, энг аввало бошқарув таъ-сирининг характери (мазмун)дан келиб чиқади. Бунда ме-тодларни икки гуруҳга -маъмурий ва иқтисодий методларга ажратишади.

Маъмурий методлар одатда давлат-бошқарув фаоли-яти субъектларини тегишли бошқариш объектига ноиқти-содий ёки тўғридан-тўғри таъсир кўрсатиш усуллари ёки воситалари сифатида тавсифланади. Булар бошқарув объект-ларининг шундай фаолиятида ўз ифодасини топадики, улар-нинг мазмунида бошқариш объектларининг зарур хулқ-ат-ворини мажбурий (ҳокимият) таъминлаш ётади. Уларнинг тўғридан-тўғри характери бошқариш субъекти ўз компетен-цияси доирасида бошқариш объекти учун юридик-мажбу-рий тусга эга бўлган бошқарув қарори (бошқарув ҳуқуқий акти) қабул қилишини англатади. Бунда тўғридан-тўғри кўрсатма мавжуд, зеро бошқаришнинг таъсири бошқариш субъекти хоҳиш-иродасини қатъий (буйруқ) тарзда бўлиш-лигини тақозо қилади.

Иқтисодий методлар одатда давлат-бошқарув фаолияти субъекти томонидан тегишли бошқариш объектига иқтисо-дий ёки билвосита таъсир кўрсатиш усуллари ёки воситала-ри сифатида тавсифланади. Бунда энг асосийси - улар орқали бошқариш субъекти бошқарилувчилар моддий ман-фаатларига таъсир кўрсатиш орқали, тўғридан-тўғри маж-бурий (ҳокимият) таъсир кўрсатиш усуллари билан фарқли ўлароқ, бавосита йўл билан уларнинг зарур хулқ-атворини таъминлашга эришади.

Таъкидлаш жойизки, бу икки методни қарама-қарши қўйиш мутлақо мумкин эмас. Муаммо - бошқарилиш объект-ларига, уларнинг хулқ-атвориға, ўз моҳиятиға кура бошқарув ва мажбурий (ҳокимият) характериға эға бўлган таъсир кўрсатиш механизмида тўғридан-тўғри (бевосита) ва билвосита воситалардан оқилона мутаносибликка эришишдан иборат.

Маъмурий ҳуқуқда ишонтириш ва мажбурлаш усулларининг аҳамияти катта. Бошқаришда бу методлар тўғри қўлланилиши талаб қилинади.

Демократик бошқарув тизими ишонтириш усули асосий ҳисобланади. Бу усул бошқариш жараёнида тушунтириш, тарбиявий, ташкилий, рағбатлантириш воситаларидан кенг фойдаланишни англатади.

Ишонтириш усули кўп шаклларда амалга оширилади: ўқитиш, тарғибот-ташвиқот, тушунтириш, тажриба алмашиш, йўл йўриқлар бериш, реклама, бошқарув ҳодимларининг аҳоли билан учрашуви ва ҳоказо.

Мажбурлаш ишонтириш усули тегишли натижа бермаганда, ўрнатилган қоидаларни бажарилишини таъминлаш воситаси сифатида қўлланилади.

Ҳуқуқий мажбурлаш ғайри ҳуқуқий қилмиш учун фақат қонунни бузган аниқ субъектга нисбатан қўлланилади, ҳуқуқни қўллаш акти ёрдамида амалга оширилади. Мажбурлаш усули фақат қонун асосида ваколатли орган (мансабдор шахс) томонидан қўлланилади.

Бошқарув усулларини тўғридан-тўғри (бевосита) таъсир кўрсатиш ва эгри (билвосита) таъсир кўрсатиш турларига бўлиш ҳам муҳим амалий аҳамиятга эға.

Тўғридан-тўғри (бевосита) таъсир кўрсатиш мажбурий характердаги кўрсатмалар, буйруқлар бериш орқали, конкрет актлар чиқариш орқали амалга ошириладиган бошқариш бўлиб, тезроқ кўзланган натижаға эришишни таъминлаши мумкин. У ижро этувчиларнинг фаолият вариантларини танлаш имкониятини камайтиради.

Эгри (билвосита) таъсир кўрсатиш усулиға қуйидаги хусусиятлар характерли:

А) ижрo этувчилар манфаатларини, эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ўз фаолияти вариантларини танлаш учун шароитлар яратиш орқали уларнинг эрк иродасига таъсир кўрсатиш;

Б) ҳокимият (бошқарув) аклари муайян ҳаракатлар (хулқ-атвор) учун ваколат беради;

В) ҳуқуқий нормалар билан рағбатлантириш механизми (фойда олиш имтиёзлар ва бошқалар) белгилаб қўйилади.

Г) зиддиятлар, низоларни ҳал қилишнинг цивилизациялашган (суд орқали) йўли билан ҳал қилиниши ўрнатилганлиги.

Бозор муносабатлари шароитида бошқаришда билвосита таъсир кўрсатиш (иқтисодий усулни ҳам шунга қўшган ҳолда) кўпроқ қўлланилса-да, конкрет тармоқ, конкрет шароитни ҳисобга олган ҳолда ҳар икки турдаги (бевосита ва билвосита) бошқариш усулини оқилона қўшиб олиб борилиши талаб этилади.

Давлат бошқарувини амалга оширишда назорат (контроль) нинг ҳам аҳамияти катта. Мунтазам равишда турли йўллар (кузатиш, текшириш ва ҳ.к.) билан олиб борилган назорат ижроия фаолиятнинг самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Мавзунини ўзлаштирганлик даражасини текшириш учун саволлар

1. Ижро этувчи ҳокимият фаолиятининг шакллари нима-ни англатади ва уларнинг қандай турлари бор?
2. Маъмурий жараённинг асосий хусусиятлари нималарда намоён бўлади?
3. Маъмурий-ҳуқуқий метод деганда нима тушунилади?
4. Маъмурий-ҳуқуқий методлар қандай турларга бўлинади?

Адабиётлар.

2; 4; 5; 6; 10; 12; 13; 14; 18; 20; 126; 155; 158; 164(Х-боб); 165 (11-12-бетлар).

VIII боб. Ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) нинг ҳуқуқий ҳужжат (акт) лари

1. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжат (акт) ларининг тушунчаси ва асосий белгилари.
2. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжатларининг турлари.
3. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжатларининг вақт, ҳудуд ва шахслар доираси бўйича ҳаракати.
4. Маъмурий шартнома.

1. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжат (акт) ларининг тушунчаси ва асосий белгилари.

Ижроия ҳокимиятни амалга ошириш жараёнида ҳуқуқ нормаларини аниқлаштириш зарурати туғилади. Бу бошқарув норматив актлар чиқариш йўли билан амалга оширилади. Бошқарув ҳужжатлари ёрдамида аниқ тезкор раҳбарлик ва бошқарув фаолияти жараёнидаги ҳуқуқ нормаларини татбиқ қилиш амалга оширилади. Бошқарув акти чиқариш - бошқарув фаолиятининг бир қисми, унинг намоён бўлиш шакли.

Бошқарув актларининг асосий белгилари:

а) бошқарув актлари маъмурий (ижро қилиш) ҳокимиятини амалга ошириш вақтида қабул қилинади, ижро этиш - фармойиш бериш фаолиятининг шакли ҳисобланади. Уларни ижроия ҳокимият субъектлари чиқаради: ижро қилувчи органлар ва уларнинг мансабдор шахслари, судьялар, суд, прокуратура муассасаларининг, вакиллик органлари аппаратининг раҳбарлари.

б) қонун ости характери: улар амалдаги қонунларга мос келиши керак. Бундан таъқари бу хусусият уларни юқори идоралар ҳужжатлари, судларнинг ҳукми ва қарорларига, тузилган шартномаларга ҳам мос бўлишлигини аниқлатади.

в) ҳуқуқий актнинг расмий характери. У давлат аппарати муайян тузилма бирлигининг номидан чиқарилади, давлат иродасини ифодалайди, хизмат оқибатларига эга бўлади;

г) ижроия ҳокимиятининг ҳуқуқий ҳужжати унинг муаллифининг ҳокимият ҳолатларига таянади ва биртарафлама мажбурий иродавий қоида ҳисобланади;

д) ҳокимият субъектининг қарори керакли тарзда расмийлаштирилгандан кейин ҳуқуқий ҳужжатга айланади. Расмийлаштириш қабул қилиш, (мувофиқлаштириш, муҳокама қилиш, овоз бериш), иш юритиш (чиқарилган вақти, тартиб рақами, муаллифини кўрсатиш), имзо чекиш, баъзида эса тасдиқлаш, рўйхатга олиш, эълон қилиш тартибига риоя қилишни аңлатади;

ж) ижроия ҳокимиятнинг ҳуқуқий ҳужжатлари юридик оқибат келтириб чиқаради. Шу нуқтаи назардан уларни икки гуруҳга бўлиш мумкин:

1) улар ҳуқуқ нормаларини ўрнатади, ўзгартиради, бекор қилади;

2) улар ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтиради, ўзгартиради, тугатади, юридик факт бўлиб хизмат қилади.

Ҳар бир бошқарув актининг юридик оқибатни характери шу ҳужжатларни чиқарган органнинг давлат органлари тизимида тутган ўрни, актни чиқаришда бажарилиши назарда тутилган функциянинг хусусиятларига боғлиқ бўлади. Бошқарув актида бошқа тегишли органлар учун мажбурий бўлган янги бошқарув норматив акти чиқариш, улардан қайсиларинидир ўзгартириш ёки бекор қилиш зарурлиги тўғрисида кўрсатмалар ҳам бўлиши мумкин. Бироқ ҳамма ҳолатларда ҳам бошқариш акти уни чиқарган орган компетенцияси доирасида бўлиши лозим.

Шундай қилиб, ижроия ҳокимият ҳужжатлари ижроия ҳокимият субъектлари томонидан ижро этиш, фармойиш бериш жараёнида қабул қилинадиган, ҳуқуқ нормаларига биноан расмийлаштирилган, бир тарафлама мажбурий қоидани ўзига муҳассамлаштирган ва юридик оқибатлар келтириб чиқарувчи қонун ости, расмий юридик ҳужжатларнинг махсус туридир.

Ҳуқуқий акт ижро этувчи органлар (мансабдор шахслар)-нинг фаолияти жараёнида доимо фойдаланадиган хизмат

хужжатларининг бир кўриниши бўлиб ҳисобланади. Бу хужжатлар турли маълумотномалар, ҳисобот материаллари, доклад хатлари, гувоҳномалар, баённомалар, тафтиш ва текшириш хужжатлари ва шу кабилар) юридик аҳамиятга эга муайян вазиятларни ифодаласа-да, тўлиқ юридик сифатларга эга бўлган бошқарув ҳуқуқий акти бўлиб ҳисобланади.

Бошқарув ҳуқуқий акти, қоида тариқасида, ёзма юридик хужжат сифатида чиқарилади, аммо оғзаки шаклда бўлиши ҳам мумкин (м: ҳарбий бошқарув тизимида раҳбар билан унга бевосита бўйсунувчи бошқарув аппарати ходимлари ўртасидаги хизмат муносабатлари доирасида).

Бошқарув ҳуқуқий акти унда назарда тутилган юридик-мажбурий (ҳокимият) кўрсатмаларига риоя қилинмаган тақдирда ҳуқуқ муҳофаза характеридаги юридик оқибатни айбдор томоннинг жавобгарлигини (қоида тариқасида, интизомий ёки маъмурий) келтириб чиқаради.

Шундай қилиб, ушбу турдаги юридик акт бошқарув муносабатлари қатнашчиларининг, аниқроғи бошқарув субъектлари ва объектларининг ўзаро муносабатларига бевосита таъсир кўрсатади.

Бошқарув ҳуқуқий актларида давлат ҳокимиятининг қонунчилик (вакиллик) органларининг ҳуқуқий актларида назарда тутилган умумий ҳуқуқий нормаларни аниқлаштиришнинг кўпгина масалалари ҳал қилинади.

Бошқарув ҳуқуқий актлари давлат ҳокимияти, суд органларининг актларидан ўзининг асосан позитив (ижобий) характерда бўлишлиги билан фарқ қилади. Бошқарув ҳуқуқий актлари ёрдамида давлат ва жамият ҳаётининг турли томонларини тартибга солувчи, таъсир кўрсатиш мақсадида ижроия ҳокимият механизмини фаолият кўрсатиш жараёнида ташкил қилинади. Суд органларининг актлари аниқ кўрилган юрисдикцион характерга эга бўлади. Бошқарув актлари учун юрисдикция устуворликка эга эмас. Бундан ташқари бошқарув ҳуқуқий актлари суд хужжатларини бекор қилаолмайди ёки ўзгартиролмайди, суд органларининг

актлари эса аксинча, бошқарув актларига нисбатан шундай хусусиятга эга, ниҳоят бошқарув ҳуқуқий актлари кўп ҳолларда суд жараёнида далил ролини ўйнайди (м: уй-жой, меҳнат, маъмурий ишларда).

2. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжатларининг турлари

Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжатларининг кўп сонли ва турли хил эканлиги туфайли уларнинг асосий белгилари бўйича таснифлаш (турларга бўлиш)нинг кўпгина асослари (мезонлари) мавжуд:

1. Бошқарув ҳуқуқий актлари юридик мазмуни (хоссаси) бўйича норматив ва индивидуал(якка) актларга бўлинади.

Норматив актлар юридик нормаларни ўрнатади, ўзгартиради ёки бекор қилади, яъни аниқ адресати бўлмайдиган, аниқ шахсга йўналтирилмаган, кўп марта қўлланиш учун мўлжалланган бўлиб, умумий қоидаларга эга бўлади.

Норматив актлар билан бошқарувнинг энг муҳим, принципиал муаммолари ҳал қилинади. Уларнинг бу хусусияти, масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги қонунда аниқ акс этган.

Индивидуал (якка) актлар - маъмурий (ижроия) ҳокимиятнинг аниқ масалалар бўйича, аниқ шахсларга йўналтирилган қарорларидир. Улар асосан ҳуқуқни қўллаш акти бўлиб, ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтиради, ўзгартиради, бекор қилади.

Индивидуал (якка) актлар юридик оқибатларига кўра мажбур қилувчи, тақиқловчи, ваколат берувчи, рад қилувчи турларга бўлинади.

Индивидуал (якка) актлар давлат бошқарув фаолияти тажрибасида анча кенг тарқалган, зеро улар бу фаолиятнинг ижро қилиш вазифасига кўпроқ мос келади ва бошқарувнинг кундалик жорий масалаларини тезкорлик билан ҳал қилишнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилади.

Бундан ташқари, айнан индивидуал актлар маъмурий

ҳуқуқ ва ижроия ҳокимиятнинг юрисдикцион (ҳуқуқ муҳофазаси) функциясини амалга оширишни таъминлайди. Индивидуал актларга қўйиладиган асосий талаб - уларнинг норматив маъмурий - ҳуқуқий актларга мос бўлишидир.

2. Маъмурий (бошқарув) актларни қабул қилган субъектларга нисбатан уч гуруҳга бўлиш мумкин:

а) ижроия ҳокимият органлари ва уларнинг мансабдор шахслари актлари. Бу энг кўп сонли акт бўлиб, ўз ичига:

- Республика Президенти фармонлари ва фармойишларини;

- Ўзбекистон ҳукуматининг қарорлари ва фармойишларини;

- Ўзбекистон Республикаси марказий идораларининг буйруқлари ва бошқа актларини;

- ҳокимлар ва бошқа маҳаллий ижроия ҳокимият органлари қарорлари ва фармойишларини олади.

б) ижроия ҳокимият тизимида кирмайдиган ҳокимият субъектларининг актлари;

- судларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлари юзасидан чиқарган қарорлари;

- суд раисларининг, прокурорларнинг, вакиллик органлари раҳбарларининг аппарат ичи аҳамиятига эга бўлган буйруқлари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг ҳужжатлари.

в) давлат томонидан ваколат берилган жамоат ташкилотларининг актлари.

3. Шаклига кўра ҳуқуқий актларни ёзма, оғзаки ва конклюд турларга ажратиш мумкин. Ёзма актлар хизмат ҳужжатларининг бир тури ҳисобланади. Оғзаки актлардан ишлаб чиқариш фаолиятига бевосита раҳбарлик қилиш жараёнида, жамоат хавфсизлигини таъминлашда, транспортда, ҳарбий қисмларда фойдаланилади. Конклюд актлар йўл ҳаракатларининг тартибга солиб турувчи йўл ҳаракати хавфсизлиги ходимларининг қўл ҳаракатларида, товуш ва ёруғлик сигналларида, белгиларида намоён бўлади.

4. Ҳокимият субъектининг ваколоти ҳажми нуқтаи назар

ридан бошқарув ҳуқуқий актлари қуйидагиларга бўлинади:

а) орган мансабдор шахсининг кенг мустақиллиги, танлаш эркинлиги шароитида қабул қилинадиган дискрецион актлар;

б) субъектга берилган бир неча вариантдан биттасини танлаш имкониятини берувчи муқобил ваколатлар асосида қабул қилинадиган актлар;

в) танлаш имконияти бўлмаган шароитда қабул қилинадиган «боғланган маъмурият»нинг актлари.

5. қабул қилиниши тартибига кўра актлар коллегиял ва яқка бошчилик асосида қабул қилинадиган актларга бўлинади.

Давлат бошқаруви актлари ичида уларни бузганлик учун маъмурий жавобгарлик белгилловчи қарорлар алоҳида ўрин тутади. Бундай актлар Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари ва уларнинг ҳокимлари томонидан тор доирадаги масалалар, (жумладан, жамоат тартибини муҳофаза қилиш, шунингдек табиий офатлар ва эпидемияларга қарши кураш масалалари, агар улар Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси билан тартибга солинмаган бўлса) бўйича қабул қилиниши мумкин.

Бундай актлар ҳамма вақт (уларни бажармаганлик учун) маъмурий санкцияни назарда тутган бўлади.

Ижроия ҳокимият актларининг катта аҳамиятга эгаллиги сабабли уларга махсус талаблар қўйилади.

Бу актлар уларни чиқарган бошқарув органининг қатъий ваколат доирасига кирувчи масалалар бўйича чиқарилиши мумкин.

Улар ўзининг расмий белгилари бўйича ҳам, мазмуни бўйича ҳам қонуний бўлиши керак.

Ҳар қандай давлат бошқарув акти белгиланган тартибда чиқарилган ва тегишли ҳолларда белгиланган шаклга эга бўлиши даркор.

Акт тегишли қонун ёки юқори идоранинг бошқа норма-

тив акти билан тартибга солинадиган масала юзасидан уни ҳал қилиш мақсадида чиқарилиши лозим.

3. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжатларининг вақт, ҳудуд ва шахслар доираси бўйича ҳаракати

Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжатларини тўғри қўллаш учун уларни ҳаракати тўғрисидаги масала катта аҳамиятга эга. Давлат бошқарув актларига умумий ҳуқуқ назариясининг ҳуқуқий нормаларининг вақт, макон ва шахслар бўйича ҳаракати тўғрисидаги умумий қоидалари қўлланилади.

Шу билан бирга давлат бошқарув актларининг ҳаракати учун ижро этиш ва фармойиш бериш фаолияти жараёнида муносабатларни тартибга солишдаги уларнинг роли билан, шунингдек давлат бошқарувининг алоҳида тармоқлари хусусиятлари билан белгиланадиган баъзи махсус ҳолатлар характерлидир. Давлат бошқаруви актининг амалга кириши, унинг ўзида бошқача тартиб ўрнатилмаган бўлса, уни ижро этувчи орган олган вақтдан бошланади. Баъзи актлар уларнинг матнида кўрсатилган вақт (муддат)да кучга киряди.

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг норматив қарорларида уларни амалга киритиш муддати кўрсатилган бўлади. Мабодо қарорда бу муддат кўрстилмаган бўлса, у қабул қилинган вақтдан бошлаб кучга киряди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг фармойишлари қабул қилинган вақтдан бошлаб амал қила бошлайди.

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг умумий аҳамиятга эга ёки норматив характердаги қарорлари «Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами»да эълон қилинади.

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг муҳимлиги ва шошилинчлиги туфайли кенг ва дарҳол эълон қилиниши лозим бўлган қарорлари газеталарда чоп этилиши, зарур бўлганда эса радио ва телевидение орқали ҳам эълон қилиниши мумкин.

Ижроия ҳокимиятнинг ҳуқуқий актлари учун шунингдек, актнинг тўғрилиги презумпцияси деган қоида ҳам амал қилади. Бу қоида ҳарқандай бошқарув акти то у белгиланган тартибда бекор қилиниши ёки тўхталишига қадар албатта бажарилиши мажбур, деган маънони англатади.

У ёки бу актнинг ҳақиқий эмас деб топиш, уни бекор қилиш шу актни чиқарган органнинг ўзи томонидан ёки юқори бошқарув органи томонидан амалга оширилиши мумкин.

Ижроия ҳокимият органининг акти шунингдек, суд идоралари томонидан ҳам бекор қилиниши мумкин. (М: маъмурий акт ҳисобланувчи уй-жойни эгаллаш тўғрисидаги ордер суднинг қарори билан ҳақиқий эмас, деб топилиши).

Давлат бошқаруви актининг бекор қилинишидан турли сабаблар ва асосларга кўра унинг ҳаракатини тўхтатишни фарқ қилмоқ зарур.

Баъзи актларда ҳаракат муддати белгиланган бўлади ва улар шу вақт тугаши билан ҳаракатини тўхтади. Маъмурий актларнинг ҳаракатини тўхтатишга турли юридик фактлар асос бўлиши мумкин (у ёки бу маъмурий орган томонидан жаримага тортилган шахснинг вафоти жарима солиш тўғрисидаги акт ҳаракатини тўхтатишга асос бўлади).

Баъзи актларнинг ҳаракати улар томонидан тартибга солинадиган ҳуқуқий муносабатларнинг бир тарафини хоҳиши билан ҳам тўхтатилиши мумкин. Бироқ бошқарув акти билан зиммасига давлат бошқаруви соҳасида муайян мажбурият юкланган манфаатдор шахснинг хоҳиши билан бу актнинг ҳаракатини тўхтатиш мумкин эмас (ҳарбий, солиқ ва бошқа мансабдорлар).

Актнинг бекор бўлиш сабабларига кўра у ёки бу оқибатлар келиб чиқиши мумкин. Бошқарув актининг ҳақиқий эмас деб топилиши бу акт асосида вужудга келган барча муносабатларни бекор бўлишига олиб келади. Масалан, маъмурий тартибда мулкни мусодара қилиш тўғрисидаги ғайри қонуний акт бекор қилинганда, бу акт асосида мулкни мусодара қилган бошқарув органи (мансабдор шахс) мусодара қилин-

ган мулкни олдинги эгасига қайтариши лозим.

Бошқарув актларини амал қилишининг бошланиши ва тугабини англатувчи уларни вақт ҳаракатининг асосий қоидалари шулардан иборат.

Бошқарув актларининг макон (худуд) ва шахслар буйича буйича ҳаракатига ҳуқуқий нормаларнинг шу соҳалар ҳаракатига оид барча умумий қоидалар тааллуқлидир. Шуни ҳам эътиборда тутмоқ лозимки, кўпчилик бошқарув актларига тармоқлар буйича чегаралар ҳам характерлидир. Масалан, вазирликнинг, марказий идора бошлиғи раҳбарининг актлари - буйруқлар, йуриқномалар давлат бошқарувининг шу тармоғи доирасида ҳаракат қилади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва бошқа ҳуқуқий норматив актлари бутун мамлакат ҳудудида барча фуқароларга, давлат идораларига, жамоат бирлашмаларига нисбатан амалда бўлади. Шу билан бирга ҳуқуқий актларни шахслар буйича ҳаракат доираси туғрисида ҳам сўз юритилади. Ўзбекистон Республикасининг баъзи ҳуқуқий ҳужжатларида белгиланган қоидалар хорижий давлат фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга қўлланилмайди (Сайлов туғрисидаги, ҳарбий хизматни ўташ билан боғлиқ ва ҳ.к.).

Баъзи ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистон аҳолисининг муайян қисмига алоқадор бўлади (масалан, пенсионерлар, ҳарбий хизматчилар, ёшлар, ёпиқ шаҳарларда, чегара атрофи зоналарда яшовчилар учун ва бошқалар).

Бошқарув ҳуқуқий актлар давлат раҳбарлигининг муайян шакли сифатида уларнинг аҳамиятидан келиб чиқиб бу актларга махсус талаблар белгиланган, қабул қилиш тартиби ўрнатилган. Бу ҳужжатларнинг лойиҳаларини тайёрлаш ва қабул қилиш тартиби умуман ҳуқуқ ижодкорлиги жараёни қоидаларига мувофиқ келади. Шу билан бирга таъкидлаш мумкинки, баъзи бошқарув ҳужжатлари қатъий белгиланган муддатларда (масалан, шикоятлар буйича қарорлар), баъзи юқори идоранинг руҳсати билан чиқарилади. Баъзи актлар юқори турувчи орган томонидан тасдиқланиши ҳам мумкин.

Барча бошқарув ҳужжатлари ҳар қандай ҳолда ҳам уларни чиқарувчи орган компетенцияси доирасида қонун асосида ўз вақтида қабул қилиниши лозим. Ундаги қоидалар аниқ, ижрочилар учун тушунарли баён қилинган бўлиши жуда муҳим. Бошқарув актларининг мақсадга мувофиқлиги (шароитлар, вазиятларнинг вақти, жойи ва бошқалар) ҳисобга олинган ҳолда, маданийлик даражаси (тегишли тарзда расмийлаштирилганлиги) ҳам уларга қўйиладиган муҳим талаблардир.

4. Маъмурий шартнома

Шартнома икки ёки ундан ортиқ субъектнинг субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар ўрнатиш, уларни ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисидаги иродавий келишувидир. Бу ҳуқуқий акт бўлиб, унинг тузилиши ва юридик кучга кириши унинг иштирокчилари ёки учинчи шахсларга нисбатан юридик оқибатларни келтириб чиқаради.

Шартномаларнинг турлари кўп, бироқ уларнинг барчаси учун шартномавий тартибга солишнинг умумий принциплари ҳосдир. Булар: 1) ҳуқуқий тартибга солишнинг диспозитивлиги (шартнома шартларининг эркинлиги); 2) шартнома тузувчи тарафлар хоҳишининг ихтиёрийлиги; 3) шартнома тузувчи томонларнинг расман юридик тенг ҳуқуқлиги; 4) эквалентлик (тенглик) характери; 5) тарафларнинг ўзаро жавобгарлиги.

Маъмурий шартнома битимларнинг шундай турики, унда тарафларнинг тенг ҳуқуқлиги ҳарқандай ҳолатда ҳам бир тараф, ҳатто икки тарафнинг ҳам мажбурий (ҳокимият) ваколатлари билан боғлиқ бўлади.

Маъмурий шартнома - оммавий-ҳуқуқий шартноманинг тури. Ҳуқуқий алоқалар тизимида у давлат ҳокимиятининг ваколатли органининг бир тарафлама мажбурий хоҳиш-иродасини ифодаловчи маъмурий акт билан тарафларнинг тенг ҳуқуқлилигига асосланган хусусий ҳуқуқий характердаги шартнома орасидаги ўрталиқ жойини эгаллайди.

Юқорида қайд қилинган шартномаларга хос умумий принциплар маъмурий шартномаларга нисбатан маъмурий-ҳуқуқий тартибга солишнинг хусусиятлари билан белгиланадиган муайян чеклашлар билан тааллуқли бўлади.

Маъмурий шартнома - маъмурий ҳуқуқнинг икки ёки ундан кўп субъектининг келишуви бўлиб, у маъмурий (молиявий ва б.) ҳуқуқ ва мажбуриятларни ўрнатади, ўзгартиради ёки бекор қилади. У юридик факт, унинг тузилиши маъмурий-ҳуқуқий муносабатни вужудга келганлигини англатади.

Маъмурий шартнома - бу маъмурий - ҳуқуқий нормаларга асосланган ва биттаси ҳаммавақт давлат ҳокимият субъекти бўладиган икки (ёки ундан ортиқ) маъмурий ҳуқуқ субъектининг ихтиёрий хоҳиш-иродаси натижасида ишлаб чиқиладиган кўп томонлама акт. У қатнашчиларнинг ўзаро ҳуқуқлари ва мажбуриятларини ўрнатади (ўзгартиради ва бекор қилади).

Маъмурий шартноманинг хусусиятлари унинг субъект таркиби билан белгиланади. Давлат - ҳокимият кўринишидаги субъект (давлат органи, мансабдор шахс ёки ваколат берилган бошқа субъект) маъмурий шартноманинг зарур белгиси (атрибути). Маъмурий шартноманинг тарафларидан бири сифатида ҳаммавақт ҳокимият органлари тимсолида давлат иштирок этади.

Маъмурий шартномада давлат органи айнан ижроия ҳокимиятни амалга оширувчи ва ҳокимият ваколатларига эга субъект сифатида намоён бўлади.

Худди ана шу билан маъмурий шартнома хусусий ҳуқуқий, жумладан фуқаролик-ҳуқуқий шартномалардан фарқ қилади. Давлат органи маъмурий шартномада оммавий ҳуқуқ субъекти сифатида иштирок этади, унинг мақоми компетенция билан белгиланади. Маъмурий шартнома тузиш ҳуқуқи давлат органининг компетенция (айнан махсус компетенция) сени белгиловчи нормаларда кўзда тутилган бўлиши керак.

Маъмурий шартномаларнинг бош мақсади умумий ман-

фаатни рўёбга чиқариш, ижтимоий аҳамиятга молик натижаларга эришиш бўлиб ҳисобланади. Бу ҳол маъмурий шартномаларни индивидуал (якка) характердаги мақсадларни кўзловчи кўпгина хусусий ҳуқуқий шартномалардан фарқлантиради.

Маъмурий шартномалар қуйидаги функцияларни бажаради:

1. Ташкилий-тузилиш. Бу тарафларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, ваколатлари доирасини чегаралаш ва қайд қилиш.

2. Ижтимоий келишув (компромисс) функцияси. Бунда гап давлат ва жамият ҳаётининг турли субъектлари манфаатларини мувофиқлаштириш тўғрисида боради.

3. Таъминловчи. Тўғридан тўғри буйруқлар шаклидаги таъсир кўрсатиш самарасиз бўлганда ёки умуман мумкин бўлмаган соҳаларда ижтимоий аҳамиятли натижаларга эришишни таъминлаш.

4. Ориентир олиш (мўлжаллаш) - рағбатлантириш. Шартномага позитив (ижобий) рағбатлантириш чоралари (имтиёзлар, улушлар(квота), рухсатнома (лицензия), мукофотлар)ни киритиш билан давлат томонидан субъектнинг моддий манфаатларига бевосита таъсир кўрсатиш. Бу субъектда ижтимоий аҳамиятли ҳаракатлар содир қилишда манфаатдорлик ҳиссини яратади.

5. Ижроия ҳокимиятни демократлаштириш. Шартнома жараёни ҳамма вақт тенг ҳуқуқлилиқ, шериклик, ҳамкорлик, унинг қатнашчиларининг ўзаро ёрдамини тақозо қилади, яъни гап хоҳиш-иродани мос келишини эмас, уларни мувофиқлаштириш тўғрисида боради.

6. Тарбиявий. Шартнома жараёнида қатнашиш субъектларнинг иш ва ҳуқуқий фаоллигини кучайишига кўмаклашади.

7. Муҳофаза қилиш. Маъмурий шартномада ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларни мустаҳкамланишининг ўзи уларга риоя қилишнинг ўзига хос кафолати бўлиб хизмат қилади.

Маъмурий шартномадан фойдаланиш ижроия ҳокими-

ятни аниқ шартларга нисбатан оптимал шакллари танлаш имкониятларини кенгайтиради, бошқариш воситаларини алмаштириш, бирини ўрнига бошқасини қўллаш имконини беради.

Маъмурий шартнома маъмурий актга нисбатан муайян муносабатларда бўлиб, улар қуйидагича характерланади:

1) маъмурий шартнома бевосита амалдаги қонун нормалари асосида тузилади;

2) маъмурий шартнома ижроия ҳокимиятнинг норматив акти асосида тузилади;

3) маъмурий шартнома индивидуал маъмурий асосда ва уни ижросини таъминлаш учун тузилади;

4) маъмурий шартнома келажакда норматив ёки индивидуал акт қабул қилиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин;

5) баъзи бошқарув қарорларини амалга ошириш учун давлат - ҳокимият субъектининг ихтиёрига кўра маъмурий шартнома ёки маъмурий акт танлаб олинishi мумкин. У ёки бу ҳуқуқий бошқарув воситаси тегишли омиллар ҳисобга олинган ҳолда ваколатли давлат органи фикри бўйича танланади.

Маъмурий актларни ҳам, маъмурий шартномаларни ҳам умумий тушунча-ижроия ҳокимиятнинг ҳуқуқий акти деб ишлатиш мумкин.

Шундай қилиб, маъмурий шартномани кўптомонлама характерга эга ижроия ҳокимиятнинг ҳуқуқий акти деб ҳисоблашга етарли асослар бор. Ижроия ҳокимият актига тор ва кенг маънода ёндашиш лозим. Тор маънода, аъъанавий ёндашганда, у ижроия ҳокимият субъект-ларининг фақат бир тарафлама мажбурий кўрсатмаларини англатади. Кенг маънода тушунганда уларга кўп тарафлама идоравий келишув актлари ҳам қўшилиб, улар ичида энг асосийлари бўлиб давлат органларининг юридик оқибат келтириб чиқарувчи қўшма қарорлари ва маъмурий шартномалар ҳисобланади.

Мавзуни ўзлаштирганлик даражасини аниқлаш учун саволлар

- 1) Ижроия ҳокимиятнинг ҳуқуқий акти деганда нима тушунилади ва унинг қандай асосий белгилари бор?
- 2) Ижроия ҳокимиятнинг асосий ҳуқуқий актларини тавсифлаб беринг?
- 3) Ҳуқуқий актларнинг ҳаракати деганда нима тушунилади?
- 4) Маъмурий шартнома нима ва қандай белгиларга эга?
- 5) Маъмурий шартнома қандай функцияларни бажаради?
- 6) Маъмурий шартнома билан ҳуқуқий акт ўртасидаги алоқадорликни тушунтиринг.

Адабиётлар.

5; 12; 13; 14; 59; 88; 114; 118; 123; 139; 164 (11боб);
165 (11 боб, 3-6).

IX боб. Маъмурий ҳуқуқ бўйича мажбурлаш

1. Маъмурий-ҳуқуқий мажбурлашнинг тушунчаси ва турлари.
2. Маъмурий - огохлантириш чоралари.
3. Маъмурий — эҳтиёт (тўхтатиб қолиш) чоралари.
4. Маъмурий - тиклаш чоралари.

1. Маъмурий-ҳуқуқий мажбурлашнинг тушунчаси ва турлари

Маъмурий-ҳуқуқий мажбурлаш ижроия ҳокимиятни амалга оширишнинг бир усули (методи), у давлат мажбурлашнинг бир тури. Ижро қилиш органлари (мансабдор шахслар) маъмурий мажбурлашдан фойдаланиб, ижтимоий муносабатларга тартибга солувчи таъсир кўрсатадилар.

Маъмурий-ҳуқуқий мажбурлашга давлат-ҳуқуқий мажбурлашнинг бир тури сифатида охиргисининг барча белгилари хос (бу - ҳуқуқни қўллаш фаолияти, ҳуқуқий тартибни қўриқлашни таъминлашга хизмат қилади, муҳофаза қилувчи ҳуқуқий муносабатлар доирасида амалга оширилади ва ҳ.к.). Айни вақтда у қатор ўзига хос хусусиятларга ҳам эга:

умумий қоидага биноан маъмурий-ҳуқуқий мажбурлаш ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) органлари томонидан қўлланилади; баъзи ҳолларда судья ва бошқа органлар ҳамда жамоат бирлашмалари томонидан қўлланилиши ҳам мумкин;

- хизмат бўйсунлиши билан боғлиқ бўлмаган вазиятда, яъни бу ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиларининг бири-бирига ташкилий жиҳатдан боғлиқлиги бўлмаган ҳолда қўлланилади. Демак, бу функционал (вазифаси бўйича) ҳокимиятни амалга ошириш усуллари (методлари) дан бири ҳисобланади;

- маъмурий юрисдикция (мажбурлашни қўллаш)ни амалга

оширувчи субъектларнинг кўп турлиги ҳам унинг муҳим хусусиятларидан бири. Маъмурий таъсир чораси нафақат алоҳида шахслар, балки ташкилотларга нисбатан ҳам қўлланилади;

- маъмурий таъсир чораси қўлланиш туфайли шахслар ҳуқуқий чеклаш даражаси бошқа давлат мажбурлаши (м: жиноий) қўлланганидан камроқ ва юмшоқроқ бўлади;

- маъмурий-ҳуқуқий мажбурлаш чораларини расмийлаштиришнинг процессуал тартиби, қоида тариқасида, чегараланган, тез бажариладиган процессуал ҳаракатларни талаб қилади;

- мажбурлаш чораларини қўллаш ҳамма ижроия органлар эмас, балки махсус ижро қилиш ҳокимиятини амалга ошириш ваколатига эга бўлган субъектлар томонидан амалга оширилади. Булар асосан давлат бошқаруви соҳасида ҳуқуқни муҳофаза қилиш функциясини амалга оширишга ваколатли бўлган (м: ички ишлар органлари, контрол-назорат идоралари ва шу кабилар);

- маъмурий-ҳуқуқий мажбурлаш чоралари барча маъмурий-ҳуқуқий меъёрларнинг талабларига риоя қилинишини таъминлаш мақсадида эмас, балки фақат идоравий чегарасидан қатъи назар давлат бошқаруви соҳасида мажбурий ҳулқ-атвор қоидаларини шакллантирадиган нормаларнинг ижросини таъминлаш учун қўлланилади (м: йўл ҳаракати, санитария хавфсизлиги, рухсат бериш тизими, табиатни муҳофаза қилиш ва б. қоидалар).

Шундай қилиб, маъмурий-ҳуқуқий мажбурлаш - бу давлат мажбурлашининг махсус тури бўлиб, маъмурий ҳуқуқ нормалари билан белгиланган, асосан ҳуқуққа зид ҳаракатлар учун функционал ҳокимият субъектлари томонидан қўлланиладиган мажбурий жазо чораларини қўллашликни англатади. У ҳуқуқий тартибни муҳофаза қилишда муҳим роль ўйнайди.

Унинг ҳуқуқбузарликларга қарши профилактик аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу, энг аввало, ички ишлар органлари, давлат инспекциялари ва ижроия ҳокимиятнинг

бошқа субъектларининг тегишли қоидаларга риоя қилишни таъминлаш устидан мунтазам назорат олиб бориш ва бу қоидалар бузилганда ўз вақтида муносабат билдириш имкониятига эга эканлиги билан белгиланади. Маъмурий-ҳуқуқий мажбурлаш ўз ичига кўп сонли эҳтиёт чораларини (фуқароларни ушлаб туриш, механизмлардан фойдаланишни тақиқлаш ва ҳ. к.) олади. Улардан фойдаланиш ҳуқуққа зид ҳаракатни тўхтатиш, зарарли оқибатларни вужудга келишининг олдини олиш имконини беради. Кўп ҳолларда маъмурий-мажбурлаш воситалари онгига ҳуқуққа зид одатлар сингиб улгурмаган, биринчи марта тасодифан ҳуқуқбузарлик содир қилган кишиларга нисбатан қўлланилади. Шу сабабли улар катта тарбиявий таъсир кўрсатади, жиноятларнинг олдини олиш тизимида муҳим бўгин бўлиб хизмат қилади. Таъриба шуни кўрсатадики, майда ҳуқуқбузарликларни (ичкиликбозлик, майда ўғирлик ва шу кабилар) жазосиз қолдирилиши, айбдорларга маъмурий-ҳуқуқий мажбурлаш чораларини қўлламаслик янги ҳуқуқбузарликларни, ҳатто, жиноятларни содир бўлиши эҳтимолини кучайтиради.

Кўпгина маъмурий-мажбурлаш чоралари мустақил бўлиб, уларни қўллаш масалани мазмунан ҳал қилишни англатади. Булар маъмурий санкциялардир. Шу билан бирга таъминловчи, процессуал чоралар (ушлаб туриш, буюмларни кўздан кечириш ва ҳ.к.) ҳам борки, улардан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни нормал юритиш учун шариит яратиш учун фойдаланилади.

Мажбурлаш ҳуқуқий тартибни кўриқлаш учун амалга оширилади. Бироқ, бу мақсадга турли йўллар билан эришилади: огоҳлантириш, ножўя қилмишнинг олдини олиш (тўхтатиб қолиш), зарарни тиклаш, жазолаш (жавобгарлик чораларини қўллаш).

Шу сабабли мажбурлаш воситаларини уларнинг бевожуб мақсадига кўра огоҳлантирувчи, эҳтиёт (тўхтатиб қолиш), тиклаш ва жазо чораларига бўлиш мумкин.

2. Маъмурий-огоҳлантириш чоралари.

Маъмурий-огоҳлантириш чоралари унинг номидан ҳам кўриниб турибдики, давлат бошқаруви соҳасида юз бериши мумкин бўлган ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, ижтимоий хавфсизлик режимига зарар етказувчи бошқа қодисаларни бартараф этишлик учун ўрнатилади. М: улар табиий офатлар, бахтсизлик ҳодисалари шароитида фуқаролар соғлиги ва ҳаётининг хавфсизлигини, корхоналар ва муассасаларнинг нормал иш шароитларини таъминлаш учун қўлланилади.

Бу чоралар аниқ профилактик характерга эга бўлиши билан, улар мажбурий тартибда, яъни компетентли ижроия органлар (мансабдор шахслар)нинг юридик-мажбурий (ҳокимият) ваколатларини бир тарафлама амалга ошириш жараёнида қўлланилади. Улар, қоида тариқасида, муайян - чегаралаш ва тақиқлаш кўринишида бўлади. Бу уларнинг мажбурийлик табиатидан дарак беради. Маъмурий-огоҳлантириш чоралари ҳуқуқбузарликлар содир қилиниши билан бевосита боғлиқ эмас. Улар ҳуқуқбузарликнинг олдини олади ва шу маънода маъмурий ҳуқуқбузарлик содир қилишда айбдор бўлган шахсларга қарши бошқа огоҳлантириш чоралари қўлланишдан олдин амалга оширилади.

Маъмурий-огоҳлантириш чораларининг асосий турлари қуйидагилар:

- а) контрол ва назорат текширувлари;
- б) буюмларни кўздан кечириш ва шахсни кўрикдан ўтказиш (божхона ва милиция томонидан);
- в) шахсни гувоҳлантирувчи ҳужжатларни текшириш;
- г) карантин жорий этиш (эпидемия ва эпизотиялар вақтида);
- д) жамоат хавфсизлигига хавф пайдо бўлганда транспорт ва пиёдалар ҳаракатини тўхтатиб қўйиш;
- е) шахсларнинг тиббий ҳолатини ва умумий овқатланиш қорхоналарининг санитария ҳолатини гувоҳлантириш;
- ж) мулкнинг нархини тўлаш эвазига мажбуран олиш (реквизиция),

з) давлат чегаралари маълум ҳудудларини беркитиб қўйиш ва ҳ.к.

Маъмурий огоҳлантиришнинг кўп тарқалган турларидан бири ҳужжатларни текшириш ҳисобланади. М: шахс ҳуқуқбузарлик учун ўша жойда жарима тўлашдан бош тортганда, ҳуқуқбузарлик учун баённома тузиш зарурати туғилганда, шахс жиноят содир қилишда гумон қилинганда, паспорт қоидаларига риоя қилиниши текширилганда милиция фуқароларнинг паспорти ва шахснинг гувоҳлантйрувчи бошқа ҳужжатларини текшириши мумкин. Ҳужжатларни текширишнинг махсус тури бўлиб автотранспорт ҳайдовчиларнинг бошқариш гувоҳномаларини, йўл варақаларини текшириш ҳисобланади. Бу турли йўл транспорт ҳодисаларини олдини олиш, автотранспортни нормал фаолият кўрсатишини таъминлайди.

Ҳужжатларни ўз вақтида ва асосли тартибда текшириб туриш турли ҳуқуқбузарликлар, жумладан жиноятларни олдини олишда муҳим аҳамиятга эга.

Ҳужжатларни текшириш учун махсус ҳужжат тузиш ёки рухсат (санкция) олиш талаб қилинмайди. Ҳужжатларни текшириш ҳуқуқи-милиция ходимларининг алоҳида (имтиёзли) ҳуқуқи бўлиб ҳисобланади.

Турар-жой ва хизмат биноларига қаршиликсиз кириш ҳуқуқи ҳам маъмурий-огоҳлантириш чораларининг бир тури бўлиб ҳисобланади.

Қонун милиция ходимларига соат 6 дан 22 га қадар уй-жойлар ва ётоқхоналарга кириш ҳуқуқини беради. Агарда бино ичида турар жойи ва иши номаълум бўлган шахс ёки қидирилаётган жиноятчининг борлиги аниқ бўлса - ҳар қандай вақтда бино ичига кириши мумкин.

Ички ишлар органлари томонидан қўлланиладиган муҳим огоҳлантириш чораси - транспорт ва пиёдалар ҳаракатини тақиқлаш ёки чегаралаб қўйишдир. Милиция жамоат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида белгиланган тартибда кўчаларнинг ва автомобил йўлларининг муайян қисмида транспорт ва пиёдаларнинг ҳаракатини тақиқлаши ёки

чегаралаб қўйиши, ҳаракат хавфсизлигини таъминлашга халақит берадиган даражада техник носоз ҳолатдаги транспорт воситаларидан фойдаланишни тақиқлаши, зарур ҳолларда транспорт воситаларини тўхтатиш ҳуқуқига эга.

ДАН ходимлари ҳарқандай чегаралаш ҳолатини жорий этилиши тўғрисида аҳолини ва жамоат тартибини муҳофаза қилувчи идораларни ўз вақтида хабардор қилишлари лозим.

Ўзбекистан Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 289 ва 291-моддаларига биноан шахсни кўриқдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш ҳам огоҳлантириш характериға эга бўлган чоралар тоифасига киради.

Кўздан кечириш бошқа таъсир чораларини қўллаш имконияти қолмаган тақдирда маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва тўхтатиб қолиш мақсадларида, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузиш, шахсни аниқлаш, маъмурий ишларни ўз вақтида ва тўғри ҳал қилишни таъминлаш учун ўтказилади.

Кўздан кечириш: шахс маъмурий-ҳуқуқбузарлик содир қилган вақтнинг ўзида ёки бевосита содир қилиб бўлгандан сўнг аниқланса; фуқаронинг кийим-кечаги ёки буюмларида ҳуқуқбузарлик белгиларига эга бўлган излар мавжуд бўлса; гувоҳлар бевосита шу шахс томонидан ҳуқуқбузарлик содир қилинганлигини кўрсатсалар; назоратнинг техник воситалари томонидан аниқланса; Ўзбекистон Республикаси қонунларида кўздан кечириш тўғридан тўғри назарда тутилган ҳолларда ўтказилади.

Маъмурий кўздан кечириш ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ёки бевосита объекти бўлган ҳужжатлар, ашёлар ва бошқа предметларни аниқлаш ва олиб қўйиш, ушланган кишини шахсини аниқлаш мақсадида шахсни ёки буюмни мажбуран текшириб кўришликни англатади.

Шахсни кўриқдан ўтказиш кўриқдан ўтказилаётган шахс билан бир жинсда бўлган шахслар томонидан ва шу жинсдаги иккита ҳолис гувоҳ; иштирок этган ҳолда бошқа фуқа-

роларни киришини истисно қиладиган ва санитария ва гигиена қоидаларига жавоб берадиган бинолар ёки бошқа жойларда амалга оширилиши мумкин.

Қонун ҳужжатлари билан ваколат берилган органлар (мансабдор шахслар) томонидан транспорт воситалари ҳам кўриқдан ўтказилиши мумкин.

3. Маъмурий-эҳтиёт (тўхтатиб қолиш) чоралари

Маъмурий-эҳтиёт (тўхтатиб қолиш) чоралари маъмурий-ҳуқуқий мажбурлашнинг бир тури бўлиб, фуқароларнинг ва корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг ҳуқуққа зид ҳаракатларини мажбуран тўхтатиб (бартараф қилиш) қолишликни англатади. Эҳтиёт чораси маъмурий мажбурлашнинг бир тури сифатида унинг барча белгиларига эга бўлиши билан бирга бир қанча ўзига хос хусусиятлари ҳам мавжуд.

Эҳтиёт чорасининг мақсади ҳуқуққа зид қилмишни бартараф қилиш ва янгисига йўл қўймаслик. У тезкор бўлиши лозим ва шу сабабли кўп ҳолларда вазият ҳақида, ҳуқуққа зид қилмишнинг характери тўғрисида ахборотлар камчил бўлган шароитларда амалга оширилади.

Эҳтиёт чорасини қўллаш учун асос бўлиб ҳуқуқбузарлик айбли ҳуқуққа зид ҳаракат ҳисобланса-да, бундай чоралардан муомала лаёқатига эга бўлмаган шахслар томонидан содир қилинадиган объектив ҳуқуққа зид, айбсиз ҳаракатларни тўхтатиш учун ҳам фойдаланилади. Иккинчи томондан эса, ҳушёрхонага жойлаштириш, ўқотар куролини ишлатиш ва бошқа маъмурий эҳтиёт чоралари жиноятлар содир этилганда ҳам қўлланилади. Демак, бошқача айтганда, эҳтиёт чораларининг асослари доираси маъмурий жавобгарликка нисбатан кенгроқ.

Маъмурий эҳтиёт чорасининг яна бир хусусияти шундаки, у қўлланилиши мумкин бўлган субъектлар доираси кенг. Бу чораларни 16 ёшга тўлмаган шахсларга нисбатан ҳам,

муомала лаёқатиға эға бўлмаган кишиларға нисбатан ҳам, иммунитетға эға (депутатлар, дипломатик хизматчилар) шахсларға нисбатан ҳам, ҳуқуқбузарлик содир қилганлиги учун интизомий жазоға тортиладиган ҳарбий хизматчилар, ИИВ ходимларига нисбатан ҳам қўллаш мумкин.

Эҳтиёт чораси жамият, давлат манфаати нуқтаи назаридан ҳам, ҳуқуқбузувчининг ўзининг манфаатини кўзлаб ҳам амалга оширилади.

Ҳуқуққа зид ҳаракатни мажбуран тўхтатиш (бартараф этиш), энг аввало айбдорнинг жавобгарлигини чуқурлаштириши мумкин бўлган ҳаракат, воқеанинг олдини олиш имконини беради. Мажбурий даволаш, баъзи ҳолатларда бошқа эҳтиёт чоралар ҳам тўғридан тўғри ҳуқуқбузарлик содир қилган фуқароға ёрдам кўрсатишни мақсад қилиб қўяди.

Жазоловчи санкциялардан фарқли ўлароқ, эҳтиёт чоралари фуқаронинг жисмоний дахлсизлигини ҳам бузиши мумкин. Улардан фойдаланиш кўп ҳолларда ижроия ҳокимият, унинг вакиллари тушиб қолган зарурий мудофаа, охирги зарурат вазияти билан боғлиқ бўлади. Бошқа ҳолатларда ҳокимият вакили қонунда тўғридан тўғри кўрсатилмаган воситалардан, масалан, арқон, болтадан фойдаланиши, фавқулодда (экстремал) вазият тақозо қилган чораларни қўллаши мумкин.

Маъмурий жазо чоралари махсус ёзма якка (индивидуал) актлар билан қўлланилади ва шу актлар асосида жазоға тортиш амалга оширилади. Эҳтиёт чоралари кўп ҳолатларда бевосита ҳуқуқбузилиш факти асосида ёзма актлар чиқармасдан қўлланилади, чунки ҳуқуқбузарлик ҳаракатини тезлик билан тўхтатиш зарурати бундай ҳолни тақозо қилади. Бунда мажбурлашни талаб қиладиган юридик акт бўлиб ҳуқуқбузарликнинг ўзи ҳисобланади ва уни бартараф этишлик учун мансабдор шахс муайян ҳаракатларни содир қилади. Эсдан чиқармаслик керакки, бу ҳаракатлар ҳам ижроия ҳокимиятнинг юридик актлари бўлиб ҳисобланади.

Маъмурий-эҳтиёт чораларига қуйидагилар киради:

а) ҳуқуққа зид ҳаракатни тўхтатишни талаб қилиш (м: милиция фуқаролар ва мансабдор шахслардан маъмурий ҳуқуқбузарликларни, шунингдек милициянинг ваколатларини амалга оширишга тўсқинлик қилувчи ҳаракатларни тўхтатишни талаб қилиши мумкин);

б) бевосита жисмоний таъсир кўрсатиш;

в) транспорт, алоқанинг, корхоналар ва муассасаларнинг ишини бузиши мумкин бўлган оммавий тартибсизликлар ва гуруҳий ҳаракатларни тўхтатишлик учун махсус воситалар (резина калтаклар, кўзни ачитувчи газ, қўл кишанлари, сув сепиш асбоблари ва бошқа шу кабилар)ни қўллаш;

г) қуролни қўллаш (м: кишилар саломатлиги ва ҳаёти учун ҳайдовчи реал хавф туғдирганда транспорт воситасини тўхтатиш учун);

д) атрофдагилар учун хавфли бўлган касалликларга чалинган шахсларни мажбурий даволаш;

е) юқумли касалликка чалинган кишиларни вақтинча ишдан четлатиш;

ж) техник ҳолати ўрнатилган талабларга жавоб бермайдиган транспорт воситаларидан фойдаланишни тақиқлаш;

з) жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўйича талабларга риоя қилинмаганда кўчалар ва йўллардаги таъмирлаш-қурилиш ишларини тақиқлаш ёки чеклаш.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда назарда тутилган махсус чоралар ҳам эҳтиёт характериға (тўхтатиш) эға чораларға киради. Булар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишни таъминловчи процессуал чоралар бўлиб, қуйидагилардан иборат: ҳуқуқбузувчини ички ишлар органи (милиция)ға олиб келиш; жисмоний шахсни маъмурий ҳуқуқбузарлик содир қилгани тўғрисида баённома тузиш учун маъмурий йўл билан ушлаб туриш; ҳужжатларни олиб қўйиш; транспорт воситаларини бошқаришдан четлаштириш, транспорт воситаларини ушлаб туриш ва шу кабилар.

Амалдаги қонунчилик ва маъмурий-ҳуқуқий нормалар

кўп ҳолларда ижро этувчи ҳокимият идоралари (мансабдор шахслар)га у ёки бу умуммажбурий қоидаларни бузганлиги учун корхоналар ва ташкилотлар фаолиятини тўхтатиш ёки бекор қилиш ваколатини беради. Масалан, корхона фаолиятининг тўхтатилиши ёки уни ёпилиши меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги норматив талаблар, табиатни қўриқлаш соҳасидаги қонунчилик бузилган тақдирда юз бериши мумкин. Мажбурий характердаги эҳтиёт чораларига шунингдек, у ёки бу фаолият турига лицензия (рухсатнома) беришни рад қилиш, унинг фаолиятини тўхтатиш ёки бекор қилишни ҳам киритиш мумкин.

Шундай қилиб, эҳтиёт чоралари тизими жуда турли-туман.

Баъзи маъмурий-эҳтиёт чораларини батафсилроқ кўриб чиқамиз:

Шахсни маъмурий йўл билан ушлаб туриш-маъмурий эҳтиёт чорасининг кўп тарқалган тури. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш деганда, қоида тариқасида, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахснинг эркинлиги, ҳаракати ёки кўчиб юришини қисқа вақтга чеклаб қўйишлик тушунилади. Маъмурий ушлаб туриш ваколатли мансабдор шахсларнинг маъмурий ҳуқуқбузарликлар билан кураш самарадорлигини таъминловчи тезкор ҳаракати.

Маъмурий ушлаб туриш фақат ҳуқуқбузарлик мавжуд бўлганда қўлланилиши мумкин. Ҳуқуқбузарлик факти бўлмаса ушлаб туриш мумкин эмас.

Транспорт воситасини бошқаришдан четлатиш, мастлик ҳолатини аниқлаш учун текширувдан ўтказиш.

Транспорт воситаларини бошқараётган мастлик ҳолатида деб ҳисоблашга етарли асослар бўлган шахс транспорт воситасини бошқаришдан четлаштирилиши ва мастлик ҳолатини аниқлаш учун белгиланган тартибда текширувдан ўтказилиши керак.

Мастлик ҳолати аниқланган тақдирда ҳайдовчи ёки бошқа шахс бошқаришдан четлаштирилади, транспорт воситаси эса ички ишлар идорасининг навбатчилик қисмига, май-

дончага, пуллик тўхташ жойига келтирилади. Транспорт воситасини қўриқлаш чоралари қўрилади.

Ашёлар ва ҳужжатларни олиб қўйиш, ҳуқуқбузарларни ушлаш, шахсий қўриқдан ўтказиш ёки ашёларни кўздан кечириш вақтида аниқланган ҳуқуқбузарлик содир этиш қуроли ёки бевосита шундай нарса бўлмиш ашё ва ҳужжатлар Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 287 ва 289-моддаларида назарда тутилган органларнинг мансабдор шахслари томонидан олиб қўйилади. Олиб қўйилган ашё ва ҳужжатлар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар қўриб чиқилгунга қалар шундай ашё ва ҳужжатларни олиб қўйиш ҳуқуқи берилган органлар (мансабдор шахслар) томонидан белгилаб бериладиган жойларда сақланади, иш қўриб бўлинганидан кейин эса, уни қўриб чиқиш натижаларига қараб, бу ашё ва ҳужжатлар белгиланган тартибда мусодара қилинади ёки эгасига қайтариб берилади ёхуд йўқ қилиб юборилади, ашёлар ҳақ тўлаб олиб қўйилган тақдирда эса сотиб юборилади.

Ҳуқуққа зид фаолиятни мажбуран тўхтатиш, ҳуқуққа зид хулқ атворнинг зарарли оқибатларини бартараф қилиш махсус маъмурий-эҳтиёт чоралари шаклида ҳам амалга оширилиши мумкин. Буларга қуйидагилар киради: а) қуролни қўллаш; б) ўзини ўзи ҳимоя қилиш (самбо) усулларини қўллаш; в) қўл занжирлари; г) бошқа таъсир чоралари.

Махсус эҳтиёт чоралари фақат қонун билан белгиланган ҳолларда ва тартибда қўлланиши лозим.

4. Маъмурий - тиклаш чоралари

Тиклаш чоралари етказилган зарарни қоплаш, буюмнинг аввалги ҳолатини тиклаш мақсадида қўлланилади. Шу сабабли бу чораларнинг тури ва миқдори гайриҳуқуқий қилмиш туфайли етказилган зарарнинг характери ва миқдorigа боғлиқ бўлади. Бу чораларга қуйидагилар киради: моддий жавобгарлик чоралари (зарарни ундириш), ўзбошим-

чалик билан тикланган бино ва иншоотларни бузиб ташлаш, ўзбошимчалик билан кириб олинган бинолардан маъмурий тартибда чиқариш, ташкилотлардан ғайриқонуний тарзда олинган нарсаларни олиб қўйиш, пеня, тўланмаган қарз (боқиманда)ни ундириш.

Ўзбошимчалик билан қурилган турар жой ёки бошқа биноларни бузиш ҳуқуқбузарлик содир қилган шахс томонидан ваколатли орган кўрсатмасига биноан ўз ҳисобидан бузиб ташлашликни, кўрсатма бажарилмаганда эса, тегишли орган томонидан айбдор ҳисобидан бузиб ташланишликни аниқлатади.

Корхоналар ва ташкилотлардан ғайри қонуний тарзда олган нарсаларни олиб қўйишлик корхоналар ва ташкилотлар томонидан молиявий интизомни, нархлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш, стандартсиз маҳсулот сотиш йўли билан олинган пул суммаларини бюджет даромадига ўтказишдан иборат.

Олиб қўйиш тўғрисида қарор юридик шахсларни ҳужалик фаолияти устидан назорат қилувчи давлат органлари (стандартлаш органлари, нархлар устидан назорат идоралари ва бошқалар) томонидан чиқарилади.

Тиклаш чораларига шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 38-моддасида назарда тутилган етказилган зарарни қоплаш ҳам кирилади. Кодекс моддасида белгиланишича, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс маъмурий ҳуқуқбузарлик оқибатида келтирилган зарарни қоплаши шарт. Башарти маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этиш оқибатида жисмоний шахсга, корхона, муассаса, ташкилотга, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи ёки давлатга етказилган мулкнинг зарар белгиланган қўйилган энг кам иш ҳақидан кўп бўлмаса, орган (мансабдор шахс) жазо қўлланиш пайтида айбдор бу зарарни қоплаш тўғрисидаги масалани ҳам ҳал этишга ҳақлидир, судья эса - бу масалани етказилган зарар миқдоридан қатъи назар ҳал қилаверади.

Маъмурий - тиклаш чоралари бўлиб молиявий санкция-

лар: тўланмаган қарз (боқиманда), пеня ҳам ҳисобланади; Боқиманда- бу муддатида бюджет ёки давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармасига тўланмаган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар суммасидир.

Олиб қўйишликни реал таъминлаш учун мол-мулкни хатга олиш (арест) деб аталган эҳтиёт чораси қўлланилади. Хатга олиш фақат қарздорга мулк ҳуқуқи ёки хўжалик юриши асосида тегишли, шунингдек унинг оператив бошқарувида бўлган мулкка, бу мулк қаерда ва ким томонидан фойдаланилаётганлигидан қатъи назар, қўлланилиши мумкин.

Пеня тўлаш муддатлари кечиктириб юборилганда тўланадиган ва ўтказиб юборилган муддатнинг ҳар бир куни учун тўланмаган суммага нисбатан фоиз билан тўланадиган пул миқдори. Молиявий интизом бузилган ҳолатларда, қоида тариқасида, пеня боқиманда билан бирга ундирилади.

Мавзуни ўзлаштирганлик даражасини текшириш учун саволлар

1. Маъмурий-ҳуқуқий мажбурлаш деганда нима тушунилади? Унинг қандай асосий турлари мавжуд?
2. Маъмурий огоҳлантириш чоралари нимани англатади?
3. Мажбурий характердаги маъмурий эҳтиёт (тўхтатиб қолиш) чоралари нима ва улар қандай аҳамиятга эга?
4. Махсус маъмурий эҳтиёт чоралари деганда нима тушунилади ва уларнинг қўллаш тартиби қандай?
5. Маъмурий-тиклаш воситалари нима?

Адабиётлар.

8;11;13;14;18;19;29; 76;87;90;98;106;108;115; 164; (XII боб); 165 (XII боб, 3); 166 (19-27- бетлар); 168.

Х боб. Маъмурий жавобгарлик

1. Маъмурий жавобгарликнинг тушунчаси, асосий хусусиятлари ва тамойиллари.

2. Ўзбекистон Республикасининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунлари.

3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик.

4. Маъмурий жазо, чораларининг тушунчаси ва асосий турлари.

1. Маъмурий жавобгарлик тушунчаси, асосий хусусиятлари ва тамойиллари.

Маъмурий жавобгарлик, бу юридик жавобгарликнинг махсус тури, унга; кейингисининг барча белгилари хос (бу жавобгарлик ҳуқуқ нормаси асосида келиб чиқади, ҳуқуқ нормаларини бузганлик учун қўлланилади, ваколатли органларнинг юрисдикцион актлари билан аниқлаштирилади, давлат мажбурлаши билан боғлиқ бўлади). Бошқа томондан, маъмурий жавобгарлик маъмурий мажбурлашнинг таркибий қисми бўлиб, унинг барча сифатларини ўзида муҷассам қилади (суддан ташқари бўйсунлиқ доирасида амалга оширилади ва б). Бироқ, у қўйидагилардан иборат ўзига хос хусусиятларга ҳам эга:

1. Маъмурий жавобгарликнинг асоси бўлиб маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланади.

2. У субъектларга маъмурий жазо чораларини қўллашни англатади. Маъмурий қилмишлар жиноятларга нисбатан кам зарарли бўлганлиги сабабли маъмурий жазо чоралари жиний жазога нисбатан юмшоқроқ бўлади.

3. Маъмурий жазо чоралари кенг доирадаги ваколатли органлар ва мансабдор шахслар томонидан қўлланилади. Ҳозирги вақтда ижроия ҳокимиятнинг кўп органлари, туман (шаҳар) судьялари маъмурий юрисдикциянинг субъектлари бўлади.

4. Маъмурий жавобгарликнинг субъектлари бўлиб жис-

моний шахслар ҳам, жамоавий тузилмалар ҳам ҳисобланиши мумкин (м: жамоат бирлашмаларининг ноқонуний фаолиятини тўхтатиш) .

5. Маъмурий жазо чоралари органлар ва мансабдор шахслар томонидан буйсунмайдиган ҳуқуқбузарларга нисбатан қўлланилади.

Ўзбекистан Республикаси қонунчилиги ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш имкониятларини назарда тутди. Бу Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 21-моддасида қайд қилинган: “Содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарлик кам аҳамиятли бўлган тақдирда, шу ишни кўриб чиқишга ваколати бўлган орган (мансабдор шахс) ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод этиб, уни огоҳлантириш билан кифояланиши мумкин”. Қонунчилик билан баъзи тоифадаги шахсларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизомий жавобгарликка тортилиши белгилаб қўйилган. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 16-моддасига биноан ҳарбий хизматчилар ва йиғинга чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар, шунингдек ички ишлар органларининг оддий аскарлар ва бошлиқлар таркибига мансуб шахслар маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизом уставларига мувофиқ, жавобгар бўладилар. Мазкур шахслар йўл ҳаракати қоидаларини, ов қилиш, балиқ тутиш ва балиқ захираларини сақлаш қоидаларини, божхона қоидаларини бузганликлари учун умумий асосларда маъмурий жавобгар бўладилар. Юқорида кўрсатилган шахсларга нисбатан маъмурий қамоққа олиш чоралари қўлланилиши мумкин эмас. Муддатли хизматдаги ҳарбий хизматчиларга жарима солиниши мумкин эмас.

Маъмурий жавобгарликка маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган пайтда ўн олти ёшга тўлган шахслар тортиладилар. Ўн олти ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган маъмурий ҳуқуқбузарлик содир қилган шахсларга вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар тўғрисидаги Низомда кўзда тутилган чоралар қўлланилади.

Мансабдор шахслар Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига биноан бошқарув тартибини, давлат ва жамоат тартибини сақлаш, табиий муҳитни, аҳоли соғлигини муҳофаза қилиш соҳасида белгиланган қоидаларга ва бажарилишини таъминлаш ўз хизмат вазифаларига кирадиган бошқа қоидаларга риоя этмаганлик билан боғлиқ маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганликлари учун маъмурий жавобгарликка тортилишлари мумкин.

Мансабдор шахс тушунчасининг ўзи ҳам муайян қизиқиш уйғотади. Маъмурий ҳуқуқда мулк шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилотда муайян мансабни эгаллаб турган шахс, башарти унга раҳбарлик, ташкилий, фармойиш бериш, текширув-назорат вазифалари ёки моддий бойликлар ҳаракати билан боғлиқ бўлган вазифалар юклатилган бўлса, мансабдор шахс деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси маъмурий ҳуқуқи бўйича маъмурий жавобгарликдан ташқари интизомий ва моддий жавобгарлик турлари ҳам назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 16-моддасининг баён қилинишича харбий хизматчилар ва йиғинга чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар, шунингдек ички ишлар органларининг оддий аскарлари ва бошқарув таркибига мансуб шахслар маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизом уставларига мувофиқ жавобгар бўлади. Мазкур шахслар йўл ҳаракати қоидаларини, ов қилиш, балиқ тутиш ва балиқ захираларини сақлаш қоидаларини, божхона қоидаларини бузганликлари учун умумий асосларда маъмурий жавобгар бўладилар.

Юқорида кўрсатилган шахсларга нисбатан маъмурий қамоққа олиш чоралари қўлланилиши мумкин эмас. Муддатли хизматдаги харбий хизматчиларга жарима солиниши мумкин эмас.

Бу шахслар жумласига кирмайдиган, интизомий уставлари ёки интизом тўғрисидаги махсус қоидалар татбиқ этиладиган бошқа шахслар ана шу устав ёки қоидаларда тўғридан-тўғри назарда тутилган ҳолларда, маъмурий ҳуқуқбу-

зарлик содир этганликлари учун интизомий жавобгар бўладилар, бошқа ҳолларда умумий асосларда маъмурий жавобгар бўладилар.

Моддий жавобгарлик фуқаролик ҳуқуқининг предмети ни ташкил қилса-да, баъзи ҳолатларда бу масалаларда маъмурий ҳуқуқ нормалари ҳам қўлланилади. Масалан, маъмурий ҳуқуқ нормалари ёрдамида етказилган зарарни маъмурий тартибда қоплаш қодалари белгилаб қўйилган.

Маъмурий ҳуқуқда моддий жавобгарликнинг субъекти бўлиб биринчи навбатда ҳарбий хизматчилар ва уларга тенглаштирилган шахслар ҳисобланади.

Маъмурий ҳуқуқнинг нормаларига биноан ҳарбий хизматчилар ҳарбий қисмга, ўз хизмат муносабатида бўлган муассасага хизмат мажбуриятини адо этаётган пайтда етказган моддий зиён учун моддий жавобгарликка тортилади. Бу қоида ҳарбий хизматчиларга тенглаштирилган ички ишлар вазирлиги ходимлари ва бошқа шахсларга ҳам тааллуқлидир.

Маъмурий жавобгарлик чораларини қўллашда муайян тамойилларга риоя қилиш зарур. Булар қуйидагилар:

1. Қонунийлик. Маъмурий жавобгарликни амалга ошираётганда қонун талабларига аниқ ва оғишмай амал қилиш. Бу тамойилнинг муҳим шарти бўлиб жавобгарлик фақат маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилганда вужудга келишлиги, ножўя қилмишини тўғри квалификация қилиш, жазо чорасини тўғри танлаш ҳисобланади.

2. Индивидуаллаштириш. Бу тамойил содир қилинган маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жазо чораси белгилашда қилмиш содир қилинган вазиятни, ҳуқуқбузарнинг шахсиятини, мулкӣ аҳволини, унинг айбдорлик даражасини ҳисобга олишни англатади. Жумладан, бу Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида белгиланган жавобгарликни енгиллаштирадиган ва оғирлаштирадиган ҳолатларга эътибор берилишини назарда тутди. Индивидуаллаштириш тамойилига кўра содир этилган ҳуқуқбузарлик учун фақат айбдор шахснинг ўзига нисбатан

жавобгарлик қўлланилади.

3. Тезкорлик(оперативлик), ўз вақтида қўлланишлик. Маъмурий жавобгарлик чораси ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги аниқлангандан сўнг қанча тезкорлик билан қўлланилса, шунча самарали бўлиши мумкин. Бу тамойил қонунлар билан белгиланган муддатларга рия қилинишини талаб қилади.

4. Адолатпарварлик. Бу тамойил айбдор бўлмаган шахсларнинг жавобгарликка тортилиш ҳолларига йўл қўймасликни ва содир этилган қилмишнинг исботланиши зарурлигини талаб этади. Ушбу тамойилга биноан маъмурий жавобгарлик белгиловчи ва уни оғирлаштирувчи қонун орқага қайтиш кучига эга эмас. Маъмурий ҳуқуқбузарлик натижасида келтирилган зарарни қоплаш жавобгарликни қўллаш орқали амалга оширилади ҳар бир бузилган ҳуқуқ учун фақат битта жавобгарлик белгиланади.

2. Ўзбекистон Республикасининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда белгиланишича Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари Республиканинг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Қорақалпоғистон Республикасининг қонунлари, Қорақалпоғистон Республикаси Жуқорғи Кенгесининг ва Вазирлар Кенгашининг қарорлари, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари ва ҳокимларнинг қарорларидан иборатдир.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунларининг вазифаси инсон ва жамият фаровонлиги йўлида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни, давлат ва жамоат тартибини, табиий муҳитни му-

ҳофаза қилишни, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлашни, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг ўз вақтида ва объектив кўриб чиқилишини, шунингдек бундай ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни таъминлаш, фуқароларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига риоя этиш руҳида тарбиялаш ҳисобланади.

Бу вазифаларни амалга оширишлик учун қонунлар (ЎЗР МЖТК) қандай ҳаракат ёки ҳаракатсизлик маъмурий ҳуқуқбузарлик бўлиб ҳисобланишини, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир қилган шахсга қайси орган қандай маъмурий жазо чорасини қандай тартибда қўллаш тартибини белгилайди.

Қонунлар билан маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида ва маъмурий жавобгарлик тўғрисида қарорлар қабул қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси, Қорақалпоғистон Республикаси ва маҳаллий ҳокимият органларининг компетенцияси белгилаб қўйилган.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари соҳасида Ўзбекистон Республикасининг ваколатларига қуйидагилар киради:

маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг принципларини аниқлаш ва умумий қоидаларини белгилаб бериш;

маъмурий жавобгарликка сабаб бўладиган ҳаракат ёки ҳаракатсизликни, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган органлар тизимини (мансабдор шахсларни), мазкур ишларни юритиш ва чиқарилган қарорларнинг ижроси тартибини белгилаш;

маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари соҳасида Қорақалпоғистон Республикасининг ваколатларини белгилаш;

вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимият вакиллик органлари ҳамда ҳокимлари маъмурий жавобгарлик назарда тутиладиган қарор қабул қилишлари мумкин бўлган масалалар доирасини белгилаш.

Қорақалпоғистон Республикасининг, шунингдек халқ де-

путатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари ва уларнинг ҳокимларининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари соҳасида ваколатлари:

Жамоат тартибини сақлаш масалалари бўйича, бу масалалар Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси билан тартибга солинмаган бўлса, шунингдек табиий офатлар ва эпидемияларга қарши кураш масалалари бўйича маъмурий жавобгарлик белгилаш;

Бузилганда маъмурий жавобгарлик юзага келадиган қоидаларни белгилаш; ов қилиш ёки балиқ тутиш, шунингдек ҳайвонот дунёсидан фойдаланишнинг бошқа турларини амалга ошириш қоидалари; ҳайвонларни карантинга қўйиш ва бошқа ветеринария-санитария қоидалари; ит ва мушук боқиш қоидалари; шаҳарларни ва бошқа аҳоли пунктларини ободонлаштириш қоидалари; шаҳарлардаги дарахтларни шикастлантириш ёки уларни ўзбошимчалик билан кесиб ташлаш; ёнилғи-мойлаш материаллари билан, дори-дармон воситалари ёки тиббий буюмлар билан қўлда савдо қилиш ёхуд шаҳарларда белгиланмаган жойларда қўлда савдо қилиш; бозорларда савдо қилиш қоидалари.

Ўзбекистон Республикасининг маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари хилма-хил. Уларни шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин.

1. Умумий тарзда маъмурий жавобгарлик белгилайдиган қонун ҳужжатлари.

2. Тегишли давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг маъмурий жавобгарлик қўллаш соҳасидаги ваколати баён қилинган қонунлар.

3. Муайян ноҳўя қилмишлар учун аниқ маъмурий жазо чораси назарда тутилган қонун ҳужжатлари.

Ўзбекистон Республикасининг кўпчилик қонунларида уларни бузганлик учун юридик жавобгарлик (жумладан, маъмурий жавобгарлик) қўлланиши мумкинлиги тўғрисида умумий қоидалар мавжуд.

Иккинчи гуруҳга кирадиган қонун ҳужжатлари (м: со-

лик хизмати тўғрисида, давлат санитария назорати тўғрисида, судлар тўғрисида ва қ.к.)да тегишли давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг маъмурий жазо чоралари қўллаш ҳуқуқлари белгилаб қўйилган.

Муайян ножўя қилмишлар учун аниқ маъмурий жазо чоралари белгиладиган учинчи гуруҳ, қонунларга йўл ҳаракати қоидаларини бузганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида қонун, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги, Божхона тўғрисидаги кодекслари мисол бўла олади.

Ўзбекистон Республикасининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ичида Республиканинг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси алоҳида ўрин тутади.

Кодекс Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн олтинчи сессиясида 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган ва 1995 йил 1 апрелдан амалга киритилган.

Кодекс беш бўлим, 31 бобдан иборат.

Биринчи бўлим маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги умумий қоидаларни ўз ичига олган. Булар, жумладан, маъмурий жавобгарлик тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларининг умумий тавсифи ва вазифалари, асосий принциплари; Ўзбекистон Республикаси, Қорақалпоғистон Республикасининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари соҳасида ҳамда Ўзбекистон Республикаси маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг маъмурий жавобгарлик тўғрисида қарорлар қабул қилиш борасида ваколатлари; маъмурий ҳуқуқбузарлик учун таъсир кўрсатиш чораларини қўлланиш вақтида қонунийликни таъминлаш; маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг амал қилишига оид қоидалардан иборат.

Кодекснинг иккинчи бўлими икки қисмдан иборат. Умумий қисмда маъмурий ҳуқуқбузарлик тушунчаси, маъмурий жазо чоралари тизими ва уларнинг қўлланилиши тартиби белгилаб қўйилган.

Махсус қисмда ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида содир бўлиши мумкин бўлган маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг асосий тавсифи ва қўлланиладиган жазо чоралари баён қилинган: фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ҳуқуқбузарликлар; аҳоли соғлиғини сақлаш соҳасидаги; мулкка тажовуз қилувчи; табиий муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги; саноатдаги, қурилишдаги ва иссиқлик ҳамда электр энергиясидан фойдаланиш соҳасидаги; қишлоқ хўжалигидаги ва ветеринария-санитария қоидаларини бузганлик учун; транспортдаги, йўл хўжалиги ва алоқа соҳаларидаги, фуқароларнинг турар жой ҳуқуқларига тааллуқли, коммунал хизмат ва ободонлаштириш соҳасидаги; савдо, тадбиркорлик ва молия соҳасидаги; одил судловга тажовуз қилувчи; жамоат тартибига тажовуз қилувчи; бошқарувнинг белгиланган тартибига тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар ва улар учун қўлланиладиган маъмурий жавобгарлик чоралари.

Учинчи бўлим маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколати бўлган органлар (мансабдор шахслар) ва уларга тааллуқли бўлган маъмурий ҳуқуқбузарликларни белгилашга бағишланган.

Кодекснинг тўртинчи бўлимида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш тартиби ва принциплари, далилларга баҳо бериш тартиби, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар юзасидан чиқарилган қарор устидан шикоят бериш ва протест билдириш ва уларни кўриб чиқиш тартиби баён қилинган.

Бешинчи бўлим жазо қўлланиш тўғрисидаги қарорларни ижро этиш тартибини белгилайди.

Ўзбекистан Республикасининг маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва улар учун жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари уларнинг қоидалари Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига киритилга-

нига қадар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бевосита амалда бўлади.

3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик

Ўзбекистан Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси маъмурий ҳуқуқбузарликка қуйидагича таъриф берган: «Маъмурий ҳуқуқбузарлик деганда қонун ҳужжатларига биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган, шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга тажовуз қилувчи ғайри ҳуқуқий, айбли (қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик тушунилади» (Кодекснинг 10-моддаси).

Маъмурий қонунларда назарда тутилган ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жавобгарлик, башарти бу ҳуқуқбузарлик ўз хусусиятига кўра жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўлмаган тақдирда амалга оширилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик белгиларининг характеристикасида энг муҳими қилмиш (ножўя ҳаракат) тушунчасидир. Бу иродавий хулқ-атвор кўриниши бўлиб, ўз ичига хулқ-атворнинг икки жиҳатини олади: ҳаракат ёки ҳаракатсизлик. Ҳаракат мажбуриятларни, қонун талабларини фаол бажармаслик, шунингдек тақиқлашни бузишлик (ов қилиш қоидаларини бузиш, ДАН органи ваколатли ходимининг транспорт воситасини тўхтатиш тўғрисидаги талабини бажармаслик ва ҳ.к.).

Ҳаракатсизлик мажбуриятни бажармасликнинг пасив шакли (ёнғин хавфсизлиги қоидасини бажармаслик, ердан фойдаланувчи томонидан ёввойи ўтлар билан кураш тадбирларини кўрмаслик ва б).

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг характерли белгилари:

1. Бу зарарли оқибатларни келтириб чиқарган ёки келтириб чиқариши мумкин бўлган, ижтимоий муносабатларга тажовуз қилувчи ғайриижтимоий қилмишдир.

2. Бу ғайриҳуқуқий қилмиш. Маъмурий ножўя қилмиш -

бу маъмурий таъсир чоралари билан муҳофаза қилинадиган маъмурий ва бошқа ҳуқуқ тармоқлари нормаларини бузадиган қилмишдир.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилиги қонун аналогиясини ман этади, маъмурий ноҳўя қилмишнинг зарурий белгиси бўлиб ҳуқуққа зидлик ҳисобланади. «Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун ҳеч ким қонун ҳужжатларида белгиланган асослар ва тартибдан бошқача тарзда таъсир кўрсатиш чорасига тортилиши мумкин эмас», - дейилади Ўзбекистон Республикасининг МЖТКнинг 8-моддасида.

Маъмурий жавобгарлик шахс томонидан Ўзбекистон Республикаси МЖТКда ёки бошқа норматив актда назарда тутилган ҳуқуқбузарлик содир қилингандагина юзага келиши мумкин.

3. Бу айбли қилмиш- ҳуқуқбузарнинг иродавий, онгли муносабати бўлиб, унга нисбатан эътироз кўзғатади, танбеҳга сабаб бўлади.

4. Маъмурий жазо чораларини қўлланиш мумкинлиги маъмурий ҳуқуқбузарликнинг умумий хусусияти ҳисобланади. Маъмурий санкцияларни қўллаш маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган барча ҳолларда шарт бўлмасада, уларни қўлланиш мумкинлиги маъмурий ҳуқуқбузарлик учун шарт бўлган аломатдир.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг белгиларини унинг юридик таркибидан фарқ қилиш лозим.

Юридик таркиб деганда ғайриижтимоий қилмишни қонун билан ўрнатилган маъмурий ҳуқуқбузарлик деб ҳисоблаш учун зарурий белгилари йиғиндиси англанади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик таркибининг элементлари бўлиб объект, объектив томон, субъект, субъектив томон ҳисобланади.

Маъмурий ноҳўя қилмишнинг объекти - ижтимоий муносабатлар. Муайян қилмишлар мавжуд ижтимоий муносабатларга зарар етказиши мумкин бўлганлиги учун ғайриижтимоий ҳисобланади ва маъмурий жазо чоралари қўлла-

ниш таҳдиди остида тақиқлаб қўйилади. Маъмурий ножўя қилмишнинг объекти бўлиб ҳарқандай ижтимоий муносабат эмас, балки маъмурий жазо чораси билан муҳофаза қилинадиган муносабатлар ҳисобланади.

Ножўя қилмишнинг объектив томони бу қилмишнинг маъмурий ҳуқуқ нормаларида қайд қилинган ташқи намоён бўлишини тавсифловчи белгиларидир. Уларнинг ичида энг асосийси ножўя қилмишнинг ўзидир (талон-торож, савдо қилиш, сақлаш, бош тортиш ва ҳ.к.). Қилмиш ҳаракат ва ҳаракатсизлик кўринишларида бўлиши мумкин.

Қилмиш ҳуқуқбузарликнинг ўзаги, унинг атрофида ҳуқуқбузарликнинг бошқа белгилари (усули, вақти, жойи ва б) гуруҳланади. Кўп ҳолларда ножўя қилмиш таркибида жой (жамоат жойлари, чегара зонаси, темир йўл, аэродром, шаҳар атрофида қатновчи поезд, метро, вагоннинг томи ва б) ва вақт (кечки вақт ва қ.к.) белгилари мавжуд бўлади.

Ҳуқуқбузарликни содир қилиш усули, воситалари, етказилган зарарнинг миқдори ҳам кўп ҳолларда унинг объектив томонини ташкил қилувчи белгилар қаторига қўшилади.

Ножўя қилмишнинг субъекти бўлиб уни содир қилган, яъни ҳаракатида қонунда баён қилинган қилмиш мавжуд бўлган шахс ҳисобланади.

Амалдаги қонунчилик бўйича маъмурий ҳуқуқбузарликнинг субъекти сифатида қуйидагилар тан олинади:

1) индивидуал (якка) субъектлар: фуқаролар ва махсус маъмурий-ҳуқуқий мақомга эга бўлган шахслар (транспорт ҳайдовчилар, ташкилот ходимлари, раҳбарлари, муқаддам маъмурий жавобгарликка тортилган шахслар ва б). 2) юридик шахслар, бошқа жамоавий субъектлар ва уларга тенглаштирилган юридик шахс ташкил қилмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар.

Ҳозирги вақтда кўп ҳуқуқбузарлик турларининг субъектлари сифатида мансабдор шахслар эмас, юридик шахслар тан олинади (м:ерларни кимёвий ва радиоактив моддалар билан ифлослантириш ва ер қонунларини бошқача тарзда

бузиш, қурилиш соҳасида ҳуқуқбузарликлар ва б.

Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 15 декабрдаги «Юридик шахсларнинг қурилиш соҳасида ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлиги тўғрисида»ги қонунида юридик шахсларга маъмурий жарима солиниши мумкинлиги белгилаб қўйилган.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг субъектив томони ноҳўя қилмиш субъектнинг ўзини ғайриҳуқуқий ҳаракати ёки ҳаракатсизлигига бўлган руҳий муносабатини англатади. У қасд ёки эҳтиётсизлик шаклида ифодаланиши мумкин. Айб - маъмурий ҳуқуқбузарлик субъектив томонининг зарурий белгиси.

Субъектив томоннинг мажбурий белгиси бўлган қасд ёки эҳтиётсизлик кўринишидаги айбдан ташқари яна факультатив белгилари (мақсад, баҳона) ҳам бўлиши мумкин.

Шахс, унинг қилмишида маъмурий ҳуқуқбузарлик таркибининг барча элементлари мавжуд бўлгандагина, маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин. Назарияда ва амалиётда кўп ҳолларда маъмурий ҳуқуқбузарликнинг жиноят ва интизомий ноҳўя қилмиш билан муносабати тўғрисида масала учраб туради. Айниқса маъмурий ҳуқуқбузарлик билан жиноят ўртасидаги фарқ масаласида турли фикрларни учратиш мумкин. Баъзи адабиётларда маъмурий ҳуқуқбузарлик (ноҳўя қилмиш)да ижтимоий хавфнинг йўқлиги туфайли у жиноятдан фарқ қилади, деган фикр билдирилади¹.

Тўғри, маъмурий ҳуқуқбузарликнинг таърифи баён қилинган Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 10-моддасида маъмурий ҳуқуқбузарликнинг белгиси сифатида унинг ижтимоий хавфлилиги алоҳида ажратиб кўрсатилмаган. Бироқ, шу модданинг ўзида муайян соҳаларда ижтимоий муносабатларга (шахс, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, мулкчилик, давлат ва жамоат тартиби ва ҳ.к.) таъвоуз қилиш, ғайри-

¹ Давлат ва ҳуқуқ назарияси, дарслик, Т.: ТДЮИ, 2000 й., 349-бет.

ҳуқуқий, айбли хусусиятлари унинг ижтимоий хавфлили-
гини билдиради, деб фикр юритишга асос бўлади. Бу қил-
мишлар ижтимоий хавfli бўлганлиги учун ҳам қонун ҳуж-
жатларида улар учун ҳуқуқий (маъмурий) жавобгарликка
тортиш назарда тутилган бўлади.

Иккинчидан, барча давлат ва ҳуқуқ назариясига оид ада-
биётларда¹ ижтимоий хавfliлик умуман ҳуқуқбузарлик
(жумладан, маъмурий ҳуқуқбузарлик)нинг мажбурий бел-
гиси сифатида қайд қилинади. Демак, ушбу қоидага асосан
маъмурий ножўя қилмиш, агар у ижтимоий хавfli деб тан
олинмаса, ҳуқуқбузарликнинг бир тури деб ҳисобланмас-
лиги керак бўлади. Бинобарин, маъмурий ҳуқуқбузарлик
билан жиноят ўртасидаги фарқни уларнинг бирида ижти-
моий хавfliлик аломати бор, иккинчисида йўқлигида деб
қайд қилмасдан, балки бу хавfliликнинг турли даражада
эканлигида, деб тан олиш асосли бўлади.

Жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарликни ажратувчи юри-
дик мезонлар жиноят ва маъмурий қонунчиликда мавжуд
бўлиб, тегишли ҳуқуқбузарлик таркибларининг барча эле-
ментлари (объект, объектив томон, субъект, субъектив то-
мон)га тегишли бўлиши мумкин. Масалан, қонунга биноан
баъзи жиноятларнинг субъекти 13-14 ёшга тўлган шахслар
бўлиши мумкин бўлгани ҳолда маъмурий ҳуқуқбузарлик учун
16 ёш белгиланган; транспорт ҳайдовчиси томонидан йўл
қоидаларини бузилиши натижасида жабрланувчига енгил
тан жароҳати етказилиши маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисоб-
ланса, шу ҳаракатлар оқибатида шахсга оғир ёки ўртача
оғирликдаги зарар етказилиши жиноят деб тан олинади.
Шунинг учун ҳуқуқбузарликнинг характерини, унинг юри-
дик табиатини аниқлаш учун шундай ҳаракат учун жавоб-
гарлик белгилайдиган қонунчиликни ҳар томонлама тақ-
қослаб ўрганиш талаб қилинади. Зеро бу жуда катта амалий
аҳамиятга эга бўлиб, Ўзбекистан Республикасининг Маъ-
мурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси талабидан ҳам ке-

¹ Давлат ва ҳуқуқ назарияси, дарслик, Т.: ТДЮИ, 2000 й., 348-бет.

либ чиқади: «Ушбу кодексда назарда тутилган ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жавобгарлик, башарти бу ҳуқуқбузарлик ўз хусусиятига кўра жинсий жавобгарликка тортишга сабаб бўлмаган тақдирда, амалга оширилади.»

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг интизомий ноҳўя қилмишдан фарқи шундаки, кейингиси, қойда тариқасида, меҳнат, хизмат муносабатлари жараёнида юз беради.

4. Маъмурий жазо чораларининг тушунчаси ва асосий турлари

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 22-моддасига биноан маъмурий жазо жавобгарликка тортиш чораси бўлиб, у маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни қонунларга риоя этиш ва уларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, шунингдек ана шу ҳуқуқбузарнинг ўзи томонидан ҳам, бошқа шахслар томонидан ҳам янги ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасининг МЖТК маъмурий жазо чораларининг қуйидаги турларини ўрнатган: жарима; маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёнинг ҳақини тўлаш шарт билан олиб қўйиш; маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни мусодара қилиш; муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан (транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан) маҳрум қилиш; маъмурий қамоққа олиш.

Бундан ташқари Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодексига лицензияни ёки малака аттестати (гувоҳнома)ни чақириб олиш жазоси ҳам назарда тутилади.

Маъмурий жазо чоралари ваколатли давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан махсус индивидуал (якка) актлар чиқариш йўли билан қўлланилади. Жазо чоралари маъмурий мажбурлашнинг бошқа турларидан шу билан фарқ

қиладики, жазо чоралари ҳуқуқбузар учун «жазоланган ҳолат» ни вужудга келтиради. Бу ҳолат қонунда белгиланган муддатда давом этиб, ҳуқуқбузарларни тарбиялашнинг бир элементи бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси маъмурий жазо чораларини асосий ва қўшимча чораларга ажратади. Ашёларнинг ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш ёки мусодара қилиш ҳам асосий, ҳам қўшимча маъмурий жазо тариқасида, қонун билан назарда тутилган бошқа маъмурий жазо чоралари эса фақат асосий жазо тариқасида қўлланиши мумкин.

Битта маъмурий ҳуқуқбузарлик учун ё асосий ёки ҳам асосий, ҳам қўшимча жазо чораси қўлланилиши мумкин.

Жарима маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишда айбдор шахсдан давлат ҳисобига пул ундиришдир.

Жариманинг миқдори маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган вақтдаги, давом этаётган маъмурий ҳуқуқбузарлик учун эса бу ҳуқуқбузарлик аниқланган вақтдаги белгилаб қўйилган энг кам ойлик иш ҳақидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Фуқароларга солинадиган жариманинг энг кам миқдори энг кам иш ҳақининг эликдан бир қисмидан, мансабдор шахсларга эса - ўндан бир қисмидан кам бўлмаслиги керак.

Фуқароларга солинадиган жариманинг энг кўп миқдори энг кам иш ҳақининг беш бараваридан, мансабдор шахсларга эса ўн бараваридан ошмаслиги керак. қонунларда назарда тутилган айрим ҳолларда баъзи ҳуқуқбузарликлар учун фуқароларга - энг кам иш ҳақининг ўн бараваригача ва мансабдор шахсларга - ўн беш бараваригача миқдорда жарима солиниши мумкин. Худди шу миқдорда жарима, масалан, Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги “Жиний жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида” ги қонуни билан ўрнатилди.

Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш, шу ашёни мажбурий тартибда тортиб олиб, уни кейинчалик сотиб юбориш ҳамда сотишдан тушган пулни ашёнинг эгасига тортиб олинган ашёни сотиш харажатларини чегириб ташлаган ҳолда топширишдан иборатдир.

Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни мусодара қилиш шу ашёни ҳақини тўламасдан мажбурий тарзда давлат мулкига ўтказишдан иборат бўлиб, бу чора туман (шаҳар) судьяси томонидан қўлланилади. Башарти Ўзбекистон Республикаси қонунларида бошқа қоида назарда тутилмаган бўлса, фақат ҳуқуқбузарнинг шахсий мулки бўлган ашёгина мусодара қилиниши мумкин.

Муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан (транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан) маҳрум қилиш чораси туман (шаҳар) судьяси томонидан уч йилгача муддатга қўлланилади. Бундай ҳуқуқдан маҳрум қилиш муддати ўн беш кундан кам бўлмаслиги керак.

Ўқ отар қуроллар ва ўқ-дориларни ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш ва мусодара қилиш асосий тирикчилик манбаи овчилик бўлган шахсларга, махсус ҳуқуқдан (транспорт воситаларини бошқариш) маҳрум қилиш, ногиронлиги сабабли транспорт воситаларидан фойдаланадиган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин эмас. Транспорт воситаларини алкоголь ичимликдан, гиёҳвандлик воситаси таъсирида маст бўлган ҳолда ёки ўзгача тарзда маст бўлган ҳолда бошқариш ҳоллари, шунингдек ўзлари иштирокчи бўлган йўл-транспорт қодисалари содир этилган жойдан кетиб қолиш ҳоллари бундан мустаснодир.

Маъмурий қамоққа олиш уч суткадан ўн беш суткагача муддатга, фавқулодда ҳолат тартиби шароитида эса, жамоат тартибига тажовуз қилганлиги учун - ўттиз суткагача муддатга қўлланилади. Маъмурий қамоққа олиш туман (шаҳар)

судьяси томонидан, фавқулодда ҳолат тартиби шароитида эса, шунингдек ҳарбий комендант ёки ички ишлар органи бошлиғи томонидан белгиланади.

Маъмурий қамоққа олиш чораси ҳомиладор аёлларга, уч ёшгача боласи бўлган аёлларга, ун тўрт ёшгача бўлган боласини яққа ўзи тарбиялаётган шахсларга, ун саккиз ёшга тўлмаган шахсларга, биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронларига нисбатан қўлланилиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодексига лицензия ва малака аттестати (гувоҳномаси)ни чақириб олишдан иборат жазо чораси белгиланган. Бундай ҳужжатлар рухсат бериш тизими тартибида ва муайян муддатга берилади. Лицензия ва малака аттестати муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини беради, уларни чақириб олиш эса бу ҳуқуқдан мақрум қилади. Шу сабабли бу чора ҳам махсус ҳуқуқдан мақрум қилиш жазосининг бир тури ҳисобланади.

Лицензияни чақириб олиш ҳуқуқдан мақрум қилиш чорасидан нима билан фарқ қилади? Биринчидан, ҳуқуқдан мақрум қилиш фақат фуқароларга нисбатан қўлланилади. Лицензияни чақириб олиш эса юридик шахсларга ҳам қўлланиладиган таъсир чораси ҳисобланади. Иккинчидан, ҳуқуқдан мақрум қилиш уч йилгача муддатга амалга оширилади. Лицензия ва малака аттестатини қайтариб олиш таъмоман муддатсиз бўлади. Бироқ, бу шахс лицензия ёки малака аттестатидан умрбод мақрум бўлади, деган сўз эмас. Шахс керакли ҳужжатларни тақдим этиб, тўловларни тўлагандан сўнг янги лицензия олиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган органлар (мансабдор шахслар) тизими Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига белгилаб қўйилган.

Булар:

1. Туман (шаҳар) судининг судьяси; вилоят хўжалик суди.
2. Шаҳарча, қишлоқ ва овул фуқароларининг ўзини-ўзи бошқариш органлари қошидаги маъмурий комиссиялар;
3. Вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи туман

(шаҳар) комиссиялари;

4. Ички ишлар (милиция) органлари (мансабдор шахслари), давлат инспекцияси органлари ва мансабдор шахслар ҳамда қонунлар билан ваколат берилган бошқа органлар ва мансабдор шахслар.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига асосан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ҳар бир ишнинг ҳолатини ўз вақтида, ҳар томонлама, тўла ва объектив равишда аниқлаб чиқиш, бу ишни қонун ҳужжатлари асосида ҳал этиш, чиқарилган қарорнинг ижросини таъминлаш, шунингдек, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этиш сабаблари ва бунга олиб келган шарт-шароитларни аниқлаш, ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш чораларини белгилаш тақозо этилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш жараёнининг асосий босқичи — бу ишларни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш бўлиб ҳисобланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш натижасида қарор қабул қилинади. Қарорларни корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар ижро этишлари мажбурийдир.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида маъмурий жазо чораларининг ҳар бир тури бўйича қарорларни ижро этиш тартиби белгилаб қўйилган.

Мавзунини ўзлаштирганлик даражасини текшириш учун саволлар

- 1) Маъмурий жавобгарлик деб нимага айтилади?
- 2) Маъмурий жавобгарлик қандай белгиларга эга бўлади?
- 3) Маъмурий жавобгарлик соҳасида қандай масалаларни ҳал қилиш Ўзбекистон Республикаси компетенциясига киради?

4) Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг асосий хусусиятларини тавсифланг.

- 5) Маъмурий ҳуқуқбузарлик деб нимага айтилади?
- 6) Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг юридик таркиби деганда нима тушунилади?
- 7) Маъмурий ножўя қилмиш бошқа турдаги ҳуқуқбузарликдан нимаси билан фарқ қилади?
- 8) Асосий маъмурий жазо чораларини тавсифлаб беринг.

Адабиётлар.

11;14;18;21;29;38;43;98;106;107;164; (XIII-XIV боблар);
165(13-15 боблар); 166 (18-43 бетлар); 168;.

XI боб. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишнинг умумий қоидалари, таъминлаш чоралари.
2. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишда қатнашувчи шахслар.
3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш.
4. Маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарорларни ижро этиш.

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишнинг умумий қоидалари ва таъминлаш чоралари

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишнинг умумий қоидалари Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг IV бўлими, XIX бобида кўрсатиб ўтилган.

Улар қўйидагилардир: ишларни юритиш вазифалари, ишларни юритиш тартиби, ишларни юритишни истисно этувчи ҳолатлар, ишларни фуқароларнинг тенглиги асосида кўриб чиқиш, иш юритиладиган тил, ишнинг очиқ кўрилиши, ишларни юритиш чоғида қонунларнинг устидан прокурор, назорати, далиллар, далилларга бақо бериш ва материалларни прокурорга топшириш.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодексида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш тартиби белгилаб қўйилган. Бу тартиб маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ҳар бир ишнинг ҳолатини ўз вақтида, ҳар томонлама, тўла ва объектив равишда аниқлаб чиқиш, бу ишни қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳолда ҳал этиш, чиқарилган қарорнинг ижросини таъминлаш, шунингдек маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этиш сабаблари ва бунга олиб келган шарт-шароитларни аниқлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишдан иборат вази-

фаларни бажаришга хизмат қилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишнинг яна бир муҳим вазифаси фуқароларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига риоя этиш руқида тарбиялаш, қонунийликни мустаҳкамлаш бўлиб ҳисобланади. Бугун маъмурий жараён ана шу мақсадларни амалга ошириш нуқтаи назаридан олиб борилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишнинг тамойиллари:

- фуқароларнинг тенглиги;
- иш олиб бориладиган тилни тўғри танлаш;
- ишнинг очиқ кўрилиши;
- ишни кўриш чоғида қонунларга тўлиқ риоя қилиш; бу борада прокурор назоратини олиб бориш;
- ишни кўришда объективликни таъминлаш, далилларни ҳар тарафлама ўрганиш ва тўғри баҳолаш.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш мураккаб жараён (маъмурий жараён) бўлиб, уни бир неча босқичларга бўлиш мумкин: маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишни таъминлаш чораларини кўриш (маъмурий йўл билан ушлаб туриш, ашёлар ва транспорт воситаларини кўздан кечириш, ашёларни ва ҳужжатларни олиб қўйиш ва қ.к.); маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш; маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарор хусусида шикоят бериш ва протест билдириш; маъмурий жазо қўлланиш тўғрисидаги қарорларни ижро этиш.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш жараёнининг асосий босқичи бу албатта, шу ишларни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш бўлиб ҳисобланади.

2. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишда қатнашувчи шахслар

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс иштирокида кўриб чиқила-

ди. Мазкур шахсда маълумотлар бўлган ва ундан ишни кўриб чиқишни кечиктириш хусусида қеч қандай илтимос тушмаган ҳоллардагина иш унинг иштирокисиз кўриб чиқилиши мумкин.

Башарти содир этилган ҳуқуқбузарлик учун МЖтК да маъмурий қамоққа олиш, ашёларни мусодара қилиш ёки қақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш чораларини қўлланилиши назарда тутилган бўлса, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш вақтида маъмурий жавобгарликка тортиладиган шахснинг қатнашиши шарт. Мазкур шахс бундай маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишга қатнашишдан бўйин товлаган тақдирда у маъмурий ишлар бўйича судьянинг ажримига биноан ички ишлар органи томонидан мажбурий олиб келиниши мумкин.

Маъмурий ишларни кўришда иштирок этувчи шахслардан яна бири - жабрланувчидир. Жабрланувчи - маъмурий ҳуқуқбузарлик йўли билан маънавий, жисмоний ёки мулкий зарар етказилган шахсдир.

Жабрланувчига етказилган зарар турли ҳилда бўлиши мумкин: масалан, маънавий зарар (енгил тан жароҳати), моддий зарар (йўл ҳаракати қоидаларини бузиб бировнинг машинасига зарар етказиш). Жабрланувчи бир вақтнинг ўзида шу иш бўйича гувоҳ бўлиб ҳам ҳисобланади. Бундан ташқари унга етказилган зарарнинг характери ва миқдори ҳақида берган кўрсатмалари содир этилган ҳуқуқбузарликни жиний ҳодиса сифатида квалификация қилишга олиб келиши ҳам мумкин.

Қонуний вакиллар ҳам маъмурий ишни кўришда иштирок этувчи шахслардан ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси МЖтКнинг 296-моддасида кўрсатиб ўтилганидек: воёга етмаган ёки ўзининг жисмоний нуқсонлари ёхуд руҳий касалликлари сабабли маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар юзасидан ўз ҳуқуқини ўзи амалга ошираолмайдиган маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахснинг ёки жабрланувчининг манфаатларини улар учун мазкур

шахсларнинг қонуний вакиллари (ота-оналари, эр-хотинлари, вояга етмаган болалари, фарзандликка олувчилар, васийлар, ҳомийлар) ифодалашга ҳақлидирлар.

Қонунда қонуний вакиллар бир вақтнинг ўзида гувоҳ бўлиб ўтишлари тақиқлаб қўйилган.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик ишларини юритиш жараёнида адвокатнинг роли ҳам каттадир. Маъмурий ишларни юритиш жараёнига адвокат маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этган шахснинг ушланиши билан қатнашиши мумкин. Адвокат ишга оид материаллар билан танишиб чиқишга, уни таклиф қилган шахснинг топширигига биноан ва унинг номидан шикоят беришга ҳақлидир. Маъмурий жавобгарликка тортилаётган ҳар бир шахс маъмурий иш кўрилаётган пайтда адвокатнинг ҳуқуқий ёрдамидан фойдаланиши мумкин.

Гувоҳ ҳам маъмурий ишни кўриб чиқишда иштирок этадиган асосий шахслардан бири бўлиб ҳисобланади. Гувоҳ бўлиб маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш бўйича аниқланиши керак бўлган бирор бир ҳолатдан воқиф бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай шахс ҳисобланиши мумкин.

Ишни кўраётган органнинг чақирувига биноан гувоҳ кўрсатилган вақтда келиши, ҳаққоний кўрсатувлар бериши, шу иш хусусида ўзига маълум бўлган ҳамма нарсани айтиб бериши ва қўйилган саволларга жавоб бериши шарт.

Эксперт маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган томонидан махсус тушунчага эга бўлиш зарурати туғилган ҳолларда тайинланади.

Таржимон маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган томонидан тайинланади. Таржимоннинг мазкур органнинг чақиригига биноан келиши, ўзига топширилган вазифани тўла-тўқис ҳамда аниқ бажариши шарт.

3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш.

Бизга маълумки ҳуқуқбузарлик ишларини юритиш жараёнининг асосий босқичи — шу ишларни кўриб чиқиш ва

ҳал қилиш бўлиб ҳисобланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш тегишли гайёргарликни тақозо қилади. Бу даврда тегишли орган (мансабдор шахс) бир неча ҳолатларни аниқлаши ва тадбирлар ўтказиши лозим. Жумладан, мазкур ишни кўриб чиқиш ўзининг ваколат доирасига кириш кирмаслигини, ишга оид барча ҳужжат ва материаллар тўғри тузилган ёки тўғри тузилмаганлигини, ишни кўриб чиқишда қатнашиши лозим бўлган шахслар уни кўриб чиқиш вақти ва жойи ҳақида маълум қилинган ёки қилинмаганлигини, ишни кўриш учун зарур қўшимча материаллар сўраб олинган - олинмаганлигини аниқлаши, маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс, жабрланувчи, қонуний вакиллар, ҳимоячи қилган илтимослар тўғрисидаги масалаларни ҳал этиш лозим.

Қонунларда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш муддатлари ҳам белгилаб қўйилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 305- моддасидаги ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишга ваколатли орган (мансабдор шахс) томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва ишга оид бошқа материаллар олинган кундан бошлаб ўн беш кунлик муддат ичида кўриб чиқилиши лозим.

Ишни кўриб чиқувчи органнинг мажлисида раислик қилувчи ёки ишни кўриб чиқувчи мансабдор шахс қандай иш кўрилиши лозимлиги, маъмурий жавобгарликка ким тортилаётганлигини эълон қилади, ишни кўриб чиқишда қатнашувчи шахсларга уларнинг ҳуқуқлари ва вазифаларини тушунтиради, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани ўқиб эшиттиради.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш вақтида ишни кўраётган орган маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган ёки этилмаганлигини, уни содир этилган жойи, вақти ва мазкур шахс уни содир этганликда айбдорлиги, ёки айбдор эмаслигини, унинг маъмурий жавобгарликка тортилиш - тортилмаслигини, жавобгарликни ен-

гиллаштирувчи ёки оғирлаштирувчи ҳолатлар бор йўқлигини, шунингдек ишни тўғри ҳал этишга аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни аниқлаши керак. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш баённома билан расмийлаштирилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишнинг асосий босқичи — иш юзасидан қарор чиқариш бўлиб ҳисобланади.

Қарорда қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак: қарор чиқарган орган (мансабдор шахс)нинг номи; иш кўриб чиқилган сана; кўриб чиқиладиган шахснинг маълумотлари; ишни кўриб чиқиш пайтида аниқланган ҳолатларнинг баёни; ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни назарда тутувчи норматив ҳужжат; иш юзасидан қабул қилинган қарор.

Иш юзасидан чиқарилган қарорда олиб қўйилган ашёлар ва ҳужжатлар, шунингдек ушлаб турилган транспорт воситалари тўғрисидаги масала ҳам ҳал этилган бўлиши лозим. Қарор мажлисда иштирок этаётган коллегия аъзоларининг оддий кўпчилик овози билан қабул қилинади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарор хусусида шу қарорнинг нусхасини олган кундан бошлаб ўн кун ичида шикоят берилиши мумкин. Белгиланган муддатда берилган шикоят маъмурий жазо қўлланилиши тўғрисидаги қарорнинг ижросини шикоят кўрилгунга қадар тўхтатиб туради, маъмурий қамоқ жазоси қўлланилиши тўғрисидаги қарор ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган жойда ундириб олинadиган жарима солиш ҳоллари бундан мустаснодир.

Прокўрорнинг протест билдириши ҳам қабул қилинган қарорнинг ижросини протест кўрилгунга қадар тўхтатиб туради.

4. Маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарорларни ижро этиш

Маъмурий жазо қўллаш тўғрисида қарорларни ижро этиш масалалари Ўзбекистон Республикаси Маъмурий кодексининг V бўлимида ўз ифодасини топган.

Кодекснинг 325-моддасида маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарор ижросининг мажбурийлиги ҳақида гапирилади.

Маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарорга шикоят берилган ёки протест билдирилган тақдирда бу қарор шикоят ёки билдирилган протест қаноатлантирилгандан кейин ижро этилиши керак. Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган жойнинг ўзида ундириб олинadиган жарима солиш тўғрисидаги қарор бундан мустаснодир.

Маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарор МЖТК да ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ваколатли органлар томонидан ижро этилади.

Маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарор ижросининг муҳлати ҳам мавжуд бўлиб, уни қуйидагича изоҳлаб ўтамиз: агар маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарор чиқарилган кундан бошлаб уч ой давомида ижро этишга қаратилмаган бўлса, у ҳолда бундай қарор ижро этилмайди. МЖТ кодексининг 318-моддасига мувофиқ қарорнинг ижроси тўхтатиб турилган тақдирда, кучини йўқотган муддат шикоят ёки протест кўриб чиқилгунга қадар қарор тўхтатиб турилади.

Жарима солиш тўғрисидаги қарорни ижро этиш бўйича иш юритиш, жарима ҳуқуқбузар томонидан унга жарима солиш тўғрисидаги қарор топширилган кундан бошлаб кечиктирилмай, Ўзбекистон Республикасининг жамғарма банки муассасасига тўланади, ҳуқуқбузар содир этилган жойнинг ўзида ундириб олинadиган жарима бундан мустасно. Агар жарима солинадиган шахс ишламаётган бўлса ёхуд жаримани ҳуқуқбузарнинг иш ҳақи ёки бошқа даромадлари, пенсия ёки степендиясидан бошқа сабабларга кўра ундириб олишнинг имкони бўлмаса, уни ундириб олиш суд қарорларини ижро этиш, судлар фаолиятини моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлаш департаменти ҳудудий бўлимлари суд ижрочилари, туман (шаҳар) бўлинмаларининг суд ижрочилари томонидан жарима солиш тўғрисида тегишли орган чиқарган қарор асосида ҳуқуқбузарнинг

шахсий мулкидан, шунингдек умумий мулкдаги ҳиссасидан ундириб олиниши мумкин.

Ҳақини тўлаш шартли билан олиб қўйиш тўғрисидаги қарор асосида олиб қўйилган нарсаларни сотиш учун воситачи дўконга ёки олиб қўйилган мол-мулк турган жойдаги шундай мақсад учун махсус белгилаб қўйилган дўконга топширилади. Ўқотар қуроли ва ўқ-дориларни ҳақини тўлаб олиб қўйиш тўғрисидаги қарор ички ишлар органлари томонидан ижро этилади.

Нарсани мусодара қилиш тўғрисидаги қарорни ижро этиш бўйича иш юритиш. Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этиш қуроли ёки бевосита шундай ашё бўлган нарсани мусодара қилиш тўғрисидаги қарор суд ижрочилари туман (шаҳар) бўлинмаларининг суд ижрочилари томонидан ижро этилади. Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай ашё бўлган мусодара қилинган нарсаларни сотиш ва йўқ қилиб ташлаш белгиланган тартибда амалга оширилади.

Транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан маҳрум этиш тўғрисидаги қарор МЖТК 248-моддасида кўрсатиб ўтилганидек ички ишлар органларининг мансабдор шахслари томонидан ижро этилади.

Ов қилиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги қарорларни ижро этиш Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг бош давлат инспекторлари, уларнинг ўринбосарлари, Қорақалпоғистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар табиатни муҳофаза қилиш ҳудудий органларининг бош давлат инспекторлари, инспекторлари, ўринбосарлари амалга оширадilar.

Транспорт воситаларини ёки кичик ҳажмли кемаларни бошқариш ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги қарор ҳайдовчилик гувоҳномасини, шунингдек унинг талонини олиб қўйиш йўли билан ижро этилади.

Маъмурий жазо чораларидан бири маъмурий қамоқ жазоси ҳисобланади. Маъмурий қамоққа олинган шахслар ички

ишлар органлари белгилаб қўйган жойларда қамоқда сақланадилар. Маъмурий қамоққа олиш тўғрисидаги қарорни ижро этиш чоғида қамоққа олинганлар шахсий кўрикдан ўтказиладилар. Маъмурий қамоқ жазосини ўташ Ўзбекистон Республикаси қонунларида белгиланган қоидалар асосида амалга оширилади. Маъмурий қамоққа олинган шахслар жисмоний ишларда фойдаланилади.

Маъмурий қамоққа олинган шахслар меҳнатидан фойдаланишни ташкил этиш туман (шаҳар) ҳокимликларига юклатилади.

Маъмурий қамоққа олинган шахсларга қамоқда бўлган вақтлари учун доимий иш жойларидан иш ҳақи тўланмайди.

Маълумки, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ишлар бўйича чиқарилган қарорда ноҳўя ҳаракат орқали етказилган мулкий зарарни ундириб олиш масаласи ҳам ҳал қилиниши лозим. Қарорнинг мулкий зарарни ундириб олиш хусусидаги қисми ижро ҳужжати ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига белгиланишича мулкий зарар ҳуқуқбузар томонидан унга қарор топширилган кундан бошлаб ўн беш кундан кечиктирмай тўланиши лозим, бундай қарор хусусида шикоят берилган ёки протест билдирилган тақдирда шикоят ёки протест қаноатлантирилмаганлиги маълум қилинган кундан бошлаб ўн беш кундан кечиктирмай тўланиши лозим.

Қарорнинг мулкий зарарни ундириб олиш хусусидаги қисми белгиланган муддатда ижро этилмаса, фуқаролик-процессуал қонун ҳужжатларида назарда тутилган ижро қилиш тартибида зарарни ундириб олиш учун юборилади.

Минзуни ўзлаштирганилик даражасини текшириш учун саволлар:

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш деганда нима тушунилади?
2. Бу ишларни юритиш қандай чоралар билан таъминла-

нади ва қандай тамойиллар асосида амалга оширилади?

3. Кимлар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юретишда иштирокчи бўлиши мумкин?

4. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар бўйича қарор қабул қилиш тартибини сўзлаб беринг.

5. Маъмурий қamoқ шаклидаги жазо чораси тўғрисидаги қарор қандай тартибда ижро этилади?

Адабиётлар:

14; 21; 43; 106; 164 (XIV боб); 166 (89-117- бетлар).

ХII боб. Давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлаш

1. Бошқарув соҳасида қонунийлик ва интизом тушунчаси.
2. Қонунийлик ва интизомни таъминлаш кафолатлари ва усуллари.
3. Ижроия ҳокимият органлари устидан Президент контроли.
4. Қонунчилик (вакиллик) ҳокимияти органларининг контроли.
5. Ижроия ҳокимият органларининг контроли.
6. Маъмурий (ижроия) ҳокимиятни амалга оширишнинг қонунийлиги устидан суд контроли.
7. Прокуратура органларининг бошқарув соҳасида қонунларнинг ижроси устидан прокуратура органларининг назорати.
8. Умумий маъмурий назорат.

1.Бошқарув соҳасида қонунийлик ва интизом тушунчаси

Қонунийлик - демократия негизида қурилган жамиятнинг фаолият кўрсатиши ва ривожланишининг зарурий шarti. У фуқаролар эркинлигини таъминлаш ва ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, демократияни амалга ошириш, фуқаролик жамиятини барпо этиш ва фаолият кўрсатиши, давлат аппаратини илмий асосда ташкил этиш ва нормал фаолият кўрсатиши учун зарур бўлади. Қонунийлик давлат механизмининг барча элементлари (давлат органлари, давлат ташкилотлари, давлат хизматчилари), фуқаролик жамиятининг элементлари (жамоат ташкилотлари, диний ташкилотлар, норасмий бирлашмалар ва б) ҳамда барча фуқаролар учун зарур.

Қонун, юридик норма ижтимоий муносабатларни махсус тартибга солувчи сифатида мамлакатда иқтисоднинг

мавжуд даражаси, ташкилий етуклиги, маданият, ахлоқ-этика нормаларига мос келиши керак. Қонунчилик давлат томонидан ҳуқуқни жамият ва фуқаролар манфаати учун расмийлаштириш воситаси бўлиши лозим. Қонунийлик - энг аввало етарли миқдорда юқори сифатли юридик нормаларнинг мавжудлиги, ундан кейин ҳуқуқнинг барча субъектлари томонидан уларга қатъий риоя қилинишидир.

Қонунийлик - жамият ва давлатни ташкил бўлиши ва фаолият кўрсатувининг конституциявий принципи. Қонунийлик принципи Ўзбекистан Республикаси Конституциясининг 15-моддасида мустақкамлаб қўйилган: «Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади.

Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар».

Қонунийлик принципи бошқарув соҳасида алоҳида аҳамиятга эга. Бу қуйидаги ҳолатлар билан боғлиқ:

Биринчидан, бошқарув давлат ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг кўпчилик соҳаларини қамраб олади. Айнан шу доирада уларнинг иқтисодиётга, ижтимоий-маданий ва маъмурий-сиёсий қурилишга раҳбарлик қилиш бўйича кўп тарафлама фаолияти амалга оширилади. Қонунийликка қатъий риоя қилиш бошқарув тизими барча бўғинларининг уйғунликда фаолият кўрсатишининг, улар олдида турган вазифаларни муваффақиятли бажаришнинг муҳим шарти бўлиб ҳисобланади.

Иккинчидан, бошқарув субъектлари ўз функциялари ва ваколатларини амалга ошириш жараёнида ҳуқуқни қўллаш фаолиятини олиб борадилар. Бу учун ҳуқуқни қўллаш акти ҳисобланадиган бошқарув қарорларини ишлаб чиқадиладар ва қабул қиладилар (м: лавозимга тайинлаш тўғрисида буйруқ, фуқаронинг шикоятни бўйича қарор ва шу кабилар). Бундай актлар ҳуқуқ нормаларининг умумий кўрсатмаларини аниқлаштиради, турли ҳуқуқ тармоқлари доирасида аниқ ҳуқуқий муносабатларнинг вужудга келиши, ўзгари-

ши ва бекор бўлишига асос бўлади. Бошқарув субъектларининг ҳуқуқни қўллаш фаолияти қонунийлик принципига мувофиқ амалга оширилиши лозим.

Учинчидан, бошқарувни кўп сонли субъектлар амалга оширади. Улар билан фуқаролар, турли ташкилотлар тез-тез дуч келиб турадилар. Бошқарув субъектларининг қонунларга ва қонун ости актларига қатъий риоя қилиш, юклатилган мажбуриятларини сўзсиз бажарилишига асосланган аниқ тартибли ишидан кўп жиҳатдан фуқароларнинг кундалик ҳаёти ва ташкилотларнинг фаолиятига оид масалаларни тўғри, объектив ва тезкорлик билан ҳал қилиниши боғлиқ бўлади.

Шунинг учун ҳам ижро этувчи ҳокимият органлари ўз компетенцияси доирасида ўзлари қарамоғида бўлган ташкилотларнинг фаолиятида қонунлар ва қонуности актларига риоя қилинишини таъминлашлари ва давлат интизомини мустаҳкамлаш чораларини кўришлари даркор.

Тўртинчидан, бошқарув органлари ижтимоий ҳаётнинг кенг ва рангбаранг соҳаларини қамраб олувчи ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятини амалга оширадилар.

Бошқарув органлари томонидан норматив актлар чиқариш қонунийлик принципига асосланади, яъни улар қонунларга мувофиқ (мос) бўлиши керак. Норматив актлар чиқаришда қонунийликка риоя қилишнинг аҳамияти улардаги кўрсатмалар кўп ҳолларда фуқароларнинг, корхоналарнинг, муассасаларнинг, ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларига алоқадор бўлганлиги туфайли ошиб бормоқда. Ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятини қонунийлик доирасида амалга оширилиши уларнинг кафолатларини кучайтиради.

Бешинчидан, бошқарув органлари маъмурий мажбурлаш чораларини қўллаш соҳасида кенг ваколатларга эга. Маъмурий ишларни ҳал қилиш (юрисдикция) жараёнида улар мустақил равишда низоларни (конфликт, можаро, жанжал) ҳал қиладилар, давлат мажбурлаш чораларини қўллаш орқали ҳуқуқбузарларга таъсир кўрсатадилар. Уларнинг юрисдикцион фаолияти қатъий қонун талаблари доирасида амалга

оширилиши лозим.

Шундай қилиб, қонунийлик турли бошқарув фаолияти-ни қамраб олади, бошқарувчилар томонидан ҳам, бошқари-лувчилар томонидан ҳам ҳуқуқ нормаларини бир хилда тушуниш ва қўлланишни таъминлайди. У бошқарув самара-дорлигининг объектив шарти бўлиб ҳисобланади.

Бошқарувнинг самарадорлиги нафақат қонунийлик да-ражасига, балки бошқарув жараёни иштирокчиларининг интизомига ҳам боғлиқ. Интизом қонунларнинг, юқори турувчи органларнинг бошқа норматив актларини давлат аппаратининг барча ходимлари, шунингдек моддий ишлаб чиқариш ва ижтимоий-маданий хизмат кўрсатиш соҳасида бевосита банд бўлган шахслар томонидан сўзсиз ижро эти-лишини тақозо қилади.

Интизом бошқарув фаолияти барча иштирокчиларининг ҳаракатларини юксак уюшқоқлик ва мослашганлиги (согла-сованность) ни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Интизом бошқарувнинг муҳим омили бўлиб, қонунлар ва қонун ости ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқий нормаларнинг талаблари таъсирида шаклланади ва тако-миллашади.

Бу ҳол, бир томондан, қонунийлик ва интизом муста-қил тушунчалар (категориялар) эканлигидан дарак берса, иккинчи тарафдан улар ўзаро боғлиқликда бўлишлигини, бир бирига таъсир кўрсатишлигини англатади. Уларнинг ўзаро алоқадорлиги шунда намоён бўладики, қонунийлик интизомнинг асоси, ўзаги бўлиб хизмат қилади, зеро инти-зомнинг асосий талабларидан бири бўлиб қонунларга ва бошқа норматив актларга риоя қилишлик ҳисобланади. Қо-нунийлик интизомни муҳофаза қилиш усули, чунки инти-зомнинг асосий талаблари ҳуқуқий актларда назарда тутил-ган нормалар (қоидалар) шаклида расмийлаштирилади. Бинобарин, қонунийликнинг роли ва вазифаси интизомни қўллаб- қувватлаш ва мустаҳкамлашдан иборат бўлади.

Қонунийлик ва интизомнинг боғлиқлиги, шунингдек, давлат томонидан фойдаланиладиган қонунийликни мус-

таҳқамлаш ва таъминлашнинг юридик воситалари айни вақтда интизомни ҳам мустаҳкамлаш воситалари бўлиб ҳисобланишида ҳам намоён бўлади. Ўз навбатида интизомга риоя қилинмасдан қатъий қонунийликка эришиб бўлмайди.

2. Қонунийлик ва интизомни таъминлаш кафолатлари ва усуллари

Қонунийлик принципини таъминлаш унинг тегишли кафолатлар тизими мавжуд бўлишлигини тақозо қилади. Қонунийлик режимини таъминлашнинг умумий шарт-шароитлари (асослари) ва махсус юридик, ташкилий-ҳуқуқий воситаларини ажратадилар.

Умумий шарт-шароитлар орасида сиёсий, иқтисодий, ташкилий, ғоявий (мафкуравий) асосларини кўрсатиш мумкин.

Қонунийликнинг сиёсий асослари - бу демократия, ошкоралик режимининг мавжудлиги. Ҳокимиятларнинг ҳақиқий (реал) тақсимланиши, ҳукмрон партиядан, давлатдан мустақил бўлган оммавий ахборот воситалари, партияларнинг фаолият кўрсатиши, давлат тузилмаларини марказлаштирилганлигига барҳам бериш қонунийлик режимининг ҳақиқий кафолатлари бўлиши мумкин.

Қонунийликнинг иқтисодий асослари сирасига мамлакат эришган фаровонлик даражаси, давлатда зарур ресурсларнинг мавжудлиги, фуқаролар, ташкилотлар ҳуқуқларини амалда кафолатланганлиги, уларнинг иқтисодий эркинлиги, иқтисодиётнинг кўп укладлилиги, товарлар, капитал, меҳнат бозорининг фаолият кўрсатишини кўшиш мумкин.

Ҳуқуқий тартибни таъминлаш учун мансабдор шахслар ва фуқароларнинг инсон ҳуқуқларининг мутлақ қадриятлигини тан олишга асосланган ҳуқуқий маданияти, ҳуқуқий онги катта аҳамиятга эга. Бошқарувда қонунийлик ва интизомни таъминлаш тегишли давлат тузилмаларининг қуйидагиларга йўналтирилган фаолиятини тақозо қилади:

а) ижроия ҳокимият органлари, уларнинг мансабдор

шахслари фаолиятида қонунларда ва қонун ости актларида мустақамланган ва улар кундалик ишида риоя қилишлари лозим бўлган талаблар ва кўрсатмаларни бузилишига йўл қўймаслик;

б) бундай бузилишларни ўз вақтида ва тезкорлик билан аниқлаш, тўхтатиб қолиш ва бартараф қилиш;

в) буларни келтириб чиқарувчи сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш;

г) қонунийлик ва интизомни бузишликда айбдор бўлганларни тегишли жавобгарликка тортиш;

д) қонунийлик ва интизомни бузишликни келтириб чиқарувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф қилишга қаратилган чораларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

е) қонунийлик ва интизомни бузишлик содир этилганда жавобгарликнинг муқаррарлиги вазиятини яратиш.

Қонунийлик ва интизомни таъминлашга ташкилий-ҳуқуқий воситалар ёрдамида ҳам эришилади. Булар биргалликда қонунийлик ва интизомни таъминлаш усуллари тизимини ташкил этади.

Бу тизим фаолияти турли даражада қонунийлик ва интизомни таъминлаш билан боғлиқ ҳар хил давлат органларини ўз ичига олади.

Қонунийлик ва интизомни таъминлаш масалалари билан шуғулланувчи барча органлар бунинг учун юридик-мажбурий (ҳокимият) ваколатлар билан таъминланганлиги уларнинг фаолиятига давлат-ҳуқуқий характер бахш этади. Бундай фаолият қонунийлик ва интизомни таъминлаш усули сифатида тан олинади.

Бу фаолият давлат ҳокимиятининг, шунингдек, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан амалга оширилади.

Қонунийлик ва интизомни таъминлашда Ўзбекистан Республикаси Конституцияси ва қонунларининг, инсон ва фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафили сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти алоҳида роль ўйнайди.

Бошқарув соҳасида қонунийлик ва интизомни таъминлаш бўйича фаолият жараёнида давлат органлари ўзларининг ваколати доирасида контроль ва назоратни амалга оширади. Шунинг таъкидлаш лозимки, амалдаги қонунларнинг ўзбек тилидаги матнларида «контроль» ва «назорат» (рус тилида «надзор») иборалари битта атама-«назорат» деб юритилади. Ҳуқуқшуносликда, жумладан маъмурий ҳуқуқда улар алоҳида мазмунга, ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини эътиборга олиш лозим бўлади.

Давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлаш усули сифатида контроль қўйидагиларни англатади:

а) назорати остида бўлган объектларнинг фаолиятини кузатиб бориш, улар томонидан қоидалар ва топшириқларни бажарилиши, уларнинг ҳолати тўғрисида объектив ахборот олиш. Ахборот олиш шакллари - ҳисоб, ҳисобот, маълумотларни ўрганиш, жойларда ҳужжатларни текшириш, инвентаризация, тафтиш ўтказиш, тушунтиришлар олиш ва бошқалар.

б) тўпланган ахборотни таҳлил қилиш, тенденцияларини, сабабларини аниқлаш, режалар ишлаб чиқиш;

в) қонунийлик ва интизомнинг бузилишининг олдини олиш, зарарли оқибатларни, етказилган зиённи бартараф қилиш, бахтсиз ҳодисалар, мақсадга мувофиқ бўлмаган ҳаракатлар ва харажатларга йўл қўймаслик чораларини кўриш;

г) қонунийлик ва интизом аниқ бузилганлик ҳолатларини ҳисобга олиш, уларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш;

д) зарарли оқибатлар келиб чиқиши, янги ҳуқуқбузарликлар содир бўлишига йўл қўймаслик учун ҳуқуққа зид фаолиятни тўхтатиб қолиш;

е) айбдорларни аниқлаш, уларни жавобгарликка тортиш. Шундай қилиб, контроль ижро қилувчи ҳокимият органлари, мансабдор шахслар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар томонидан қонунлар ва қонун ости актларини қатъий ва сўзсиз бажарилиши интизомга риоя қилинишини таъминлаши лозим.

Контроль турли хил бўлади. Масалан, текшириладиган фаолиятининг ҳажмига кўра умумий ва махсус контроль бўлади;

Контролни олиб бориш босқичларига кўра дастлабки, жорий ва кейинги контролга ажратиш мумкин.

Контролни олиб борувчи субъектлар ва улар ваколатлари характерига кўра:

а) Ўзбекистан Республикаси Президентининг контроли;

б) қонунчилик (вакиллик) ҳокимият органларининг контроли;

в) ижроия ҳокимият органларининг контроли;

г) суд ҳокимияти органларининг контроли.

Қонунийлик ва интизомни таъминлаш усули сифатида назорат қуйидаги характерли хусусиятларга эга:

1) назорат органлари ўз функциялари ва ваколатларини ўзларига ташкилий жиҳатдан бўйсунмайдиган объектларга нисбатан амалга оширадилар; контроль органлари эса асосан ташкилий жиҳатдан бўйсунган ва баъзи ҳолларда бўйсунмайдиган объектларга нисбатан фаолият олиб борадилар.

2) контроль жараёнида айбдор шахсларга нисбатан интизомий таъсир чоралари қўлланилиши мумкин; маъмурий назорат жараёнида эса жисмоний ва юридик шахсларга маъмурий таъсир чоралари қўлланилади.

3) ҳозир амалда бўлган қонунчиликка мувофиқ контроль органлари ўзларининг контроли остида бўлган объектлар фаолиятининг турли томонларини текшириш билан шуғулланадилар; маъмурий назорат органлари улар назорати остида бўлган объектларда махсус қоидаларга риоя қилинишини текширадилар.

Назорат фаолияти уни амалга оширувчи субъектларга кўра икки турга бўлинади:

Биринчи тури прокуратура органларининг бошқарув соҳасида қонунларга риоя қилиниши устидан назорат олиб бориш фаолият билан боғлиқ.

Назоратнинг бошқа тури - маъмурий назорат. Унинг мо-

ҳиятини ваколатли давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг қонунлар ва қонун ости актларида белгиланган бошқарув соҳасидаги амалда бўлган турли-туман махсус нормалар, умуммажбурий қоидаларнинг ижро қилиниши устидан назорат ташкил этади (йўл ҳаракати қоидалари, санитария нормалари ва б).

Давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлашда фуқароларнинг мурожаатларининг аҳамияти каттадир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 35-моддасида белгиланишича ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Ариза, таклиф ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқилиши шарт.

Бу конституциявий қондани амалга оширишни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 мартдаги «Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги қонуни қабул қилинган эди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг тавсиясига кўра Республикамизда 2003 йилда фуқароларнинг шикоят ва аризаларини кўриб чиқиш тартиби тўғрисида қонун янги таҳрирда қабул қилинди.

Фуқаролар ўз мурожаатлари(ариза, таклиф, шикоят)-да, бир томондан ўзларининг эҳтиёжларини қондириш, ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш,улар бузилган тақдирда тиклашга эришсалар, иккинчи томондан, давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятларидаги камчиликлар ва қонун бузилишлик ҳолларини очиб ташлайдилар ва уларни бартараф қилиш йўллларини кўрсатадилар.

Фуқаролар мурожаатларини давлат органлари ва бошқа тузилмалар фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг бир кўриниши деб баҳолаш мумкин.

3. Ижроия ҳокимият органлари фаолияти устидан Президент контроли

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси Ўзбекистон Республикаси Президенти Ўзбекистон Республикасида давлат ва ижроия ҳокимият бошлиғи эканлигини белгилаб қўйган. У айти вақтда Вазирлар Маҳкамасининг Раиси ҳамдир.

Президент Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг ҳамда фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафили ҳисобланади. Президентнинг бундай Конституциявий мақоми унга қатъа контроль ваколатларини беради.

Республика Президенти ўзининг контроль ваколатларини ҳам бевосита, ҳам Девон орқали амалга оширади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти бевосита контролни, энг аввало кадрлар танлаш ва жой жойига қўйиш соҳасида амалга оширади. У ижроия ҳокимият аппаратини шакллантиради ва унга раҳбарлик қилади, республика олий ҳокимият ва бошқарув органларининг ўзаро алоқасини таъминлайди, Республиканинг вазирликлари, давлат қўмиталари ва бошқа давлат бошқаруви органларини ташкил қилади ва тугатади ҳамда бу тўғрисидаги фармонларни тасдиқлаш учун Олий Мажлисга киритади. Бош вазирни, унинг биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси аъзоларини тайинлайди ва лавозимдан озод қилади; Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги вакилларини, Қуролли Кучларнинг олий қўмондонлиги ва б. тайинлайди. Бу ваколатларни амалга оширишда Президент ўзининг контроль функцияларини бажаради.

Ўзбекистон Республикасининг контроль ваколатларини таъминлаш бўйича муҳим функция ва ваколатларни Президент Девони амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 16 февралдаги «Республикада давлат назорати тизимини

такомиллаштириш бўйича баъзи чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони билан Ўзбекистон Республикаси Девони таркибида махсус контроль қилувчи тузилма Контроль инспекцияси ташкил қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президенти ўзининг 1994 йил 5 март фармойиши билан контроль инспекциялари тўғрисида Низомни тасдиқлади.

Ушбу ҳужжатга мувофиқ Президент девонидаги Контроль инспекциясининг асосий вазифалари:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари, фармойишларининг, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги иқтисодий ислоҳотлар, тадбиркорлик ва хорижий сармоялар бўйича Идоралараро Кенгашнинг қарорларининг, Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорларининг ижроси устидан таъсирчан контролни ташкил этиш;

Контроль олиб борувчи органлар ишида параллелчилик ва бир-бирини такрорлашни бартараф қилиш.

Контроль инспекциялари Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, қарорлари, фармойишлари, Республика ҳукуматининг қарорларини ижросини текширишни ташкил қилиш ва амалга ошириш бўйича зарур чоралар кўрадилар; идоралараро ва идоравий органлар фаолиятини мувофиқлаштиради, текширишлар ўтказишнинг бориши устидан назоратни амалга оширади, идоравий контроль йўлга қўйилишини текширади, унинг таъсирчанлигини оширишни таъминлайди. Президентни фармонлар, қарорлар, фармойишларнинг, Президент ҳузуридаги иқтисодий ислоҳот, тадбиркорлик ва хорижий сармоялар бўйича идоралараро Кенгашнинг ва Ўзбекистон Республикаси ҳукумати қарорларини бажарилмаётганлиги ҳолатлари тўғрисида хабардор қилади.

Президент Девони контроль инспекцияси жойларда ижро интизоми ҳолатини ўрганишни ташкил қилади, бозор иқтисодига ўтишни таъминлашга қаратилган норматив ҳужжатларнинг ташаббускор лойиҳаларни тайёрлашда қонунчилик ва ижроия ҳокимият органлари билан ўзаро ҳамкор-

ликни амалга оширади. Давлат ва бошқа органлардан, корхоналардан, ҳужаликлардан, муассасалардан, ташкилотлардан, мансабдор шахслардан ўз фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўладиган ахборотлар ва маълумотларни талаб қилиб олади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти девони Контроль инспекциясининг раҳбари Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат маслаҳатчиси ҳисобланади.

4. Қонунчилик (вакиллик) ҳокимияти органларининг контроли

Ижроия фаолият устидан контролни амалга ошириш тизимида давлатнинг қонунчилик (вакиллик) органи Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси ва халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашлари муҳим роль ўйнайди. Бу органларнинг контроль ваколатлари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг «Олий Мажлис тўғрисида» ги Конституциявий қонунда, Ўзбекистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида» қонунда ва бошқа қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган.

Қонунчилик ҳокимиятини амалга оширувчи олий давлат вакиллик органи сифатида Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси қонунлар ва қарорларнинг ижросини контроль қилиш соҳасида кенг ваколатларга эга.

Албатта, Олий Мажлиснинг контрол ваколатларини белгилашда ҳокимиятлар тақсимланиши тўғрисидаги конституциявий қоида, ҳокимият уч кўринишининг, жумладан, ижроия ҳокимиятнинг мустақиллиги қатъий ҳисобга олинади.

Олий Мажлис сессияларида ижтимоий ҳаётга оид масалаларни муҳокама қилиш вақтида, ижроия ҳокимият, аппаратни шакллантириш ва унинг таркибини ўзгартириш масалалари бўйича Президент фармонларини тасдиқлаш жараёнида ижроия ҳокимият устидан контрол олиб боради.

Олий Мажлиснинг Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджетини ишлаб чиқиш ва ижросини таъминлаш бўйича ҳукумат фаолияти устидан олиб борадиган контролнинг контроль фаолиятининг муҳим йўналишини ташкил қилади. Ҳукумат Республика давлат бюджети лойиҳасини муҳокама қилиш ва тасдиқлаш учун Олий Мажлисга тақдим қилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 86-моддаси («Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида»ги Конституциявий қонуннинг 18-моддаси)га биноан Олий Мажлис қўмиталар ва комиссияларни сайлайди. Бу тузилмалар қонун лойиҳаларини, Олий Мажлис сессияларига киритиладиган масалаларни кўриш ва тайёрлаш билан бирга қонунларни ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг бошқа қарорларини ижроси устидан контроль олиб боради. Олий Мажлис, зарурат бўлганда, доимий ёки вақтинчалик асосда депутатлар, тафтиш ва бошқа комиссиялар ҳам тузади.

Олий Мажлис депутати ёки депутатлар гуруҳининг сўрови ҳам контролнинг шакли бўлиб ҳисобланади. Депутат сўрови - Олий Мажлиснинг сессиясида давлат органлари ёки мансабдор шахсларга ижтимоий аҳамиятга эга бўлган масалалар бўйича расмий тушунтиришлар бериш тўғрисидаги талабдир.

Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида депутатлар мақоми тўғрисида»ги қонунига биноан депутат ёки депутатлар гуруҳи Олий Мажлиснинг сессиясида Олий Мажлис раисига, ҳукуматга, вазирларга, бошқа давлат органларининг раҳбарларига, шунингдек маҳаллий давлат ва бошқарув органларига, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар раҳбарларига ёзма ёки оғзаки шаклда сўров билан муурожаат қилиши мумкин.

Сўров йўналтирилган давлат органи ёки мансабдор шахс сессияда, лекин уч кун ёки Олий Мажлис томонидан белгиланган бошқа муддат ичида ёзма ёки оғзаки тарзда сўровга жавоб бериши лозим. Сўров билан боғлиқ муҳокама на-

тижаси бўйича қарор қабул қилинади.

Ўзбекистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги 1993 йил 2 сентябрь қонунига мувофиқ халқ депутатлари Кенгашлари бўлимлар, бошқармалар, муассасалар, ижроия ҳокимиятнинг бошқа тузилмалари раҳбарларининг ҳисоботларини эшитадилар. Ҳокимлар қонунлар ва Олий Мажлиснинг бошқа актларининг, Ўзбекистон Республикаси Президентининг, Вазирлар Маҳкамасининг актларини, юқори турувчи идораларнинг ва тегишли халқ депутатлари Кенгазининг қарорларининг ижросини ташкил қилади; қўйи турувчи ҳокимларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, қонунларга ва Олий Мажлиснинг бошқа актларига, Республика Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг актларига, шунингдек юқори турувчи халқ депутатлар Кенгаши ва ҳокимнинг қарорларига зид қарорларини бекор қилади, қўйи турувчи халқ депутатлар Кенгашларининг шундай қарорларини бекор қилиш тўғрисида халқ депутатлари Кенгашига тавсиянома киритади; раҳбарлари тегишли халқ депутатлари Кенгашлари томонидан тайинланадиган ва лавозимидан озод қилинадиган ижроия ҳокимият органлари тузилмалари ишини контроль қилади.

5. Ижроия ҳокимият органларининг контроли

Ижроия ҳокимият органларининг контроли хўжалик, ижтимоий-маданий ва маъмурий сиёсий қурилишга раҳбарлик қилиш бўйича топширилган ишлар доирасида уларга бўйсунувчи органлар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар тизимида қонунийлик ва интизомни таъминлашга хизмат қилади.

Ижроия ҳокимият органларининг контролини умумий ва махсус турларга бўлиш мумкин.

Умумий контроль контроль остида бўлган объектлар фаолиятининг барча масалалар бўйича текширишни англатади. У ижроия ҳокимиятнинг умумий компетенцияга эга

бўлган органлари: Ўзбекистон Республикаси ҳукумати, ҳокимлар ва б. томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 6 майдаги «Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида» ги қонунига биноан Ўзбекистон Республикаси ҳукумати унга бўйсунувчи ижроия ҳокимият органларининг ишини бирлаштиради ва йўналтиради. У вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ва бошқа давлат ва хўжалик органлари фаолияти устидан контролни амалга оширади, уларнинг актларида амалдаги қонунчиликка зид бўлган ҳолатлар аниқланса, бу актларни бекор қилади.

Махсус контроль барча ташкилотлар ва мансабдор шахслар томонидан алоҳида давлат бошқарувида ёки муайян масалалар бўйича (савдо, санитария ҳолати, аҳоли соғлиги ва бошқа фаолият қоидаларига риоя қилиниши устидан махсус органларнинг олиб борадиган контролдир.

Вазирликлар таркибига кирувчи идоралар ёки органлар, давлат инспекциялари махсус контроль органлари бўлиб ҳисобланади. Жумладан, бу функцияларни кичик ҳажмдаги кемалар бўйича давлат инспекцияси органлари; табиатни муҳофаза қилиш органлари; давлат солиқ органлари; божхона идоралари; макроиқтисодиёт ва статистика органлари ва б. бажарадилар. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг контроль тафтиш бошқармаси фаолият характерига кўра бу органларга яқин туради.

Бу органларнинг қонунийлик ва интизомни таъминлаш бўйича фаолиятининг асосий шакллари:

барча ташкилотлар ва мансабдор шахслар томонидан фаолиятнинг муайян соҳасида қонунийликка риоя қилиниши устидан контроль;

- тегишли қонунлар ва бошқарув актларида мустаҳкамланган тартибни бузувчиларга маъмурий жавобгарлик чораларини қўллаш;

- уларнинг контроли остида бўлган ташкилотлар ва шахслар фаолиятини, шунингдек, улар томонидан қонун бузилиши ҳолларини ҳисобга олиш ва таҳлил қилиш.

Махсус контрол органларига ўз компетенцияси доирасида улар контроли остидаги ташкилотлар ва мансабдор шахслар фаолияти билан танишиш, зарур материаллар ва маълумотлар олиш, экспертлар жалб қилиш, қонун бузилишлар ҳолатлари аниқланганда, улар хусусида тушунтиришлар олиш ҳуқуқи берилган.

Баъзи органлар улар контролида бўлган ташкилотларнинг чора-тадбирлари, техник ва бошқа лойиҳаларининг ўрнатилган қоидалар (қурилиш-меъморчилик ва б)га мослиги нуқтаи назаридан кўриб чиқиш ва хулосалар бериш йўли билан дастлабки контрол олиб бориш ваколатига эга бўлади. Бироқ бу органлар контролининг асосий шакли бўлиб жойларда амалга ошириладиган кундалик жорий контроль ҳисобланади. Масалан, йўл ҳаракати хавфсизлиги гуруҳи ходимлари автоҳўжаликлар автопаркларининг техник ҳолатини, таъмирлаш сифатини, ҳайдовчиларнинг ва бошқа ходимларнинг интизоми нуқтаи назаридан текшириши мумкин.

6. Маъмурий (ижроия) ҳокимиятни амалга оширишнинг қонунийлиги устидан суд контроли

Давлат ҳокимиятининг мустақил тармоғи сифатида суднинг бош вазифаси одил судловликни амалга ошириш ҳисобланади. Бу жараёнда фуқароларнинг, корхоналарнинг, муассасаларнинг, ташкилотларнинг ҳуқуқлари таъминланади ва уларнинг қонуний манфаатлари, давлат ва жамият манфаатлари ҳимоя қилинади. Судлар бу билан қонунийликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Одил судлов органлари ўз фаолияти жараёнида, шунингдек, бошқа функцияни ҳам амалга оширади. Улар ижроия ҳокимият органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг чиқарадиган актлари ва ҳаракатларининг қонунийлиги устидан суд контролини амалга оширади.

Давлат маъмурияти (ижроия органи) нинг фаолияти устидан суд контролининг зарурлиги ва устунликлари тўғрисидаги масала маъмурий ҳуқуқдаги энг муҳим масалалар-

дан бири. Суд контролининг бошқарувда қонунийликни таъминлаш усули сифатида асосий мазмуни суд томонидан ижроия ҳокимият органлари, мансабдор шахслар ҳаракати ва қарорларига ҳуқуқий баҳо бериш, қонунийликни, фуқаролар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини бузилиш ҳолларини, уларни келтириб чиқарувчи сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш, бузилган ҳуқуқ ва манфаатларни тиклаш чораларини кўриш, айбдорларни жавобгарликка тортишдан иборат бўлиб ҳисобланади.

Суд контролининг субъектлари бўлиб Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, умумий юрисдикция судлари, ҳўжалик судлари ҳисобланади.

Бошқарув соҳасида қонунийликни таъминлашда Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди муҳим роль ўйнайди. Унинг ҳуқуқий мақоми Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (108-109 моддалари), Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 30 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги қонуни билан белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди қонунчилик ва ижроия ҳокимият актларининг конституциявийлиги тўғрисидаги ишларни кўрувчи суд ҳокимияти органидир.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди Ўзбекистон Республикаси қонунларини ва Олий Мажлис томонидан қабул қилинган бошқа актларни, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонларини, ҳукумат ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларини, давлатлараро шартномалар ва бошқа мажбуриятларни Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқлиги тўғрисидаги ишларни қараб чиқади. Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясини Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Қорақалпоғистон Республикаси қонунларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мослиги тўғрисида ҳулоса беради. Конституция нормаларини ва қонунларни

шарҳлайди, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан унинг компетенциясига киритилган бошқа ишларни кўради.

Юқорида кўрсатилган ишларни Конституциявий судда кўрилиши учун Олий Мажлис, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Олий Мажлис Раиси, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, Олий Мажлис депутатлари умумий таркибининг камида тўртдан бир қисмидан иборат депутатлар гуруҳи, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг Раиси ва Бош прокурорининг Конституциявий судга мурожаат қилиши асос бўлади. Масала Конституциявий суднинг камида уч судьяси ташаббуси билан ҳам киритилиши мумкин.

Конституциявий суднинг қарорлари барча давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, шунингдек корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир.

Конституциявий суднинг норматив ва бошқа ҳужжатларни, уларнинг нусхаларини тақдим этиш тўғрисидаги, қараб чиқиладиган масалалар юзасидан тушунтириш ва маслаҳатлар бериш хусусидаги талаблари улар юборилган органлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир.

Умум юрисдикция судлари фуқаролик, жиноят, маъмурий ишлар бўйича суд ишлари юритишни амалга оширади. Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида» (янги тақрир) ги қонунига биноан мамлакатда жиноят ишлари бўйича ва фуқаролик ишлари бўйича судлар фаолият кўрсатади.

Суднинг қонунийликни таъминлаш бўйича фаолияти бошқа давлат органларининг шу соҳадаги фаолиятдан жиддий фарқ қилади. Одил судловлик суд мажлисларида фуқаролик ва жиноят ишларини кўриш ва ҳал қилиш ҳамда қонун билан ўрнатилган жавобгарлик чораларини қўллаш йўли билан ўзига хос принциплар асосида махсус процессуал шаклларда амалга оширилади.

Давлат бошқарувида суд томонидан қонунийликни таъминлаш икки асосий шаклда намоён бўлади:

1. Одил судловликни юритиш (аниқ фуқаролик ва жиноят ишларини кўриш) жараёнида ташкилотлар, корхоналар ва муассасалар фаолиятида қонун бузилиш ҳолларини аниқлаш.

Судлар фуқаролик иш юритиш тартибида ишларни кўрганда ижроия ҳокимият-органларининг, мансабдор шахсларнинг ҳаракатларига, ҳамда улар томонидан чиқарилган актларга ҳуқуқий баҳо берадилар. Бундай ишлар қаторига, масалан. уй-жой учун берилган ордерни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги, ишга тиклаш тўғрисидаги, муаллифлик ҳуқуқини бузилиши тўғрисидаги, нотариусларнинг файриҳуқуқий ҳаракатлари тўғрисидаги, дафтарлардаги нотўғри ёзувлар тўғрисидаги, сайловчиларнинг рўйхатларидаги йўл қўйилган ноаниқликлар тўғрисидаги ва шунга ўхшаш низоларни киритиш мумкин. Юқорида қайд этилган ишлар, шунингдек ва бошқа ишларни кўрганда суд уларни мазмунан ҳал қилиш билан бирга ижроия ҳокимият органлари, мансабдор шахслар ҳаракатларини, улар чиқарган ҳуқуқий актларни қонун нуқтаи назаридан ҳуқуққа мослигини ўрганеди ва бу билан улар фаолияти устидан контролни амалга оширади. Шу ўринда фуқароларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш тўғрисида қарор чиқаради.

Суд жиноят ишларини, айниқса мансаб билан боғлиқ жиноятларни кўриш жараёнида қонунийлик нуқтаи назаридан бошқарув аппаратининг ходимлари сифатида мансабдор шахсларнинг ҳаракатини ўрганеди ва ҳуқуқий баҳо беради.

Мабодо фуқаролик ва жиноят ишларини кўришда суд тегишли орган, корхона, муассаса, ташкилот ишида қонунийликни, интизомни бузилганлигини аниқласа, бунинг сабаблари ва шарт-шароитларини ўрганиб, орган, корхона, муассаса, ташкилот раҳбарига ёки юқори турувчи бўлганга хусусий ажрим тақдим этишга ҳақли. Хусусий ажримни олган субъект қонун билан белгиланган муддатда уни кўриб

чиқиши ва қўрилган чоралар тўғрисида судни хабардор қилиши лозим. Хусусий ажрим суднинг қонунийликни бузилишига муносабатининг ҳуқуқий шаклидир.

2. Судга тегишли алоҳида маъмурий-ҳуқуқий низолар ва ҳуқуқбузилишларни кўриш ва улар бўйича бошқарув органлари учун ижро қилиш мажбурий бўлган қарорлар қабул қилиш.

Зарур бўлганда суд айбдорларни жавобгарликка тортиш чораларини кўради.

Суд, шунингдек, шахслар (жисмоний ва юридик)нинг органлар ва мансабдор шахслар томонидан маъмурий жазо қўллаш тўғрисида чиқарилган қарорлари устидан берган шикоятларини кўриб чиқади.

Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 30 августдаги «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида» ги қонунига мувофиқ, ҳар бир фуқаро давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ёки мансабдор шахсларнинг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари (қарорлари) билан ўз ҳуқуқлари ёки эркинликлари бузилган деб ҳисобласа, шикоят билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Судга шикоят қилишга коллегиял ёки яқка тартибдаги хатти-ҳаракатлар (қарорлар) жумласига, мабодо улар:

фуқаронинг ҳуқуқларини ва эркинликларини бузган;

фуқаронинг ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини рўёбга чиқаришга монелик туғдирган;

фуқаро зиммасига қонунга хилоф равишда қандайдир мажбурият юклатилишига сабаб бўлган бўлса киради.

Суд шикоятнинг асослилигини аниқлагач, устидан шикоят берилган хатти-ҳаракатни (қарорни) қонунсиз деб топади, фуқаронинг талабларини қаноатлантириш мажбуриятини юклайди ёки унинг бузилган ҳуқуқлари ва эркинликларини ўзгача йўл билан тиклайди.

Қонунийликни таъминлаш шунингдек, бевосита судья

томонидан унинг компетенциясига кирувчи ишлар (Ўзбекистон Республикаси МЖТК нинг 245-моддаси) бўйича маъмурий жазо чоралари қўллаш жараёнида ҳам амалга оширилади.

Бошқарув соҳасида суд контролини хўжалик судлари ҳам амалга оширади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 111-моддаси ва Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда тасдиқланган Хўжалик процессуал кодексига биноан хўжалик суди иқтисодиёт соҳасида вужудга келадиган низолар ва унинг ваколатига кирувчи бошқа ишларни ҳал қилиш йўли билан одил судловликни амалга оширади. Хўжалик суди ишларни ҳал қилатуриб корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқароларнинг иқтисодий соҳада бузилган ёки баҳслашилаётган ҳуқуқлари ёки қонун билан муҳофаза қилинадиган манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича муҳим вазифаларни бажаради ва бу билан қайд қилинган соҳада қонунийликни мустаҳкамлаш ва ҳуқуқбузарликни олдини олишга ёрдам беради.

Маъмурий ҳуқуқий муносабатдан келиб чиқадиган ва хўжалик суди ваколатига киритилган иқтисодий низолар бўйича ишлар тоифасига қуйидагилар киради:

- давлат органлари ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг қонун ҳужжатларига мувофиқ бўлмаган, ташкилотлар ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузадиган ҳужжатларини (бутунлай ёки қисман) ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги низолар;

- давлат рўйхатига олишни рад этганлик ёки белгиланган муддатда давлат рўйхатига олишдан бош тортганлик устидан берилган шикоят;

- агар қонунда сўзсиз (акцептсиз) тартибда жарима ундирилиши назарда тутилмаган бўлса, текширув вазифаларини амалга оширувчи давлат органлари томонидан ташкилотлар ва фуқаролардан жарималар ундириш тўғрисидаги низолар;

- текширув вазифаларини амалга оширувчи органлар

томонидан қонун ҳужжатларининг талабларини бузган ҳолда сўзсиз (акцептсиз) тартибда ҳисобдан чиқарилган пул маблағларини бюджетдан қайтариш тўғрисидаги низолар.

Юқорида қайд қилинган низоларни ҳал қилиш жараёнида хўжалик судлари тегишли органлар ва мансабдор шахслардан зарур ҳужжатларни, шу жумладан ҳуқуқий актларни уларни ўрганиш ва экспертиза ўтказиш учун талаб қилиб олиш ҳуқуқига эга, зероки бу ҳужжатлар низони ҳал қилишда ёзма далиллар бўлиб хизмат қилиши мумкин. Шу йўл билан хўжалик судлари ижроия ҳокимият органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг, яъни жавобгарларнинг актлари ва ҳаракатларининг ҳуқуққа мослиги ва қонунийлигини контроль қилади. Хўжалик суди ишни кўриш жараёнида давлат органи, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг, бошқа идоранинг актини қонунга мос келмаслигини ёки унинг ваколат доирасидан четга чиққан ҳолда чиқарилганлигини аниқласа, қонунга мувофиқ қарор қабул қилади.

Агарда низони ҳал қилиш жараёнида ташкилот, давлат органи ва бошқа орган, мансабдор шахс ёки фуқаронинг фаолиятида қонун ҳужжатлари бузилгани аниқланган тақдирда хўжалик суди хусусий ажрим чиқаришга ҳақлидир.

Хусусий ажрим тегишли ташкилотларга, давлат органларига ва бошқа органларга, мансабдор шахсларга, фуқароларга юборилади, улар бир ойлик муддатда хўжалик судига кўрилган чоралар тўғрисида хабар қилишлари шарт.

Шундай қилиб, хўжалик судлари контролининг мазмунини улар томонидан маъмурий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган иқтисодий низоларни ҳал қилишда ижроия ҳокимият органлари, уларнинг мансабдор шахсларининг актлари ва ҳаракатларини қонун талабларига мослигини текшириш ва аниқланган ҳуқуқбузарликларни бартараф қилиш бўйича чора тадбирлар кўриш ташкил этади.

7. Прокуратура органларининг бошқарув соҳасида қонунларнинг ижроси устидан назорати

Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси олтинчи сессиясида (2001 йил август) «Прокуратура тўғрисида» (янги таҳрири)ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни тасдиқланди.

Қонунга биноан Ўзбекистон Республикаси прокуратураси Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори раҳбарлик қиладиган прокуратура органларининг ягона марказлаштирилган тизими бўлиб, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Прокуратураси органларининг асосий вазифалари қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат.

Прокуратура органларининг назорат фаолияти бир неча йўналишларни ўз ичига олади. Улардан бири қонунлар ижроси устидан назорат (1992 йилги «Прокуратура тўғрисида»ги қонунда «қонунлар ижроси устидан умумий назорат» деб аталар эди) ҳисобланади.

Бу назоратнинг предмети бўлиб вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар, ҳарбий қисмлар, ҳарбий тузилмалар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлиги ҳисобланади.

Прокуратура бошқарувда қонунийликнинг бузилишларига ўз вақтида муносабат билдириш, қонун бузилишлиги-

нинг сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф қилиш бўйича чора-тадбирлар кўриш, бузилган ҳуқуқларни тиклаш, айбдор шахсларни жавобгарликка тортишга имкон берадиган ваколатлар мажмуига эга.

Прокурорнинг қонунлар ижроси устидан назорат бўйича ваколатлари «Прокуратура тўғрисида» ги қонуннинг (янги таҳрири) 22-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган. У ўз ваколатлари доирасида назорат объектининг ҳудуди ва хоналарига монеликсиз киришга, ҳужжатлар ва материалларни кўришга, текширишлар ўтказишга, текшириш учун қарорлар, фармойишлар, буйруқлар ва бошқа ҳужжатларни, қонунийликнинг ҳолати тўғрисидаги ва уни таъминлашга доир чора-тадбирлар ҳақидаги маълумотларни талаб қилишга; мансабдор шахслар ва фуқаролардан қонун бузилиши хусусида оғзаки ёки ёзма тушунтиришлар талаб қилишга ҳақлидир.

«Прокуратура тўғрисида» ги қонуннинг янги таҳририда фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига риоя этилиши устидан назорат олиб бориш соҳасида прокурорнинг фаолияти тўғрисида махсус боб ажратилган. Назоратнинг предметини, вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда ҳарбий қисмлар, ҳарбий тузилмалар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига риоя этилиши ташкил этади.

Прокуратура органлари ўз ваколатларини амалга оширишда назорати остидаги объектларнинг ҳўжалик фаолиятига аралаштишга, бошқа органларнинг, жумладан, контроль органларининг ўрнини босишга ҳаракат қилишга ҳақли эмас.

Прокуратура органлари бошқарув соҳасида қонунийликни таъминлаш мақсадларида ўз фаолиятида тегишли усуллардан фойдаланади. Жумладан:

назорати остидаги объектлар томонидан қонунларнинг ижро қилинишини текшириш;

назорати остидаги объектлар томонидан чиқарилган ҳуқуқий актлар ва мансабдор шахсларнинг юридик оқибатлар туғдирувчи ҳаракатларини текшириш;

тегишли прокурорларнинг давлат ҳокимияти органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг мажлисларида иштирок этиш;

қонунийликни бузилиши тўғрисидаги прокуратурага келувчи ёки оммавий ахборот воситаларида босилган маълумотларни ўрганиш ва умумлаштириш ҳамда улар бўйича тегишли чораларни кўриш.

Прокурор назорат фаолиятини амалга ошириш жараёнида қуйидаги ҳужжатларни қабул қилади: протест, қарор, тақдимнома, ариза ва огоҳлантирув.

8. Умумий маъмурий назорат

Маъмурий назорат давлат контролининг махсус шакли бўлиб, у қонунлар ва қонун ости актларида мустаҳкамланган бошқарув соҳасида амал қилувчи турли махсус нормалар, умуммажбурий қоидаларга риоя қилиниши устидан кузатиш олиб боришликни англатади (йўл ҳаракати, ёнғин хавфсизлиги, савдо, санитария, табиатни муҳофаза қилиш қоидалари ва б. нормалар).

Маъмурий назорат - бу функция улар учун муҳим, ҳатто асосий ҳисобланган махсус идоралар, идоравий хизматлар томонидан амалга ошириладиган фаолият. Маъмурий назорат - ижроия ҳокимият органларининг жамоавий ёки яқка субъектлар томонидан ҳуқуқий нормаларга риоя қилиниши устидан ноидоравий (идора усти - надведомственный) контролдир. Бир томондан, бу бошқарув контролининг бир қисми, ижро қилиш, фармойиш бериш фаолиятининг махсус кўриниши. Назорат субъектлари тегишли вазиятларда назорат объектларига маъмурий мажбурлаш чораларини қўллашга ҳақли.

Маъмурий назоратни амалга оширувчи органлар ваколатларини қуйидаги йўналишларга бўлиш мумкин:

1. Ҳуқуқбузарликни олдини олиш бўйича ваколатлар;
2. Ҳуқуқбузарликни тўхтатиб қолиш бўйича ваколатлар;
3. Айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш соҳасидаги ваколатлар;
4. Норма ижодкорлиги соҳасидаги ваколатлар.

Маъмурий назорат органлари ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш бўйича фаолиятни амалга ошириш жараёнида назорат остидаги объектларга монеликсиз кириш ва уларда ўз ваколати доирасига кирувчи масалалар бўйича текширишлар ўтказиш; зарур материаллар, маълумотлар, тушунтиришлар олиш; назорат остидаги объектлар раҳбарларини эшитиш, алоҳида ишларни олимб боришга рухсат бериш, шунингдек ишлаб чиқариш объектлари (бинолар, иншоотлар) қуриш лойиҳалари бўйича хулосалар, машиналар, асбоб-ускуналар (агрегат) ишлаб чиқаришга, доридармонлар, озиқ-овқат маҳсулотлари тайёрлаш ва чиқаришга рухсат бериш; тегишли объектларни фойдаланишга қабул қилиш, авариялар, оғир бахтсиз ҳодисаларнинг ҳолатлари ва сабабларини аниқлаш бўйича турли комиссияларда иштирок этиш; карантин эълон қилиш ва зарурат бўлганда чегарани бекитиш; транспорт воситаларини кўздан кечириш ва уларнинг ҳаракатини тақиқлашга ва б. ҳақли.

Маъмурий назорат органлари ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш мақсадида назорат остидаги объектлар фаолияти устидан ўз ваколати доирасига кирувчи масалалар бўйича услубий раҳбарликни амалга оширади, уни мувофиқлаштиради, такомиллаштириш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқади.

Ваколатларнинг иккинчи гуруҳини ҳуқуқбузарликларни тўхтатиб қолиш бўйича ваколатлар ташкил қилади. Булар ҳуқуқбузарликни мажбуран тўхтатиш, улар содир қилинганда юз бериши мумкин бўлган зарарли оқибатларни бартараф қилиш ёки камайтириш учун қўлланилади. Бу ваколатларни қўлланишлик учун бошланган ёки давом этаётган ҳуқуқбузарлик асос бўлади.

Маъмурий назорат органлари ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва тўхтатиш бўйича ваколатларини амалга ошириш жараёнида назорат остидаги объектларга белгиланган муддатда аниқланган ҳуқуқбузарликни тугатиш, уларнинг келиб чиқишига сабаб бўлган шарт-шароитларни бартараф қилиш юзасидан мажбурий кўрсатмалар берадилар.

Маъмурий назорат органларининг кўпчилигига айбдор шахсларни маъмурий жавобгарликка тортиш ҳуқуқи берилган. Улар ўз ваколатлари доирасида мустақил равишда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида ишларни кўзгатади ва кўради, маъмурий жазо чораларини қўллайди. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ҳуқуқига эга бўлган маъмурий назорат органлари рўйхати Ўзбекистан Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг XVIII бобида келтирилган. Кодексда, шунингдек, ишларнинг шу органларнинг ҳар бирига тааллуқлилиги ҳам белгилаб қўйилган.

Кейинги гуруҳни норма ижодкорлиги соҳасидаги ваколатлар ташкил қилиб, улар маъмурий назорат органлари томонидан турли йўллар бўйича амалга оширилади. Бу органларнинг бир қисми мустақил равишда ҳуқуқий, техник-юримдик нормалар, тегишли қондалар ишлаб чиқадилар ва тасдиқлайдилар.

Маъмурий назорат органларининг норма ижодкорлик фаолиятида иштирокининг бир шакли бўлиб улар томонидан бошқа органлар қабул қиладиган (тасдиқлайдиган) норматив актлар лойиҳаларини тайёрланиши ҳисобланади. Қатор ҳолларда бошқа органлар томонидан қабул қилинадиган ҳуқуқий актларнинг лойиҳалари маъмурий назорат органлари билан келишилади.

Давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлашда жамоатчилик назорати (контроли) муҳим роль ўйнайди. Ресубликамиз Президенти И.А.Каримов Олий Мажлиснинг тўққизинчи сессиясида (2002 йил, август) ги маърузасида ушбу масалага эътибор қаратди: «Қонунлар ижросини таъминлаш мамлакатда қабул қилинган ва

амалда бўлган меъёрий ҳужжатларни қайта жорий этишда давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш муҳим аҳамият касб этади. Биз «Адолат – қонун устуворлигида» деган ҳаётий тамойилга қатъий амал қилиб яшашимиз зарур. Биз учун бундан бошқа йўл йўқ»¹. Юртбошимиз жамоатчилик назоратини давлат фаолияти, шу жумладан унинг куч ишлатувчи тузилмалари фаолияти устидан ҳам жамоат назоратини ҳар томонлама кучайтиришга алоҳида аҳамият бериш лозимлигини таъкидлади.

Жамоат назорати айни вақтда бошқарувни эркинлаштириш жараёнининг таркибий қисми, унинг демократик табиатини кўрсатувчи хусусияти ва самарадорлигини ошириш омилidir.

Мавзунини ўзлаштирганлигини текшириш учун саволлар

1) бошқарув соҳасида қонунийлик принципи қандай хусусиятларга эга?

2) интизом нима, унинг қонунийлик билан қандай алоқадорлиги бор?

3) бошқарувда қонунийликнинг кафолатлари ва усуллари санаб беринг.

4) қонунийликни таъминлашнинг усули сифатида контроль ва назоратнинг моқияти.

5) бошқарув соҳасида қонунийликни таъминлашда Президент контроли қандай роль ўйнайди?

6) қонунчилик(вакиллик) органларининг ижроия ҳокимият ҳуқуқий-фаолияти устидан контроль қандай шаклларда амалга оширилади?

7) ижроия ҳокимият органларининг контрол ваколатларининг амалга ошириш бўйича фаолиятнинг роли ва шакллари тавсифлаб беринг.

8) ижроия ҳокимият органларининг махсус контроли де-

¹ Халқ сўзи, 2002 йил 30 август.

ганда нима тушунилади?

9) ижроия ҳокимиятни амалга оширишнинг қонунийлиги устидан суд контролининг асосий йўналишларини тушунтириб беринг?

10) бошқарув соҳасида қонунларнинг ижросини таъминлашда прокуратура органлари қандай роль ўйнайди?

11) умумий маъмурий назорат деганда нима тушунилади?

12) давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлашда жамоатчилик назорати қандай роль ўйнайди?

Адабиётлар.

5; 6; 7; 8; 11; 13; 14; 29; 30; 31; 38; 48; 76;
108; 118; 119; 122; 150; 157.

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАГИ.

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли, Т. Ўзбекистон. 1992.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли, Т. Ўзбекистон. 1993.
3. Каримов И.А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. Т. Ўзбекистон, 1993.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида, Т. Ўзбекистон. 1995.
5. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари. Т. Ўзбекистон, 1995.
6. Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Т. Ўзбекистон, 1996.
7. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т. Ўзбекистон, 1997.
8. Каримов И.А. Қонун ва адолат устуворлигининг ҳаётбахш манбаи. Т. Ўзбекистон. 1998.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т. Ўзбекистон, 1999.
10. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т. Ўзбекистон. 2000.
11. Каримов И.А. Адолат - қонун устуворлигида. Т. Ўзбекистон, 2001.
12. Каримов И.А. Янгиланиш ва ўзгаришлар жараёни орта қайтмайди. Т. Ўзбекистон. 2002.
13. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. Халқ сўзи, 2002 йил. 30 август.
14. Каримов И.А. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Халқ сўзи, 2003 йил 25 апрель.

II. Норматив - ҳуқуқий манбалар

15. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Т. “Ўзбекистон”. 1999 й.

16. Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида Конституциявий қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 10-сон, Т. Адолат, 1995 й).

17. Ўзбекистон Республикасининг Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисидаги Конституциявий қонуни.

18. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қонунчилик палатаси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий қонуни, (Халқ сўзи, 2002 йил, 27 декабрь).

19. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Конституциявий қонуни, (Халқ сўзи, 2002 йил, 28 декабрь).

20. Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий ҳокимияти органларининг қайта қуриш тўғрисида Конституциявий қонуни (Ўзб. Р. янги қонунлари 5-сон, Т. Адолат 1993 й).

21. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонуни, Халқ сўзи, 2003 йил.

22. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси.

23. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси.

24. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси.

25. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси.

26. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси.

27. Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси.

28. Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик - процессуал кодекси.

29. Ўзбекистон Республикасининг Референдуми тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (янги таҳрири).

30. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида қонун (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 6-сон, Т. Адолат, 1994 й).

31. Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (янги таҳрири).

32. Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 9-сон, Т, Адолат, 1995 й).

33. «Судлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг қонуни (янги таҳрири).

34. «Прокуратура тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг қонуни (янги таҳрири).

35. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида қонун (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1995й, №9).

36. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 5-сон, Т, Адолат, 1995 й).

37. Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 5-сон, Т, Адолат, 1995 й).

38. Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолият кафолатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 6-сон, Т, Адолат, 1994 й).

39. Ўзбекистон Республикасининг жамоат бирлашмалари тўғрисидаги қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси, 1991, №4).

40. Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (янги таҳрири), Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, №5-6).

41. Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (янги таҳрири).

42. Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида қонун (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси, 1995, №9).

43. Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида Ўзбекистон

Республикаси қонуни (янги таҳрири) Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 19-сон, Т, Адолат, 1995 й).

44. Таълим тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 17-сон, Т, Адолат, 1998 й).

45. Ўзбекистон Республикасининг чет эл давлатларидаги дипломатия ваколатхоналари бешликларини тайинлаш ва чақириб олиш тартиби тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 6-сон, Т, Адолат, 1994 й).

46. Автомобил йўллари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 6-сон, Т, Адолат 1994 й).

47. Давлат санитария назорати тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 6-сон, Т, Адолат, 1994 й).

48. Мудофаа тўғрисида (янги таҳрири) Ўзбекистон Республикаси қонуни (Халқ сўзи. 2001 йил 11- май).

49. Ҳарбий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (янги таҳрири).

50. Муқобил хизмат тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси, 1992, №11).

51. Аудиторлик фаолияти тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (янги таҳрири) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, №5-6.

52. Озодликдан маҳрум қилиш жойларидан бўшаган шахслар устидан ички ишлар органларининг маъмурий назорати тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 7-сон, Т, Адолат, 1994 й).

53. Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни (Ўзбекистон Республикаси янги қонунлари, 7-сон, Т, Адолат, 1994 й).

54. Ўзбекистон Республикасининг ҳаво кодекси (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 8-сон, Т, Адолат, 1994 й).

55. Ветеринария тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 9-сон, Т, Адолат, 1995 й).

56. Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 9-сон, Т, Адолат, 1995 й).

57. Сиёсий партиялар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 15-сон, Т., Адолат, 1997)

58. Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 10-сон, Т, Адолат, 1995 й).

59. Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 10-сон, Т, Адолат, 1995 й).

60. Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 11-сон, Т, Адолат, 1996 й).

61. Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 11-сон, Т, Адолат, 1996 й).

62. Давлат тили ҳақида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (янги таҳрири). Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 11-сон Т, Адолат, 1996й.

63. Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 11-сон, Т, Адолат, 1996 й).

64. Ўзбекистон Республикасининг шаҳарсозлик кодекси.

65. Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 12-сон, Т, Адолат, 1996 й).

66. Ўзбекистон Республикасида маъмурий- ҳудудий тузилиш, топоним объектларга ном бериш ва уларнинг номла-

рини ўзгартириш масалаларини ҳал этиш тартиби тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 12-сон, Т, Адолат, 1996 й).

67. Шаҳар йўловчилар транспортида бепул фойдаланишни тартибга солиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 12-сон, Т, Адолат, 1996 й).

68. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 12-сон, Т, Адолат, 1996 й).

69. Банклар ва банк фаолияти тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 13-сон, Т, Адолат, 1996 й).

70. Қимматли қоғозлар бозорининг фаолият кўрсатиш механизми тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 25 апрел қонуни.

71. Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 13-сон, Т, Адолат, 1996 й).

72. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 13-сон, Т, Адолат, 1996 й).

73. Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 13-сон, Т, Адолат, 1996 й).

74. Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Вакили (Омбудсман) тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 16-сон, Т, Адолат, 1997 й).

75. Табiiй монополиялар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 16-сон, Т, Адолат, 1997 й).

76. Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 16-сон, Т, Адолат, 1997 й).

77. Журналистик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 16-сон, Т, Адолат, 1997 й).

78. Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 16-сон, Т, Адолат, 1997 й).

79. Шаҳар йўловчилар транспорти тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 16-сон, Т, Адолат, 1997 й).

80. Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 17-сон, Т, Адолат, 1998 й).

81. Бож тарифи тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 17-сон, Т, Адолат, 1998 й).

82. Давлат божхона хизмати тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 17-сон, Т, Адолат, 1998 й).

83. Давлат солиқ хизмати тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 17-сон, Т, Адолат, 1998 й).

85. Озиқ-овқат маҳсулоти сифатида ва хавфсизлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 17-сон, Т, Адолат, 1998 й).

86. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 19-сон, Т, Адолат, 1999 й).

87. Фермер хўжалиги тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 19-сон, Т, Адолат, 1999 й).

88. Декқон хўжалиги тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 19-сон, Т, Адолат, 1999 й).

89. Чет эл инвестициялари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 19-сон, Т, Адолат, 1999 й).

публикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 19-сон, Т, Адолат, 1999 й).

90. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (янги таҳрири) Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 19-сон, Т, Адолат, 1999 й).

91. Давлат ер кадастри тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (янги таҳрири), Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 19-сон, Т, Адолат, 1999 йил).

92. Банкротлик тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 28 август қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 20-сон, Т, Адолат, 1998 й).

93. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 20-сон, Т, Адолат, 1999 й).

94. Маданий бойликларнинг олиб чиқилиши ва олиб кирилиши тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 20-сон, Т, Адолат, 1999 й).

95. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 21-сон, Т, Адолат, 1999 й).

96. Инвестиция фаолияти тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 21-сон, Т, Адолат, 1999 й).

97. Реклама тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 21-сон, Т, Адолат, 1999 й).

98. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (янги таҳрири), Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 21-сон, Т, Адолат, 1999 й).

99. Уй-жой мулкдорларининг ширкатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 21-сон, Т, Адолат, 1999 й).

100. Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 21-сон, Т, Адолат, 2000 й).

101. Ўрмон тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1999, № 4).

102. Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 22-сон, Т, Адолат, 2000 й).

103. Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 22-сон, Т, Адолат, 2000 й).

104. Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 22-сон, Т, Адолат, 2000 й).

105. Телекоммуникациялар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 22-сон, Т, Адолат, 2000 й).

106. Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 22-сон, Т, Адолат, 2000 й).

107. Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси, 1991, № 4).

108. Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, № 5-6).

109. Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий

Кенгашининг ахборотномаси, 1992, № 10).

110. Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни.

111. Муддатида тўланмаган солиқ ва бошқа мажбурий хизматларни ундириш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1995, № 12).

112. Юридик шахсларнинг қурилиш соҳасида ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Халқ сўзи, 2000, 27 декабрь).

113. Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами, 2001, № 21).

114. Ўзбекистон Республикасининг Давлат мукофотлари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1995, № 12).

115. Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (янги таҳрири) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, № 5-6).

116. Почта алоқаси тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000 й. №6).

117. Ўзбекистон Республикасида Оммавий ахборот воситалари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонунини (янги таҳрири).

118. Ўзбекистон Республикаси Ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1996, № 12).

119. Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, № 5-6).

120. Экологик экспертиза тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, № 5-6).
121. Фуқаро муҳофазаси тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, № 5-6).
122. Бюджет тизими тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, № 7-8).
123. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, № 7-8).
124. Қонун лойиҳаларининг умумхалқ муқоамаси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2000, № 7-8).
125. Иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси, 1994, № 2).
126. Ўзбекистон Республикасида товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатасини ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1996, № 6).
127. Республикада давлат назорати тизимини такомиллаштиришга оид баъзи тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси, 1994, № 3).
128. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони.
129. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Олий Аттестация Комиссияси (ОАК)ни ташкил қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг

фармони (Халқ сўзи, 2003 й.).

130. Хусусий тадбиркорликда ташаббус кўрсатиш ва уни рағбатлантириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1995, №2).

131. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳўжалик юритувчи субъектларни рўйхатга олиш жараёнини осонлаштириш ва тартибга солиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (1995й. 6 январь).

132. Бозорларнинг фаолиятини ташкил этишни ва аҳолига хизмат кўрсатиш сифатини яхшилашга доир қўшимча чора - тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1996, №3).

133. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ бош бошқармасини Давлат солиқ қўмитасига айлантириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашнинг ахборотномаси, 1994, №1).

134. Ўзбекистон Республикасининг солиқ ва божхона қонунчилигига риоя қилиниши устидан назоратни кучайтириш тадбир - чоралари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашнинг ахборотномаси, 1994, №3).

135. Ҳўжалик юритувчи субъектларнинг бюджет билан ҳисоб-китоб учун жавобгарлигини ошириш тадбир - чоралари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашнинг ахборотномаси, 1994, №1).

135. Ҳисоб - китоблар механизмини такомиллаштириш ва республика ва маҳаллий бюджетларга тушумларни рағбатлантириш бўйича чора - тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси, 1998, №3).

136. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини солиққа

тортиш тизимининг такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1998, №12).

137. Янги ташкил қилинаётган хўжалик субъектлари фаолияти устидан банк ва солиқ назоратини кучайтириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1999, №3).

138. Давлат бюджетига солиқлар ва тўловлар бўйича имтиёзлар беришни тартибга солиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1999, №7).

139. Ўзбекистоннинг ижтимоий тарақиётида телевидение ва радионинг ролини ошириш тадбир - чоралари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1996, №5).

140. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қошида қишлоқ хўжалик илмий ишлаб чиқариш Марказини ташкил қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1997, №1).

141. Ўзбекистон Республикасининг Ер ресурслари бўйича давлат қўмитасини ташкил қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1998, №8).

142. Коммунал хўжалигидаги иқтисодий ислоқотларни чуқурлаштиришнинг янги босқичи тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2001, №4).

143. Илмий - тадқиқот фаолиятини ташкил қилишни такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002йил 20 февраль фармони.

144. Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот - коммуникация технологияларини жорий этиш тўғри-

сида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002йил 30 март фармони.

145. Матбуот ва ахборот соҳасида бошқарувни такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Халқ сўзи, 2002 й. 4 июль).

146. Бозорларнинг фаолиятини ва уларнинг бошқаришни тартибга солиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1996, №3).

147. Ўзбекистон Республикасида Хорижий инвесторлар иштирокидаги корхоналарни ташкил этиш, давлат рўйхатидан ўтказиш ва улар фаолиятини тартибга солишни такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори ва Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1996, №2).

148. Давлат тасарруфида бўлмаган таълим муассасаларини ташкил қилиш ва лицензиялаш тартиби тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори ва Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1992, №10).

149. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг иш тартиби (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1993, №11).

150. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Давлат тест маркази ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1994, №5).

151. Ўзбекистон Телерадиокомпаниясини ташкил этиш ва унинг фаолияти масалалари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори ва Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1996, №6).

152. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ қўмитасини ташкил қилиш ва унинг фаолияти масалалари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қаро-

ри ва Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1994, №3).

153. Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги фаолиятини ташкил этиш ва такомиллаштириш масалалари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори ва Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1994, №3).

154. Ўзбекистон Республикасининг Ички ишлар вазирлиги тўғрисида низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1991, №10).

155. Ўзбекистон Республикасида паспорт тизими тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1995, № 4).

156. Хорижий шахсларга, фуқаролиги бўлмаган шахсларга Ўзбекистон Республикасида яшаш учун гувоҳнома ва фуқаролиги бўлмаган шахс гувоҳномаси тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1995, №4).

157. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элга чиқиши тўғрисида Муваққат Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1994, №3).

158. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги тўғрисида Низом, (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1992, №12).

159. Вазирлар, давлат қўмиталари ва идораларининг умумий - мажбурий тусдаги меъёрий ҳужжатларининг экспертизаси ва уларни давлат рўйхатига олиш тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1993, №6).

160. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Низоми (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1995, №4).

161. Ўзбекистон Республикасининг давлат бошқарув органлари ва корхоналарда юридик хизмат тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1993, №3).

162. Ўзбекистон Республикаси жамоат бирлашмалари ус-

тавларини рўйхатга олиш тартиби тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1993, №3).

163. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1993, №5).

164. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1993, №5).

165. Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1996, №5-6).

166. Ўзбекистон Республикасининг Фавқулодда вазиятлар бўйича вазирлиги тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1996, №4).

167. Хусусий тадбиркорликда ташаббус кўрсатиш ва уни рағбатлантириш бўйича кечиктириб бўлмайдиган чора - тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1995, №2).

III. Ўқув ва махсус адабиётлар

168. Административное право Республики Узбекистан, учебник, Т., «АДОЛАТ», 1999.

169. Алёхин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации, учебник, М. «Зерцало», 1997.

170. Назаров К., Турсунов А. Маъмурий жавобгарлик, ўқув қўлланма, Самарқанд, Сам ДУ нашри, 1999.

171. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳлар.

172. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига шарҳлар.

МУНДАРИЖА

Умумий қисм

Кириш	3
-------------	---

I боб. Маъмурий ҳуқуқнинг предмети ва методи

1. Бошқарувнинг умумий тушунчаси. Давлат бошқаруви	5
2. Маъмурий ҳуқуқнинг предмети. Маъмурий ҳуқуқ билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатларнинг хусусиятлари	8
3. Маъмурий ҳуқуқнинг методи	13
4. Маъмурий ҳуқуқнинг тизими ва манбалари	15

II боб. Маъмурий-ҳуқуқий нормалар ва маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар

1. Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг тушунчаси ва хусусиятлари.	21
2. Маъмурий-ҳуқуқий нормаларнинг турлари	24
3. Маъмурий-ҳуқуқий муносабатларнинг тушунчаси, асосий хусусиятлари ва турлари.	25
4. Маъмурий ҳуқуқда юридик фактлар	32

III боб. Маъмурий ҳуқуқнинг субъекти сифатида фуқаролар (жисмоний шахслар)

1. Фуқаролар (жисмоний шахслар)нинг маъмурий-ҳуқуқий мақоми ва маъмурий ҳуқуқ субъектлиги.	34
2. Фуқароларнинг давлат бошқаруви соҳасидаги ҳуқуқлари ва мажбуриятлари	37
3. Фуқаролар ҳуқуқларининг маъмурий-ҳуқуқий қафолатлари	41
4. Хорижий давлатлар фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган	

шахслар маъмурий-ҳуқуқий мақомининг хусусиятлари 46

IV боб. Ўзбекистон Республикасининг ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) органлари.

1. Ўзбекистон Республикасида ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви) органларининг тушунчаси, ҳуқуқий мақоми ва турлари 49
2. Ижроия ҳокимиятни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколатлари 53
3. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати (Вазирлар Маҳкамаси) 56
4. Ўзбекистон Республикасининг вазирликлари, давлат қўмиталари ва бошқа марказий бошқарув органлари 62
5. Ўзбекистон Республикасида ижроия ҳокимиятнинг маҳаллий органлари..... 63

V боб. Давлат хизматчилари

1. Давлат хизмати тушунчаси ва турлари..... 67
2. Давлат хизматининг принциплари..... 69
3. Давлат хизматчиси тушунчаси, турлари ва ҳуқуқий ҳолатининг асослари..... 71
4. Давлат хизматини ўташ.. 76

VI-боб. Маъмурий ҳуқуқ субъекти сифатида нодавлат нотижорат ташкилотлар

1. Нодавлат нотижорат ташкилотлар тушунчаси ва турлари 82
2. Нодавлат нотижорат ташкилотлар маъмурий ҳуқуқий мақомининг асослари..... 84
3. Нодавлат нотижорат ташкилотининг тури сифатида фуқаролар жамоат бирлашмаларининг давлатни бошқаришда иштирок этиши..... 86
4. Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва улар-

VII боб. Ижроия ҳокимиятни амалга оширувчи органлар фаолиятининг шакллари ва усуллари (методлари)

1. Ижроия ҳокимиятни амалга оширувчи органлар фаолиятининг шакллари тушунчаси ва турлари.....	94
2. Маъмурий жараён (процесс)	98
3. Маъмурий усуллар (методлар)нинг тушунчаси ва турлари.....	101

VIII боб. Ижроия ҳокимият (давлат бошқаруви)нинг ҳуқуқий ҳужжат (акт)лари

1. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжат (акт)ларининг тушунчаси ва асосий белгилари.....	108
2. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжатларининг турлари..	111
3. Ижроия ҳокимият ҳуқуқий ҳужжатларининг вақт, ҳудуд ва шахслар доираси бўйича ҳаракати.....	114
4. Маъмурий шартнома.....	117

IX боб. Маъмурий ҳуқуқ бўйича мажбурлаш

1. Маъмурий-ҳуқуқий мажбурлашнинг тушунчаси ва турлари	122
2. Маъмурий огоҳлантириш чоралари.....	125
3. Маъмурий - эҳтиёт (тўхтатиб қолиш) чоралари.....	128
4. Маъмурий - тиклаш чоралари.....	132

X боб Маъмурий жавобгарлик

1. Маъмурий жавобгарликнинг тушунчаси асосий хусусиятлари ва тамойиллари	135
2. Ўзбекистон Республикасининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари	139
3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик.....	144

4. Маъмурий жазо чораларининг тушунчаси ва асосий турлари.....	149
--	-----

XI боб. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юри-тишнинг умумий қоидалари ва таъминлаш чоралари.....	155
2. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юри-тишда қатнашувчи шахслар.....	156
3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш.....	158
4. Маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарорларни ижро этиш.....	160

XII боб. Давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлаш

1. Бошқарув соҳасида қонунийлик ва интизом тушунча-си.....	165
2. Қонунийлик ва интизомни таъминлаш кафолатлари ва усуллари.....	169
3. Ижроия ҳокимият органлари фаолияти устидан Пре-зидент контроли.....	174
4. Қонунчилик (вакиллик) ҳокимияти органларининг контрол.....	176
5. Ижроия ҳокимият органларининг контроли.....	178
6. Маъмурий (ижроия) ҳокимиятнинг амалга оширишнинг қонунийлиги устидан суд контроли.....	180
7. Прокуратура органларининг бошқарув соҳасида қонун-ларнинг ижроси устидан назорати.....	187
8. Умумий маъмурий назорат.....	189
Тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати.....	194

Карим НАЗАРОВ

МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ
(Ўқув қўлланма)

ИБ № 3849

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа маркази
Тошкент-2004

Муҳаррир Ш.Ақбаров
Мусаввир Ш.Одилов

Босмахонага топширилди 17.11.04. Бичими 60x84¹/₁₆.
Офсет босма. Шартли босма табоғи 13,5. Адади 1000.
Буюртма № 128.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа маркази, Тошкент,
Чилонзор, Қатортол кўчаси 60-уй.

Фан ва технологиялар маркази босмахонаси, Тошкент,
Олмазор кўчаси 171.

Карим Назаров 1937 йилда таваллуд топган. 1959 йил Тошкент Давлат Университети (ҳозирги ЎЗМУ)нинг юридик факультетини тугатган. 1959-1978 йилларда Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институтида турли лавозимларда ишлаган. 1978 йил октябрдан то ҳозирга қадар унинг фаолияти А.Навобий номидаги СамДУ билан боғлиқ. Юридик фанлари номзоди, доцент.

К.Назаров узоқ йиллар университет юридик факультетида декан, кафедра мудири лавозимларида фаоллик кўрсатган. Ҳозирги пайтда у шу факультет доценти. У Ўзбекистон Республикасида Давлат қурилиши ва ҳуқуқ тизимининг долзарб муаммолари, Давлат ва ҳуқуқ назарияси, Конституциявий ҳуқуқ, Маъмурий ҳуқуқ фанларидан ўқув қўлланмалари, услубий ишланмалар ва мақолалар муаллифи.